

M U S E Ì O N

18

ГОДИШЊАК
ГРАДСКОГ МУЗЕЈА СУБОТИЦА

A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

GODIŠNJAK
GRADSKOG MUZEJA SUBOTICA

YEARBOOK OF THE
MUNICIPAL MUSEUM OF SUBOTICA

ИЗДАВАЧ Градски музеј Суботица Трг синагоге 3 24 000 Суботица Србија	KIADÓ Szabadkai Városi Múzeum Zsinagóga tér 3 24 000 Szabadka Szerbia	NAKLADNIK Gradski muzej Subotica Trg sinagoge 3 24 000 Subotica Srbija	PUBLISHED BY Municipal Museum Subotica 3 Trg sinagoge 24 000 Subotica Serbia
УРЕДНИК Иштван Хуло, директор, ГМС	SZERKESZTŐ Hulló István, igazgató, SzVM	UREDNIK István Hullo, ravnatelj, GMS	EDITOR István Hullo, director of MMS
УРЕДНИШТВО Дора Хичик, виши библиотекар, ГМС Жужана Корхеџ Пап, рестауратор саветник, ГМС Габријела Кајдочи Ловас, виши кустос, ГМС	SZERKESZTŐSÉG Hicsik Dóra, főkönyvtáros, SzVM Korhecz Papp Zsuzsanna, műzeumi tanácsos, SzVM Kajdoci Lovász Gabriella, főmuzeológus, SzVM	UREDNIŠTVO Dóra Hicsik, viši knjižničar, GMS Zsuzsanna Korhecz Papp, restaurator savjetnik, GMS Gabriella Kajdoci Lovász, viši kustos, GMS	EDITORIAL BOARD Dóra Hicsik, senior librarian, MMS Zsuzsanna Korhecz Papp, museum counsellor, MMS Gabriella Kajdoci Lovász, senior curator, MMS
РЕЦЕНЗЕНТИ Ева Хoжа Габријела Кајдочи Ловас Олга К. Нинков Агнеш Озер Саша Рајков	RECENZENSEK Hózsá Éva Kajdoci Lovász Gabriella Ninkov K. Olga Ózer Ágnes Saša Rajkov	RECENZENTI Éva Hózsá Gabriella Kajdoci Lovász Olga K. Ninkov Ágnes Ózer Saša Rajkov	REVIEWED BY Éva Hózsá Gabriella Kajdoci Lovász Olga K. Ninkov Ágnes Ózer Saša Rajkov
ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА Невенка Башић Палковић (за српски језик) Дора Хичик (за мађарски језик) Викторија Тома (за енглески језик)	LEKTORÁLÁS ÉS KORREKTÚRA Nevenka Bašić Palković (szerb) Hicsik Dóra (magyar) Toma Viktória (angol)	LEKTURA I KOREKTURA Nevenka Bašić Palković (za srpski jezik) Dóra Hicsik (za mađarski jezik) Viktória Toma (za engleski jezik)	PROOF-READING Nevenka Bašić Palković (serbian) Dóra Hicsik (hungarian) Viktória Toma (english)
ПРЕВОД (апстракта и резимеа) Жужана Корхеџ Пап (српски, мађарски) Слађана Алексић (српски) Дора Хичик (мађарски) Габријела Кајдочи Ловас (мађарски) Викторија Шимон Вулетић (енглески)	FORDÍTÁS (absztraktok és összefoglalók) Korhecz Papp Zsuzsanna (szerb, magyar) Sladana Aleksić (szerb) Hicsik Dóra (magyar) Kajdoci Lovász Gabriella (magyar) Viktorija Šimon Vuletić (angol)	PRIJEVOD (apstrakta i sažetaka) Zsuzsanna Korhecz Papp (srpski, mađarski) Sladana Aleksić (srpski) Dóra Hicsik (mađarski) Gabriella Kajdoci Lovász (mađarski) Viktorija Šimon Vuletić (engleski)	TRANSLATION (abstracts and summaries) Zsuzsanna Korhecz Papp (serbian, hungarian) Sladana Aleksić (serbian) Dóra Hicsik (hungarian) Gabriella Kajdoci Lovász (hungarian) Viktorija Šimon Vuletić (english)
ГРАФИЧКА ПРИПРЕМА Чаба Лалић	GRAFIKAI ELŐKÉSZÍTÉS Lality Csaba	GRAFIČKA PRIPREMA Csaba Lality	PREPRESS Csaba Lality
ШТАМПА Printex d.o.o. Суботица	NYOMTATÁS Printex d.o.o. Szabadka	TISAK Printex d.o.o. Subotica	PRINTED BY Printex d.o.o. Subotica
ТИРАЖ 400	PÉLDÁNYSZÁM 400	NAKLADA 400	PRINTED IN 400
Штампанње Museion-а омогућио је Град Суботица	A Museion nyomtatását Szabadka Város támogatta	Tiskanje Museion-а omogućio је Grad Subotica	The Museion was funded by the City of Subotica

Чланци – Cikkek – Članci – Articles

KORHECZ PAPP ZSUZSANNA Az utolsó szabadkai masamód The Last <i>Marchande de Modes</i> in Subotica Poslednja mašamoda u Subotici.....	5
HICSIK DÓRA Karácsonyi motívumok a <i>Napló</i> 1934. december 25-i számában Christmas Motives in the Daily Newspaper <i>Napló</i> Published on December 25, 1934 Božićni motivi iz dnevnog lista <i>Naplo</i> u izdanju od 25. decembra 1934. Godine.....	23
SLAĐANA ALEKSIĆ Evropski sisari u zbirci Prirodnačkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica European Mammals in the Collection of the Natural History Department of the Municipal Museum of Subotica Európai emlősök a Szabadkai Városi Múzeum Természettudományi Osztályának gyűjteményében.....	39
LJUBICA VUKOVIĆ DULIĆ Karikatura – deo sadržaja Subotičkog časopisa <i>Sada/Jelen</i> Caricature in the Subotica Journal <i>Sada/Jelen</i> Karikatúrák a szabadkai <i>Sada/Jelen</i> folyóiratban.....	97
IŠTVAN HULO, SLAĐANA ALEKSIĆ, GABRIJELA LOVAS Rezultati preliminarnog faunističkog istraživanja vilinih konjica (<i>Insecta: Odonata</i>) Severne Bačke Results of the Preliminary Faunistic Research of Dragonflies (<i>Insecta: Odonata</i>) of Northern Bačka Észak-Bácska szitakötőinek (<i>Insecta: Odonata</i>) előzetes faunisztikai vizsgálata.....	129
OLGA K. NINKOV O stručnom skupu <i>Kako je linija secesije progovorila</i>	169
In memoriam Szekeres Ágnes (1968–2020).....	182
In memoriam Mirko Grlica (1956–2020).....	186
Из рада музеја – A múzeum munkájából Из рада музеја – The Museum’s activities	
Изложбена делатност / Kiállítások Izložbena djelatnost / Exhibitions.....	194
Ауторске изложбе / Szerzői tárlatok Autorske izložbe / Exhibitions.....	194
Гостујуће изложбе / Vendégkiállítások Gostujuće izložbe / Guest exhibitions.....	197
Промоције, предавања и друга догађања / Bemutatók, előadások és más események Promocije, predavanja i druga događanja / Promotions and events.....	198
Музејска едукација / Múzeumpedagógia Muzejska edukacija / Education at the museum.....	206
Издања / Kiadványok Izdanja / Publications.....	208

Korhecz Papp Zsuzsanna *

Szabadkai Városi Múzeum
Zsinagóga tér 3.
24 000 Szabadka, Szerbia
korhecz.zsuzsi@gmail.com

UDC: UDC 687.45(497.113 Subotica)“2017“
391.4)497.113 Subotica)“2017“

Közlésre átadva: 2020. június 2.
Közlésre elfogadva: 2020. augusztus 13.

AZ UTOLSÓ SZABADKAI MASAMÓD

Eredeti tudományos közlemény

THE LAST *MARCHANDE DE MODES* IN SUBOTICA

Original research article

Absztrakt: A Szabadkai Városi Múzeumban 2017 nyarán (július 17-e és október 16-a között) vendégszerezelt a szabácsi múzeum *Kalapdivat* című kiállítása, melynek szerzője Aleksandra Jovanović (Rašević) néprajzkutató volt. A szabadkai vendégszereplés alkalmával a szabácsi anyagot kiegészítettük múzeumunk kalap- és ruhagyűjteményével, melynek köszönhetően szinte egy új kiállítást hoztunk létre. A 20. század első felének női divatjára összpontosító bemutatón a fejfedők mellett ruhák és kiegészítők is szerepeltek. A női kalapok fele a szabadkai múzeum gyűjteményéből származott, valamint szabadkai magángyűjtőktől kölcsönöztük őket. Bemutattuk a gyűjteményünkben őrzött, ez alkalomra felújított *Art Deco* stílusú kalaptartó babát is. A tárlat előkészületei közben a szabadkai kalaposipar történetével foglalkozva még sikerült ezen kihalófélben lévő szakma egyik utolsó képviselőjének, Balog Irénkének (1920–1996) hagyatékát felkutatni és más helyi, a kalaposiparral összefüggő adattal együtt a kiállításon bemutatni. Ezen írás a kutatás során napvilágra került teljes anyagot szeretné összefoglalni, melyet a kalapkészítést ismertető általános információkkal egészítettünk ki.

Kulcsszavak: kalapdivat, kalapipar, masamód, Balog Irénke, Szabadka

Abstract: In the summer of 2017 (between the 17th of July and the 16th of October) an exhibition from the National Museum of Šabac under the title *Hat Fashion* was held in the Municipal Museum of Subotica. The author of the

* Dr. Korhecz Papp Zsuzsanna, restaurátor, múzeumi tanácsos
Dr. Žužana Korhec Pap, restaurator, muzejski savetnik
Zsuzsanna Korhecz Papp DLA, fine art restorer, museum counsellor

exhibition was Aleksandra Jovanović (Rašević) ethnologist. On that occasion, the guest exhibition from Šabac was supplemented with the material from the collection of hats and clothes of our museum, this way creating an almost new exhibition. Focusing on woman's fashion in the first half of the 20th century, in addition to headgears, the exhibition also presented clothes and accessories. Half of the women's hats were from the collection of the Municipal Museum, while headgears were also borrowed from private collectors in Subotica. A doll head hat stand in *Art Deco* style from our collection was also presented which had been restored for this occasion as well. During the preparations for the exhibition, the history of hat industry in Subotica had been explored and the legacy of Irénke Balog (1920–1996), one of the last representatives of this nearly extinct profession, had also been revealed. These results along with other local data related to hat industry were presented at the exhibition. The goal of this study is to summarize research results as well as present general information about the craft of hat making.

Keywords: hat fashion, hat industry, *marchande de modes*, Irénke Balog, Szabadka

A NŐI KALAP TÖRTÉNETE

A kalap története nagyon régi korokra vezethető vissza. Az elmúlt évszázadokat a fejfedők számos változása követte, melyek típusait hosszabb-rövidebb ideig használták. A mai értelemben vett női kalap használata igen későn terjedt el, Marie Antoinette korához, a 18. század végéhez köthető. Előtte is voltak női fejfedők: párták, főköttők. A női kalap terjedése a női nem emancipálódási, avagy a nemek közötti egyenrangúságot megcélzó kísérleteinek jelképeként is felfogható. Esztétikai jellegük okán a női és férfi kalapok a polgári divat kötelező kellékévé váltak a 19. század folyamán, mellyel személyes hovatartozásuk kifejezésére törekedtek. A divattal együtt változtak a kalapok formái, valamint azok alapanyaga és díszítéseik is (1. kép).

Az első világháború után a *garçonne*, avagy a fiús nők divatja hódított, mely szakított a korábbi nőideállal. A boldog békeidők kalapcsodáit és hajkölteményeit a bubifrizura és a Karoline Reboux által kreált *cloche* (kloss) kalapok váltották fel, melyeknek mély, harang alakú fejrészük és keskeny, elől visszahajtott karimájuk volt. Az új fiús sziluett érdekében találták ki e modellt (2. kép). A szokásos módon díszítették őket: zsinórokkal, tollakkal, tűkkel, pliszírozott anyagokkal.

Ugyanebben az időszakban ráncolt tokokat, turbánokat és estélyeken ún. „sisakokat” is viseltek. Nyáron e modellek nagy karimájú változatait, az ún. kapelint is viselték. Divatba jöttek a *directoire* kalapok is, melyeknek széles és aszimmetrikus karimájuk volt (Пашевич 2013: 15–24) (3. és 4. kép).

Az 1930-as években szélesedett a divatos modellek száma, az egyes díszítések szezonról szezonra változtak, viszont maguk a kalapok több évig divatban maradtak. A homlokot szabadon hagyó, oldalt és hátul széles karimájú modellek jelentek meg, melyek takarták a füleket és a nyakat. Kis filcből és szaténból készült tokokat is viseltek (*En vogue*), valamint ráncolt, puha anyagból összeállított turbánokra emlékeztető darabokat, és különböző formájú *barette*-ket, vagy svájcisapkákat. Divatba jöttek a szélesebb karimájú kalapok egészen sekély, gazdagon díszített fejrészsel, de a kicsi, a homlokot és szemet is takaró lovaskalapoktól a férfi modellekre emlékeztető vadász kalapokon át a pazar, tollakkal díszített turbánokig és ékköves diadémokig minden megjelent ebben az évtizedben. A dísz a kalap elejére került: szőrme, virág, masni, toll, stb. Nyáron kötelezőek voltak a széles karimájú, szalmából csipkeszerűen megfont művirággal, tollakkal díszített modellek. Élénk színű szalagokkal feldobott matrósapkákat is viseltek, valamint az örökifjú girardi (zsirardi) kalapot művirággal, stó lákkal körülfonva (Пашевич 2013: 27).

A 40-es évek kalapdivatja továbbra is nagyon változatos maradt, a férfikalap formákat idéző modellek mellett mindenféle forma megjelent a csak kalaptüvel használható kicsi tokokig, a hozzájuk illesztett, titokzatosságot sugalló fátylakkal.

A női kalapok mellett, más különböző fejdíszek és kiegészítők (gallérok, szalagok, masnik, művirágok, ruhadíszek) készítésével is a masamódok (az elnevezés a francia *marchande de modes* kifejezésből ered, jelentése: divatkereskedő nő) foglalkoztak, az iparos- és kereskedelmi tevékenység határán álltak. Kizárólag női foglalkozásnak számított. A masamódok terméke a női kalap volt, amely két részből állt: a kúp formájú fejből és különböző szélességű karimából. A kalapokat a díszítésük tette egyedivé. Két ugyanazon a formán előkészített kalap lehetett teljesen különböző is, a végső formája és a díszítései (pl. tollak, szalagok, zsinórok, művirágok, gyöngyök, stb.). A női kalapok az első világháborúig behozatali áruk voltak, s teljesen feldíszítve érkeztek, így a masamódok műhelyeikben elsősorban a régi darabok felújításával foglalkoztak. A 20. század első éveiben kezdték el a faformákat és kalaposszerszámokat is beszerezni, ezután önállóan „szerelték ki” a kalapjaikat. Leginkább a divatlapok alapján készítették el az új példányokat, de mindenkor az eredeti párizsi és bécsi modellek aratták a legnagyobb sikert.

A művirágkészítés mindig is szoros kapcsolatban állt a kalapkészítéssel, mert annak díszítésére szolgált, elsősorban a tavasz-nyári-őszi modelleket tették tetszetőssé velük. Leginkább selyemszövetet használtak hozzájuk, időnként zseníliát is. A menyasszonyi koszorúkhhoz viaszozott vászonból készültek a virágok. A két háború közötti jugoszláviába különböző minőségű művirág-termékeket importáltak a korabeli központokból, Szász- és Csehországból, valamint Bécsből és Párizsból (Рашиевич 2013: 37–39).

A KALAPKÉSZÍTÉS

A kalapokat a gyárilag előállított nemez-kúpból (*trump*) készítették, amelyek alapanyaga lehetett gyapjú, nyúl-, hód-, teveszőr, lenfonal, szalma vagy akár tengeri fű is. A tartás nélküli nemez-kúpokat meleg folyadékba mártották és meleg-nedves állapotban faformára húzták, majd kézzel, fával vagy kefével egyengették (csinózás), míg a nemez a faformához simult s kalapalakot öltött. A kalapot azután karimája tövével zsineggel a formához kötötték, majd szárították, esetleg festették. Erős kefével egyengették és üveg-papirossal csiszolták; ezután a keménység fokozása céljából fonákjáról sellak-oldattal avagy keményítővel vonták be, s csekély mértékben gőzölték, hogy a telítő anyag a nemez belsejébe szivároghasson. Ezután került sor a karima készítésére, formázására kivágására és a fejrészhez való illesztésére vasalással. Az így megformázott kalapot bőrszegéllyel és atlaszbéléssel látták el belülről és kívülről ripsz-szalaggal díszítették, a vadászsapkákra fonott zsinór került. A kalap karimáját eldolgolatlanul is hagyhatták, vagy varrógépen körbevarrták, egyes esetekben selyemszalaggal szegték el. A munkának ezt a részét legtöbbször nők végezték (Рашиевич 2013: 135).

A SZABADKAI KALAPOK

Az első szabadkai kalapos, Jacob Mickl Elzászból érkezett városunkba 1777-ben. A magisztrátus hatévi adómentességgel jutalmazva engedélyezte letelepedését. 1828-ban már 11 kalaposmestert tartanak számon a városban. Szabadka iparosainak első összeírása a 20. század első éveiben nyolc női kalapost sorol fel: Baron Frigyes utóda, Fekete Karolina, Hajduska Mariska, Kövecz Mária, Maurer Károlyné, Pudler Berta utóda, Rusznyák Margit és Steiner Mariska (Mačković 2004: 341). Az 1930-as 40-es években már 16 női kalapos, valamint hat férfi kalapos működött, közülük név szerint is megemlíthető: Alekszy Erzsébet, Böhm Klára, Csákány Mária, Fekete Karolina, Hajduska Mária, Hahn Jolán, Hirn Rózsi, Jandek Anna, Klopfer, Kornstein Sári, Matkovics Mária, Mancel Mihályné,

Braun J., Stolc E., Vitánovits M. Gyula, Vulkán György. Üzleteiket a korabeli hirdetésekben fedezhetjük fel: Sári szalon, Tessa, Párizsi divat, Mancsi szalon, stb. Vulkán György üzlete a korzón volt, műhelye viszont a Ferencesek terén lévő egyik földszintes ház udvarán lehetett, amint az a Szabadkai Történelmi Levéltár fotógyűjteményében lévő fényképről látszik (Naslovnik grada Subotice 1932, Berlekovics 1942). Bányai Mórnak a városháza alatti rövidáru kereskedésében is beszerezhetők voltak a kalapkészítés alapanyagai (5–8. kép).

Terék Zsuzsanna (1907–1969) üzlete nem került bele a korabeli összeírásokba, viszont annak létezéséről a családjának irattárában lévő engedély tanúskodik. A városi rendőrkapitány 1926. évi 3384 számú határozatában jóváhagyja Terék Zsuzsanna (Trumbićeva, ma Petőfi Sándor utca, 26. szám alatti lakos) 1925-ben benyújtott kérelmét, miszerint masamódüzletében női kalapok készítésével, újításával és díszítésével is szándékozik foglalkozni. A szakmát Bécsben tanulta ki 1923–1925 között. Terék Zsuzsanna Korhecz Gyulával, a híres szabadkai szalámigyárossal 1930-ban kötött házassága után már csak a családtagok részére készített kalapokat (9–11. kép).

A Generál kalapgyár tette a két világháború közötti időszak kalapgyártó központjává városunkat. Alapítója Roth Ármin (Nátán, szabadkai szücs fia), 1889-ben jegyeztette be kalaposüzemét Szabadkán, mely 2 dolgozót foglalkoztatott. Ármin fia Roth Dezső – aki Prágában képezte magát –, 1912-ben a műhelyt kisüzemmé fejlesztette. 1918 után sikeresen feltalálta magát az új körülmények között. 1924-ben a gyár átköltözött az egykori Erzsébet-, később Central hotel épületébe, melyre a szabadkaiak mint a Solid-cipőgyárra emlékeznek. A General kalapgyár akár 180 munkást is foglalkoztatott, évente 120.000 kalapot és 25.000 sapkát állított elő. Ezek az 1880 körül divatba jött, s a jelenkorig viselt hamburg típusú nemezelt kalapok és puhább változataik, a *trilby*-k voltak, melyek a 20. század elején kerültek forgalomba. A Generál alapanyagait külföldről hozták be: a papírt, kartont (dobozokhoz) és gyapjút Olaszországból, félselyem szöveteket Ausztriából, szerszámokat és szöveteket Csehországból, Svájcban, Angliából és Belgiumból, anilinfestékeket Németországból. Roth Ármin rendszeresen foglalkoztatott külföldi szakembereket is gyárában. Az árut belföldön értékesítette, ebből csak 5%-ot Szabadkán. Ármin leánya, Margit háromnyelvű (szerb, magyar, német) újságot indított *Jugoslavenski klobučar* néven 1926-ban. A kiadvány fedőlapján egy ördög alak kalapokat és cilindereket hajigál, mely után férfiak nyújtják karjukat. Roth Ármin tulajdonában volt a Bally cipő-, kalap- és divatárubolt, a mai Danilo Kiš könyvesbolt helyén. A központban lévő üzletet és a bombatalálattal károsított gyárépületet is az új hatalom államosította 1945 után (Mačković 2004: 342–344) (12 és 13. kép).

A második világháború utáni idők társadalmi változásai döntően befolyásolták a divat világát is. A nyugati világ divatját, mint a nagypolgári rend termékét, mint az önös érdekek és a társadalmi egyenlőtlenségek kifejeződését elítélték. A kalapok, mint a háború előtti polgári értékrend jelképei lassan elveszítik szerepüket. A fejen mindinkább különböző sapkaféléket viselnek: simlist, svájcit, stb., melyek szerepe elsősorban, hogy a hidegtől óvjanak, s többé már nem divatkellékek. A háború utáni első években sorra zárták be a női kalapszalونokat, ez a női- és férfi kalaposszakma végének kezdetét jelentette. A háború előtt inas- és mestervizsgát tett masamódok közül nem foglalkozhattak később e szakmával. A kézműiparosok helyett gyárak vették át a fejfedőkészítést. A női- és férfi kalapüzletek helyett a nagybecskereki Begej gyár nyitott üzletet Szabadkán is, lassan ellehetetlenítve az egyedi, méretre készült kalapokat értékesítő magániparosokat. A nagybecskereki céget a Dragan fivérek alapították, akik apjuk melencin lévő műhelyét 1919-ben Nagybecskerekre telepítették át. A tevékenységét 1920-ban kezdte meg Braća Dragan név alatt. Kezdetben férfi és női kalapok kidolgozásával foglalkoztak, majd 1925-től nemezkúpokat is előállítottak. Az üzem a 30-as évek végére korszerű gyárrá fejlődött, mely megközelítőleg 300 embert foglalkoztatott, napi kapacitása 250 tucat nemezkúp volt, melynek egy részéből kalapok készültek, a másik részét kisiparosoknak értékesítette. 1945-ben államosították, majd 1946-tól mint állami-, 1951-től, mint önálló vállalat Begej – nagybecskereki filc-, kalap- és sapkagyár név alatt működött az 1990-es évekig (Рашевић 2013: 117).

Balogh Irénke (1920–1996), az utolsó szabadkai masamód, a szakmát Hitri Tibor, helyi gombkötőtől tanulta 1934-től, majd 1941–1943 között Hidi Imre budapesti szalonjában dolgozott. Hazatérve Vitánovits Gyulánál kamatoztatta a pesti ötleteket. Vitánovits a főtéren, a Rudics utcai sarokházban élt, az épület földszintjén volt az üzlet és műhely. Balog Irénke 1945-ben mestervizsgát tett, megkapta Hirn Rózsi városháza alatti üzletének bérleti lehetőségét (14. és 15. kép). Néhány évvel később át kellett költöznie, ötödik üzlete lett az utolsó, a Strossmayer utcai, melyet ma Horti ékszerész bérel. A nyolcvanas években, a *Subotičke novine*-ben megjelent interjúban így nyilatkozott: „Számomra a szezón ma már ősszel indul, ilyenkor kezdik viselni a turbánokat, melyekből a legtöbbet készítem. Mára már lejárt a szép kalapok ideje, régebben minden szezónra készítettek újat, néha többet is.” Irénke az alapanyagot a nagybecskereki Begej gyárból és a szlovéniai Škofja Loka-tól szerezte be, de hozott anyagot is átdolgozott. Számos tanítványának adta át tudását. Szőlősyné hagyatékából a múzeum iparművészeti gyűjteményébe is kerültek tárgyak: a színes nyúlszőr kalapok az 1940-es évekből származnak, és a családi hagyomány szerint szabadkai kalaposműhelyek termékei, valószínűleg Balogh Irénke készítette őket (16. és 17. kép).

FÜGGELÉK

A Szabadkai Városi Múzeum iparművészeti gyűjteményében található az az *Art Deco* stílusú kalaptartó baba, melynek restaurálása a 2017-es *Kalapdivat* című kiállítás kapcsán valósult meg. A műtárgy pontos származási helye ismeretlen, valószínűleg a Városháza alatti divatáru üzlet raktárából kerülhetett a múzeumba az 1990-es években. Anyaga acélodrót konstrukcióval megerősített gipsz, melyet temperafestékkel színezték eredetileg. Készítési helye ismeretlen, feltételezhetően Nyugat-Európában készült. Leltári száma: P-402, mérete: 68x26x25 cm.

A műtárgyat jelentős mechanikai sérülések érték, a fejrész több helyen is betört, a festékréteg erőteljesen pergett, a felület jelentősen besötétedett. A bemutatás érdekében az egykori állapot rekonstrukcióval egybekötött restaurálására került sor.

Az instabil részek rögzítése PVAc alapú vizes diszperziós ragasztóval történt. A plasztikai hiányokat zselatinos krétamasszával tömítettem. A besötétedett felület pergő részeit még feltárás előtt Plextol B 500 vizes oldatával rögzítettem. A festékréteget akril kötőanyagú művészfestékkel retusáltam, a hiányzó fémszínezést is rekonstruálva (18–20. kép).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton is köszönet Bálint szül. Balog Katalinnak (1932), az utolsó szabadkai masamód hűgának, hogy megosztotta velünk emlékeit, valamint Dejan Mrkićnek (Szabadkai Történelmi Levéltár) a kutatásban nyújtott segítségéért.

IRODALOMJEGYZÉK

Berlekovich, V. (1942). *Szabadka Szabad Királyi Teljhatalmú Város Teljes Betűrendes Címtára*. Szabadka: Berlekovichs.

Mačković, S. (2004). *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941)*. Subotica: Istorijски arhiv Subotica.

Naslovnik grada Subotice [címtár]. (1932). Istorijски Arhiv Subotica, 2531.

Рашевић, А. (2013). *Мода шешира*. Шабац: Народни музеј Шабац.

Žužana Korhec Pap

POSLEDNJA MAŠAMODA U SUBOTICI

Rezime

Gradski muzej Subotica je 2017. godine (od 17. jula do 16. oktobra) bio domaćin izložbe *Moda šešira*, autorke Aleksandre Jovanović (Rašević), kustosa etnografa Narodnog muzeja u Šapcu. Na izložbi, koja je stavila akcenat na žensku modu prve polovine 20. veka, pored šešira prikazani su i drugi modni detalji. Izložba je bila obogaćena materijalom etnografske zbirke Gradskog muzeja Subotica i predmetima koji su pozajmljeni od mesnih privatnih kolekcionara. Ekspoziti su bili ženski i muški šeširi, kao i haljine iz međuratnog perioda. Na izložbi je prikazana Art Deco lutka za šešire, iz zbirke primenjene umetnosti subotičkog muzeja, koja je restaurirana za ovu priliku. Tokom priprema za ovu izložbu, istraživao je istorijat šeširdžijskog zanata u Subotici i stupljeno je u kontakt sa naslednicima Irene Balog (1920–1996), poslednje subotičke mašamode. Njena ostavština, kao i istorija ovog zanata koji izumire, prikazani su na pratećem materijalu izložbe. Cilj ovog rada je da se objavi ceo materijal koji je sakupljen prilikom tadašnjih istraživanja. Rezultati su prošireni opštim saznanjima o izradi šešira.

1. kép. A szabadkai főtérén, 1900 körül (Fortepan)

Figure 1. At the main square of Subotica, around 1900 (Fortepan)

2. kép. A szabadkai főtérén, 1925 körül (Váradi Ágnes gyűjteménye)

Figure 1. At the main square of Subotica, around 1925 (Collection of Ágnes Váradi)

3. kép. Rabstein Mátyásné, 1920 körül
(Váradi Ágnes gyűjteménye)

Figure 3. Mrs. Mátyás Rabstein, around 1920
(Collection of Ágnes Váradi)

4. kép. Korhecz Matild, 1920 körül
(a szerző gyűjteménye)

Figure 4. Matild Korhecz, around 1920
(the author's collection)

5. kép. A Vitánovits fivérek reklámja,
1930-as évek (a Szabadkai Városi Múzeum
gyűjteménye, Lifka-hagyaték)

Figure 5. Advertisement of the Vitánovits brothers,
in the 1930s (Collection of the Municipal Museum
of Subotica, Lifka Legacy)

6. kép. Csákány Irma reklámja (Szabadkai
Történelmi Levéltár)

Figure 5. Advertisement of Irma Csákány (Čakanj)
(Historical Archives of Subotica)

7. kép. A Vulkan műhely (Szabadkai Történelmi Levéltár)

Figure 7. The Vulkan Hat Workshop (Historical Archives of Subotica)

8. kép. Bányai Mór üzlete, 1930-as évek (Földi Erzsébet gyűjteménye)

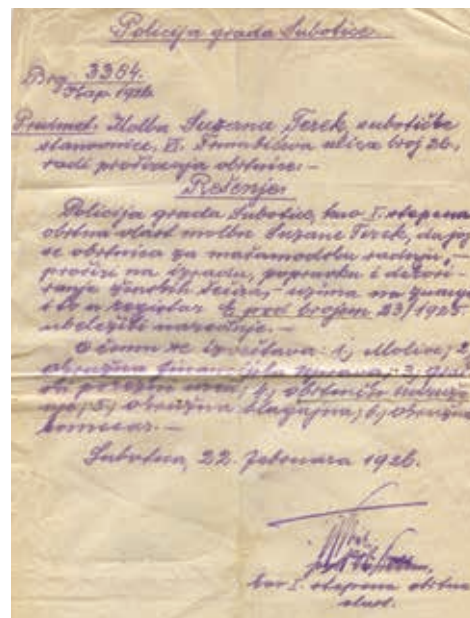
Figure 8. Mór Bányai's shop, in the 1930s (Collection of Erzsébet Földi)

9. kép. Terék Zsuzsanna saját készítésű kalapjában, 1925 körül (a szerző gyűjteménye)
 Figure 9. Terék Zsuzsanna wearing her self-made hat, around 1925 (the author's collection)

11. kép. Korhecz Gyula és dr. Terék Károly feleségeikkel, 1940 körül (a szerző gyűjteménye)
 Figure 11. Gyula Korhecz and dr. Károly Terék with their wives, around 1940 (the author's collection)

10. kép. Terék Zsuzsanna iparüzési engedélye, 1926 (a szerző gyűjteménye)
 Figure 10. Business license of Zsuzsanna Terék, 1926 (the author's collection)

12. kép. A Jugoslavenski klobučar fedlapja (Biblioteka Matice srpske)
 Figure 12. The front page of the Jugoslavenski klobučar newspaper (Library of Matice Srpska)

13. kép. Roth Ármín üzlete (a Szabadkai Városi Múzeum gyűjteménye)
 Figure 13. Ármín Roth's shop (Collection of the Municipal Museum of Subotica)

14. kép. Balog Irénke a városházán lévő üzletének ajtajában, 1945 után (Balog Katalin gyűjteménye)
 Figure 14. Irénke Balog (Irena Balog) in the doorway of her own shop at the Town Hall, after 1945 (Collection of Katalin Balog)

15. kép. Szabadkai iparosvizgát tett tanulók 1945-ben (Balog Katalin gyűjteménye)
 Figure 15. Students who took the craftsman's exam in Subotica in 1945 (Collection of Katalin Balog)

16. kép. Kalapok Szöllősné hagyatékából, 1940-es évek (a Szabadkai Városi Múzeum gyűjteménye)
 Figure 16. Hats from the legacy of Mrs. Szöllősy, 1940s (Collection of the Municipal Museum of Subotica)

17. kép. Szöllősné szül. Bosnyák Anna Palicson, 1940 körül (Hevér Ágnes gyűjteménye)
 Figure 17. Mrs. Szöllősy born Anna Bosnyák in Palić, around 1940 (Collection of Ágnes Hevér)

18. kép. Kalaptartó baba, átvételi állapot
 Figure 18. Doll head hat stand, before restoration

19. kép. Kalaptartó baba. Feltárt, kitömített állapot
Figure 19. Doll head hat stand, after cleaning and kitting

20. kép. Restaurált kalaptartó baba
Figure 20. Doll head hat stand, after restoration

Hicsik Dóra*

Szabadkai Városi Múzeum
Zsinagóga tér 3.
24000 Szabadka
hicsikdora@gmail.com

UDC: 070NAPLÓ(497.113 Subotica)“1934“

Közlésre átadva: 2020. június 15.
Közlésre elfogadva: 2020. augusztus 13.

KARÁCSONYI MOTÍVUMOK A NAPLÓ 1934. DECEMBER 25-I SZÁMÁBAN

Eredeti tudományos közlemény

CHRISTMAS MOTIVES IN THE DAILY NEWSPAPER NAPLÓ PUBLISHED ON DECEMBER 25, 1934

Original research article

Absztrakt: A *Bácsmegyei Napló* / *Napló* Fenyves Ferenc nevéhez fűződő napilap, amely Szabadkán jelent meg kisebb-nagyobb megszakításokkal 1903 és 1941 között. Az 1928-ban indult irodalmi rovata a kor vajdasági és magyarországi íróinak, költőinek adott teret, de fordításban délszláv, angol, német és francia műveket is publikáltak. A lapot 1941. április 12-én szüntették meg. Írásomban a 86 évvel ezelőtti karácsonyi szám irodalmi anyagát vizsgálom, azt, hogyan kapcsolódik az ünnepi tradíció a költészethez, milyen karácsonyi motívumok jelennek meg a művekben, milyen sztereotípiákat használnak a szerzők, s van-e olyan motívum, amely nem fűződik az ünnephez, mégis több írásban megjelenik. A kutatómunka eredményeként megállapítható, hogy íróink az ünnep közeledtével bátran éltek az ünnep fennkölt képeivel, írásaik azonban szomorú, pesszimista hangvételűek. Ennek oka a korabeli politikai és gazdasági helyzet lehetett. Külön figyelmet kapott két motívum is, a háború és a keresés, melyek nem tartoznak ugyan az ünnephez, viszont több helyen is megjelentek a lap hasábjain.

Kulcsszavak: *Bácsmegyei Napló* / *Napló*, karácsony, vajdasági magyar irodalom

* Hicsik Dóra, főkönyvtáros
Dora Hičik, viši bibliotekar
Hicsik Dóra, senior librarian

Abstract: The *Bácsmegyei Napló / Napló* is a daily newspaper owned and edited by Ferenc Fenyves. It was published in Subotica between 1903 and 1941, with occasional interruptions. Its literary column started in 1928, publishing the works of writers and poets from Vojvodina and Hungary. South Slavic, English, German and French literary works were also published in translation. The newspaper was abolished on April 12, 1941. This study presents the analysis of the literary material of the Christmas edition published 86 years ago, focusing on different topics: how the festive tradition is related to poetry; what Christmas motifs appear in the works; what kind of stereotypes the authors use; whether there is a motive that is not related to the holidays, but it appears in more writings. Research results have revealed that the writers had confidently used the sublime images of the holiday, but a sad, pessimistic tone had also been observable in their works. Probably, this was due to the political and economic situation of that period. The writers had paid special attention to the motifs of war and quest, which appeared in several texts in the literary columns. However, these topics are not attributed to the concept of the holidays.

Keywords: *Bácsmegyei Napló / Napló*, Christmas, Hungarian literature of Vojvodina

BEVEZETŐ

A *Bácsmegyei Napló / Napló* Fenyves Ferenc nevéhez fűződő napilap, amely Szabadkán jelent meg kisebb-nagyobb megszakításokkal 1903 és 1941 között. 1930-tól a *Napló* nevet használják szerkesztői, akiknek a sorában a több évtized alatt megfordul Csillag Károly, Fenyves Ferenc (1. kép), Dugovich Imre, Szegedi Emil és Havas Károly is. Kiterjedt tudósítói hálózatának köszönhetően naprakész és érdekes híreket tudott közvetíteni olvasói számára. Az 1928-ban (1928 jelentős éve a vajdasági magyar irodalomnak, ekkor jelent meg a *Kéve és a Bazsalikom* antológia, és több lap indított irodalmi mellékletet, rovatot is) indult irodalmi rovata a kor vajdasági és magyarországi íróinak, költőinek adott teret, de fordításban délszláv, angol, német és francia műveket is publikáltak. A lapot 1941. április 12-én szüntették meg.

Az 1928–1940 közötti időszakban a *Bácsmegyei Napló / Napló* karácsonyi számaiban összesen 323 szépirodalmi szöveg jelent meg. Ide sorolható a vers, a novella, a karcolat, a humoreszk, a regényrészlet, tehát minden olyan mű, amely nem tartozik a publicisztikai műfajok közé. E művek elsősorban jelentek meg a lapban.

Az 1934. december 25-én megjelent lapszám (2. kép) sorban a 36. évfolyam 352. száma volt, 84 oldalas. Több szöveg témája a karácsony, már a címek is jelzik az ünnepet. Megjelennek az ilyenkor szokásos elemek: Betlehem, szeretet és remény. Az írások többségében azonban felmerülnek olyan motívumok is, amelyek a kor emberét foglalkoztatták: betegség, háború és szegénység. Több írásnak csak egy-egy mondata kapcsolódik az ünnephez, maga a történet nem, van olyan, amelynek az ideje a karácsony, s van olyan, ahol a szerző felvonultatja az ilyenkor szokásos képeket, kliséket.

A *Napló* irodalmi rovatának szereplőgárdája szerepel a karácsonyi számban is, sokuknál rövid életrajz^[1] is található, ami még érdekesebbé teszi a kutatást, hiszen közülük többen nem szerepelnek a Gerold-féle Vajdasági magyar irodalmi lexikonban^[2] sem (Gerold 2017). Azonban nemcsak jugoszláviai írók kaptak helyet ebben a számban, hanem mint az évközlési számokban is, itt is megtalálhatóak a magyarországi írók művei is.

A KARÁCSONYI NAPLÓ

A lap karácsonyi vezércikkkel indul, Havas Károly ír, kétezer év történelmét járja át, hogy eljusson addig a pontig, amikor kimondja: „Európa új válságának rettenetes korszakát éli.” (Havas 1934: 1).

A *Napló*nak több európai országban volt tudósítója, s első kézből értesülhettek – és be is számoltak – az új eszmék veszélyeiről, többek között Hitler munkatáborairól is.

A katolikus egyház terveiről és gondjairól szóló beszámoló után a városelnök, Ivan Ivković Ivandekić beszél a tervekről, épülő stadionról, a zenede gondjairól (A szubotikai városelnök nyilatkozik, 1934) A szerzők ügyelnek az ünnepi retorikára, és a hírek címében is használják a karácsonyhoz kapcsolódó kifejezéseket, a jótékonyág kapcsán például a „földi angyalok” metaforájára utalnak.

A *Napló*ban gyakran jelennek meg helyi legendák, melyeket egyszer a helytörténetészek kikutathatnak, ebben a lapszámban II. József állítólagos unokájáról írnak, aki bánáti kereskedőként élte le az életét (K-ő 1934).

A folytatásos regény a húszas évek derekától a lap szerves része volt, ebben a lapszámban William White *A polip* című művéből közölték a 23. részt (White 1934).

[1] Az alábbi szerzők esetében találunk rövid önéletrajzot: Arányi Jenő, Bánáti Fischer Árpád, Darvas Gábor, Dudás Kálmán, Govorkovich János, Krausz László, Munk Artúr, Sas György, Schulhoff József, Stadler Aurél, Zita Sándor.

[2] A lexikonban csak kötettel rendelkező szerzők szerepelnek.

A 21. oldalon, a szokásos helyen indul az irodalmi rovat. A rovat két nagy egységet tartalmaz, a karácsonyi és a helyi vonatkozású írásokat. Mint mindig, a rovat nem egységes, találhatunk különálló verseket, írásokat a lap egészében is.

Az első oldalon *Karácsony versekben: antológia jugoszláv magyar költők karácsonyi verseiből* főcímmel kezdődik a karácsonyi irodalmi válogatás. Ennek különlegessége a költők pár mondatos életrajza, melyekből hiánypótló információkhoz juthatunk. A karácsonyi motívumok többsége ezekben a művekben szerepel.

A másik nagy egységet a Szenteleky Kornél elméletére utaló *Lokál-kulör* válogatás adja. Ezek a művek a mi vidékünkön játszódnak, olyan szereplőket mozgatnak, akik közöttünk élnek. Témáját tekintve csak pár elbeszélésben szerepel a karácsony, ezek a művek a tájra és az itt élő emberek látásmódjára fókuszálnak. Munk Artúr elbeszélésének középpontjában például egy messzi, szláv vidékről idekerült inas és az itteni magyar gazda konfliktusa szerepel (Munk 1934).

Milkó Izidor éveken keresztül oszlopos tagja volt a *Napló* írógárdájának, rovatai minden vasárnapi számban megtalálhatóak voltak haláláig, 1932-ig. Ebben a számban külön meg is emlékeznek róla mint „a legüribb úriemberről” (A legüribb úriember 1934).

Jugoszláviai magyar írók egymásról címmel jelentek meg rövidke jellemzések arról, hogy az írók hogyan vélekednek egymásról. Személyes hangvételi jellemzések ezek, ahol Magisterről például kiderül, hogy „sok benne a tűz, viszont kevés kéziratot dob tűzbe” (Jugoszláviai magyar írók egymásról 1934).

Ezután a szokásos rovatok jelentkeznek: *Vidéki kishírek*, *Sportnapló*, *Express*, *Közgazdaság*, *Film*, *Bélyeggyűjtés*, *Habostorta*, *Viccnapló*, *Keresztretjévény*, *Bridge*. A megszokott hirdetések mellett megjelennek az újévi kívánságok is. Színes, képes híreket is közöltek, a december 25-i számban az ausztráliai távrepülés győzteseiről jelent meg fotó és néhány soros méltatás, akik a kenguruk földjéről Londonba repültek (Az ausztráliai távrepülés győztesei Londonban 1934).

SZTEREOTÍPIÁK ÉS ÚJ UTAK

„A karácsony szláv eredetű szó, legősibb alakjában »lépő«, »átlépő«, »fordulónap«, »napfordulat« lehetett a jelentése” (Jankovics 1997: 347). December 25-ét, mely egykor évkezdő nap volt (Tátrai & Karácsony Molnár 1997: 225), I. Gyula pápa nyilvánította a Megváltó születésnapjává „gyakorlati megfontolásból: a planétaistenhitben tévelygő leendő hívek számára már

évszázadok, sőt talán évezredek óta fontos ünnep volt e nap környéke. Róma régi szokásaihoz ragaszkodók a Saturnalián ülték meg a fordulatot; Mithras^[3] hívei a Sol Invictus^[4] születését köszöntötték; északon Woden és Thor isten követői raktak máglyát, hogy annak fénye és melege elűzze a tél sötét hidegét; a kelták az örökzöld növényeket ünnepelték a hidegen és sötétségen felülkerekedő Élet tanújeleit (mint mondták, a jótékony szellemek télen csak az ő lombjuk védelmében találnak menedéket); a Közép- és Kelet-Európában élők a téli sötétségben garázdálkodó, és a jövő év termékenységet veszélyeztető démoni erőket próbálták ajándékokkal lekenyerezni” (Jankovics 1997: 346).

A karácsonyi ünnepkörnek megvannak a maga motívumai, kulcsszavai, sztereotípiái, amelyek elengedhetetlen tartozékai az időszak ünnepi retorikájának. Ezek a sztereotípiák jelennek meg a műalkotásokban is, s nem kivételek ezalól a *Napló*ban megjelent írások sem. A karácsonyi motívumok inkább keretet adnak a szövegeknek, mint tartalmat. A versekben, novellákban helyet kap az angyal, a béke, a gyertya motívuma, viszont ott van mellettük a félelem, a keserűség is. Az írások nem boldog írások, magukon viselik az 1930-as évek nyugtalanságát, a gazdasági válság nyomait és a feltörekvő politikai erőktől való félelmet.

Az alábbiakban azokat a sztereotípiákat veszem számba, melyek a *Napló* vizsgált számában az írások karácsonyi hangulatát adják.

Angyal

„Az angyalok (görögül angelosz) az Isten küldöttei. Isten igéjét hirdetik az embereknek. A karácsony történetében az angyalok fontos szerepet játszanak. Gábor főangyal adja hírül Máriának a gyermek születését. Angyal viszi el a pásztoroknak a jó hírt: »Ma megszületett a Megváltótok, Krisztus, az Úr, Dávid városában.« (Lk 2,11) Az angyalok égi serege zengi a karácsonyi éneket: »Dicsőség a mennyben az Istennek, békesség a földön a jóakarátú embereknek.« Álmában Józsefhez angyal jön megmagyarázni, mi történt és mit kell cselekednie. Angyalok nélkül a karácsonyi képek elképzelhetetlenek” (Grün 2013: 105).

Havas Károly karácsonyi vezércikkében, a *Quo vadis Európa?* című írásában említi az angyalok énekét, amely „a béke üzenete”, a „boldogító üzenet”. Az angyalok örömhírt hoznak, és az embereknek meg kell hallaniuk azt (Havas 1934: 1).

A legismertebb karácsonyi dal, a Mennyből az angyal intertextusként többször felbukkan Illés Sándor *Kovács Péter ajándéka...* című novellájában, amelyben

[3] Több vallásban és kultúrában is tisztelt istenség, a felkelő nap istene (Penavin 1988: 120).

[4] Legyőzhetetlen Nap (latin).

egy fiatalember a fővárosban egyedül tölti az ünnepet, betér egy templomba, ahol pár szem sült gesztenyét hagy a betlehemben, ez az ő ajándéka a gyermeknek (Illés 1934).

Ajándék

„Az ajándékozás fiatalabb szokás, mint a karácsonyfa” (Tátrai & Karácsony Molnár 1997: 231), a népi kalendáriumok sem adnak hírt róla. A *Napló* vizsgált számában Tamás István *A csillagok tánca* című novellájában jelenik meg az ajándék, de csak mint olyan valami, ami a főhősnek, egy szegény cselédnek nem jár (Tamás 1934). A költők nem is kérnek ajándékot, ha mégis, akkor az legyen az az ajándék, amire az emberiségnek szüksége van: „egyetlenegy ajándékot hozzál: / hogy aki él, az szüksége ne lászon” (Czakó 1934: 22).

Béke

A béke olyan motívum, amely a karácsonyi ünnep idején csúcsosodik ki, ekkor kerül előtérbe a külső és belső béke, a békesség és a megnyugvás problémája. „Amikor Jézus Betlehemben megszületett, az angyalok békét hirdettek. Ez nemcsak benső béke, gyökere Isten dicsőségében van, melyet fia megtestesülésével küldött a földre” (Grün 2013: 111). Amennyire fontos a népek közötti béke, ugyanannyira kerül előtérbe a lelki, belső béke is. Ennek megfelelően a karácsonyi *Napló* több írásában is megjelenik ez a motívum.

Havas Károly művében a béke Jézussal függ össze, hiszen az ő születése hozza majd el a békét a világnak: „A Dávid királyi törzséből született gyermek, a jászolban imádott kisded a békét hozta el minden népeknek. (...) Betlehemben megszületett a csodálatos gyermek, aki a béke és jószág mennyei ígését hozta el az embereknek. Európa emberei megfellelkeztek róla” (Havas 1934: 1).

A karácsony este egyik jelzője is a béke, mint például Várnai Zseni versében: „békesség csendes estje” (Várnai 1934: 9).

A béke távlatos eljövetele is témája a szövegeknek: „Ha karácsony, mindenik zugba / Hatoljon be az áldott béke. / Szent csoda üljön a szívekre: Imádkozzák az Isten népe / És trónoljon a Szeretet” (Borsodi 1934: 22). „Amerre a csillag mutat / keressük a békés utat” (F. Galambos 1934: 21).

Gyertya

A gyertya a fény forrása, fontos elem a tél sötétjében. „A korai egyházban a gyertya Krisztust szimbolizálta, aki egyszerre isten és ember. A viasz az emberi természetnek képe, melyet szeretetből értünk feláldozott. A láng isteni mivoltát jelképezi” (Grün 2013: 49).

Várnai Zseni *Karácsony este* című versében írja: „Ó, te békesség csendes estje (...) gyűjtsd fel a jószág gyertyafényét”, mert „hitünk fáklája tövig égett” (Várnai 1934: 9). Könyörgés ez, kétségbeesett óhaj, az elveszett hitet csak a jószág hozhatná el újra a lelkekbe.

Bánáti Fischer Árpád költeménye *Karácsonyi ének 1934-ben* címmel jelent meg, s szintén felbukkan benne a még meg nem gyújtott gyertya: „gyújthatsz gyertyát (...), béke nem lesz a világon”. A lírai én kiábrándult, az emberek eltávolodtak Istentől, újra el kell zárándokolniuk Betlehembé, hogy „vallani küldjete szét a világba / örült agyakba égi virtust / balzsamot a mérges virágokba.” A poétának tehát szinte krisztusi küldetése van (Bánáti Fischer 1934: 21).

F. Galambos Margit versében is megjelenik a fény motívuma, nála a jószágot szimbolizálja: „A Jószág reszkető remény. / halványuló, bús, gyenge fény” (F. Galambos 1934: 21). Mint ahogyan Stadler Aurél kérdezi: „Hitgyertyáid még égnek?” (Stadler 1934: 21).

Az előző versekkel ellentétben Krausz László költeménye, a *Karácsony* bizakodó, reményteljes hangulatú: a fenyőágakon „szikrázó fénnel gyertya gyúl”, a lelkekre béke hull és „jön majd a boldog emberöltő” (Krausz 1934: 22). Itt a gyertya már világít, szikrázik a fénye, beteljesül az isteni béke.

Karácsonyfa

„A 16. század óta szokás Németországban karácsonykor díszes karácsonyfát állítani. A fenyő, amely télen is megtartja zöld ruháját, az élet isteni erejének régi szimbóluma, melyet a tél hidege sem győz le. A karácsonyfa-állítás egy régi germán szokásra nyúlik vissza: a zord éjszakákon szokás volt a házakban zöld ágakat felaggatni a gonosz lelkek és rossz szellemek elűzésére” (Grün 2013: 113).

Jankovics Marcell egyenesen a fény fájának nevezi a fenyőt: „Mi más illene jobban a Fény ünnepéhez, mint a fény fája? Hiszen erről tanúskodnak magyar nevei: a fenyő és a luc. (Az előbbi kifejezetten fény szavunkból ered, az utóbbi pedig szláv közvetítéssel, a latin lux szóból származik.)” (Jankovics 1997: 351).

Magyarországon az első karácsonyfát Brunszvik Teréz állíttatta az Angyalkert óvodában 1824-ben. Szabadkán írásos bizonyítékok szerint először Völgyi Lajos

díszített fenyőt az általa fenntartott óvodában 1859. december 2-án (Prva jelka 2019).

A Napló vizsgált számában többször felbukkan a karácsonyfa motívuma, hiszen ez is elengedhetetlen dísz az ünnepnek. A fák díszai sokszor azok az érzelmek, jelképek, amelyekre szükségünk van:

- gyertya: „kigyúlnak a karácsonyfák” (Graber 1934: 43); „millió fenyőágon / szikrázó fénnel gyertya gyúl” (Krausz 1934: 22)
- remény: „Tűzd fel kicsiny karácsonyfánk / csillag gyanánt a reménységet.” (Várnai 1934: 9)
- irodalom: „komoly könyvek: / ti vagytok az én bús örök-karácsonyfám” (Dudás 1934: 22).

A fenyőállítás aktusa egyetlen novellában szerepel: „Mint egy büszke kotlós, úgy keringett az öregkisasszony az ezer fényben szikrázó karácsonyfa alatt. Még az utolsó pillanatban is megigazított egy-egy szaloncukrot, rendezgette az aranydiókat és festői hullámokba redőzte az aranyhaját.” (Tamás 1934: 58–59).

A fenyő azonban nemcsak a díszek helye, alkalomadtán fegyver is lehet, mint például Czakó Tibor versében: „tűlevelű zöld fenyő / szúrd szíven a gazdagot (...) a háborúra uszítót.” (Czakó 1934: 22).

Templom

A templom mint karácsonyi, betlehemes, feldíszített helyszín tűnik fel Cziráky Imre (Czirák 1934) és Illés Sándor novelláiban (Illés 1934). Cziráknál két rivális köt békét a pap segítségével a karácsonyi misén, Illés Sándornál pedig az idegenek között élő főhős tér be megnyugodni és emlékezni a templomba. Az éjféli mise egyedül Gergely Boriska írásában (Gergely 1934) jelentkezik, de csak említésképpen, ott az ifjú szerelmesek románcát szakítja félbe a harangszó.

BIBLIAI MOTÍVUMOK ÉS AKTUALITÁSUK

Karácsonykor Jézus születését ünneplik a keresztény hagyományban. A hozzá kapcsolódó motívumok, események szerves részei az ezekben a napokban mesélt történeteknek, legendáknak. A vizsgált írások egy köztes kor létének lenyomatai. A régi világrend felborult, eltűnt a világégésben, az egykori ország déli részén élő népek új ország állampolgárai lettek, új szabályokkal, új helyzetben. Az adventi időszak a várakozás ideje, a megváltás ideje, de vajon létezik-e megváltás számukra is? Maga a Megváltó ritka szereplője ezeknek az írásoknak, mintha a tudatalattiban élne csak a remény.

A bibliai motívumok közül a gyermek, Jézus születése és a betlehemi csillag jelzésére a keresésére induló pásztorok jelennek meg a lapszám irodalmi műveiben.

Jézus születése

A karácsony a Megváltó születésének, emberré válásának ünnepe. Jézus születését az evangéliumok csak röviden említik, a 4. századig nem is ünnepelték, akkor nevezték ki december 25-ét Jézus születésnapjának (Seibert 2004: 148). Jézus alakja, ha csak említésképpen is, de szinte mindegyik írásban megjelenik. Sokszor nem is nevezik néven, csak megszületett gyermekről írnak, csecsemőről, kisgyermekről.

Magister írása *December 25* címmel jelent meg, melyben szemügyre veszi a különböző korok december 25-ét: Jézus születését, Nagy Károly császárrá való koronázását, Goethe szerelmeit és XVI. Lajos utolsó karácsonyát (Magister 1934).

Pulay János novellájának története nem kapcsolódik szorosan az ünnephez. Egy szegény apa mesél a gyermekeinek a királyról, s csak mellékesen jegyzi meg az író, hogy talán karácsony estéje volt. „Ma Krisztus született, és Krisztus a szeretet. S nekünk szeretnünk kell egymást, és szeretnünk nagy embereinket. Úgy érzem, láttam a krisztusi szeretetet.” (Pulay 1934: 23). S ezután elmesél egy történetet a jugoszláv királyról, I. Sándorról.^[5] Ugyanez a helyzet Laokoon írásával is, egy beteljesületlen szerelem története, a karácsony csak díszletként van jelen benne (Laokoon 1934).

Várnai Zseni írja versében: „Az a kisgyermek Betlehemben / értünk született, a mi vérünk” (Várnai 1934: 9).

Havas Károly írja vezércikkében, hogy Jézus „...a betlehemi jászolban az ököljog, az erősebb joga, az önzésnek és kegyetlenségnek joga ellen való tiltakozás született meg.” (Havas 1934: 1).

Jézus születése mellett a karácsony egyik fontos motívuma a gyermek is, s ez is több írásban fellelhető. Dudás Kálmán versében gyermekkori énje jelenik meg, a gyermek karácsonya, „Megállni mégegyszer karácsonyfám alatt / szűzi fényt ragyogó de gyermekarccal.” (Dudás 1934: 22).

Szintén a gyermek a szereplője Tamás István novellájának is, amelyben egy szegény lány titkos karácsonyi, szilveszteri ajándéka emelkedik ki (Tamás 1934).

Jézus világra jött az újjászületés, a megváltás motívuma, és a reményre mindenkinek szüksége van.

[5] I. Sándor (1888. december 16. – 1934. október 9.). A királyt abban az évben ölték meg, ezért is kerülhetett bele az alakja a novellába.

Pásztor

A pásztorok azok, akiknek az angyal hírül vitte a Megváltó születését. Alakjuk megjelenik már az ókeresztény ábrázolásokban is, de azóta is festmények, templomi betlehemek, karácsonyi énekek és karácsonyi misztériumjátékok szereplői. Éppen ezért érdemes figyelmet az a tény, hogy a vizsgált irodalmi anyagból szinte hiányoznak.

Kovács Sz. Zoltánnál jelennek meg, ahogy „jámbor pásztorok mennek. / Daluk felszáll az Égbe” (Kovács Sz. 1934: 38), és ugyanez a jelenet ismétlődik meg Magister írásában is: „A pásztorok lejöttek a hegyekből és ámultak a csodán. Íme, itt van, akit vártak: jászolban a gyermek.” (Magister 1934: 40).

A pásztorok, akik pásztortűz mellett ülnek egy másik vers szereplői, de Berényi János versének témája nem a karácsony, a lírai én kérdéseket tesz fel nekik a szebb jövővel, a munkával és az élettel kapcsolatban (Berényi 1934).

A pásztorok egyszerű emberek, akik kinn a mezőn lesznek tanúi a Megváltó születésének. Az irodalmi művek nem mondják ki, hogy minden ember pásztor, aki a jó hír reményében él.

AKTUALITÁS ÉS COULEUR LOCALE

A karácsonyi motívumok mellett két olyan motívum is fontos szerepet kapott a vizsgált írásokban, amelyek nem köthetők szorosan az ünnepekörhöz. A korabeli politikai és gazdasági helyzet úgy alakult, hogy ezek is ugyanolyan kiemelt helyen szerepelnek, mint a karácsonyiak. Íróink, költőink nemcsak az ünnepet énekelték meg, hanem azokat a problémákat is, melyek a kor emberét izgatták. Ilyen a király elleni merénylet, a feltörekvő fasizmus, a szegénység, a világháború után felbolydult társadalmi rend diskurzusa.

Háború

Habár 16 éve véget ért a „nagy háború”, egy újabb pusztítás szele ott lebeg a levegőben. Az ember harctól való félelme, a valaha volt háború, annak pusztítása szinte minden írásban megjelenik.

Havas Károly írása, a *Quo vadis Európa?* bibliai tematikájú írás, melyben a római civilizáció romjain megszülető kereszténységről ír, s összehasonlítja a 30-as éveket a kétezer évvel ezelőtti idősakkal. Ebben előrevetül a 40-es évek borzalma: „Hova tévelyegnek Európa népei, milyen sötétség felé botorkálnak Európa emberei, milyen szakadékok felé törtetnek Európa vak és szenvedélyektől felkorbácsolt, nyomorúságtól elvakított tömegei?” (...) „Európának válsága

nem a gazdasági nehézségek, hanem a szíveknek válsága.” (Havas 1934: 1).

Kovács Sz. Zoltán *Karácsonyok* című versének hangulata is harcias, szomorú, elmúlt karácsonyok emlékét idézi, a háborús karácsonyt, egy apa emlékét, aki a háborúban halt meg, és egy fiút, aki a kenyérért tüntetett, amikor megölték. A vers végén hiába jelenik meg a remény és a béke víziója, aligha tudja tompítani az olyan kifejezéseket, mint: „Kopogtatott a nincsen”, „itt kenyérre sem tellett”, „Ott ismét gyilkos vész ül / Gyűlölet lángol újra” (Kovács Sz. 1934: 38).

Borsodi Ferenc költeményében a béke motívuma kap szerepet, a vers végén azonban egy pesszimista, lemondó mondat található: „...És trónoljon a Szeretet. / Volt egy öreg bölcs régesrégen, / Az azt mondta, hogy nem lehet.” (Borsodi 1934: 22).

„Pártütő démonok tánca / Nem szűnik két évezred óta” – írja a kor hangulatáról Bánáti Fischer Árpád (Bánáti Fischer 1934: 21).

Graber János *Karácsony* című versében költői kérdések hangzanak el: „Minek a világon karácsony / mikor halottak a szívek?!” A világon kigyúlnak az ünnepi fények, viszont ezer bajt világítanak meg. Egyetlen kiutat lát a költő: „Vagy megváltozunk / vagy elpusztulunk.” (Graber 1934: 43).

Keresés

A lapszám írásaiban több helyen megjelenik a referenciakeresés motívuma. Olyan világba születtek az említett alkotások (világháború, impériumváltás, gazdasági válság), amelyben még mindig fontos szerepet töltött be az önmaguk identitásának meghatározása. Gondoljunk csak a jugoszlávai/vajdasági magyar irodalom kezdeteire! Vajon külön irodalomnak számít-e a régió irodalma? Emellett a költők féltőn óvják a népet, és figyelmeztetik, mit kell megkeresnie: „Keressük a békés utat (...) Emberek! Menni kellene / Elébe... és nem ellene.” (F. Galambos 1934: 21) vagy „Keressük most az Istent, / e titkos csendességben / talán még ránktalál” (Stadler 1934: 21).

Könyörgés

A karácsony örömnép. Várakozás a születésre, a megváltásra, az öröme. Stadler Aurél *Karácsonyi könyörgés* című verse egyetlen lírai sóhaj. A vers „vérző ének”, amely fájón és mélyről tör fel a versbeszélőből. Ellentétekre épül a költemény, szembeállítja a Jézus születését jelző hozsannás éneket és a maga panaszt. Bűnbocsánatot kér „virrasztó, dermedt” népe számára. A költő maga keresi a Megváltót, a megváltás csendességét, s bíz abban, hogy rátalál (Stadler 1934: 21).

KONKLÚZIÓ

Az írások a kor emberét/olvasóját szólították meg, aki még élénken emlékezett a „nagy háborúra”, a trianoni békeszerződésre, megélte a gazdasági válságot, tehát karácsonyát szegényesen, a háborúban meghalt családtagok emlékével ünnepelte 1934-ben. A béke és az eljövendő boldog élet ott várta őket valahol a jövőben, csak bízni kell, és figyelni a szívek jóságára.

Az írások közül a karácsonyi témájú írások, s azon belül is a versek emelkednek ki esztétikai értékükkel.

FORRÁSJEGYZÉK

A Naplóban megjelent írások jegyzéke

- A leguribb uriember: Emlékezés dr. Milkó Izidorra. (1934. december 25.) *Napló*, 41.
- A szuboticei városelnök nyilatkozik. (1934. december 25.) *Napló*, 4.
- Az ausztráliai távrepülés győztesei Londonban. (1934. december 25.) *Napló*, 16.
- Bánáti Fischer, Á. (1934. december 25.). Karácsonyi ének 1934-ben. *Napló*, 21.
- Berényi, J. (1934. december 25.). Beszélgetés a pásztortűz mellett... *Napló*, 38.
- Borsodi, F. (1934. december 25.). Karácsonyi vers. *Napló*, 22.
- Czakó, T. (1934. december 25.). Jöjj el fegyveres karácsony... *Napló*, 22.
- Czirák, I. (1934. december 25.). Huzavona mennybéli segítséggel. *Napló*, 34–35.
- Dudás, K. (1934. december 25.). Karácsonyi strófák. *Napló*, 22.
- F. Galambos, M. (1934. december 25.). Emberek. *Napló*, 21.
- Gergely, B. (1934. december 25.). Karácsonyi ébredés. *Napló*, 37–38.
- Graber, J. (1934. december 25.). Karácsony. *Napló*, 43.
- Havas, K. (1934. december 25.). Quo vadis Európa? *Napló*, 1.
- Illés, S. (1934. december 25.). Kovács Péter ajándéka. *Napló*, 30–31.
- Jugoszláviai magyar írók egymásról. (1934. december 25.) *Napló*, 55.
- K-ő. (1934. december 25.). II. József unokája bánáti kereskedő lett. *Napló*, 15.
- Kovács Sz., Z. (1934. december 25.). Karácsonyok. *Napló*, 38.
- Krausz, L. (1934. december 25.). Karácsony. *Napló*, 22.
- Laokoon (1934. december 25.). Fekete karácsony. *Napló*, 39.
- Magister (1934. december 25.). December 25. *Napló*, 40.

- Munk, A. (1934. december 25.). A fenékúr. *Napló*, 25–26.
- Pulay, J. (1934. december 25.). Mintha csak mese volna... *Napló*, 23.
- Stadler, A. (1934. december 25.). Karácsonyi könyörgés. *Napló*, 21–22.
- Tamás, I. (1934. december 25.). A csillagok tánca. *Napló*, 58–59.
- Várnai, Zs. (1934. december 25.). Karácsony este. *Napló*, 9.
- White, W. (1934. december 25.). A polip: 23 rész. *Napló*, 16.

Irodalomjegyzék

- Gerold, L. (2017). Vajdasági magyar irodalmi lexikon. Újvidék: Forum.
- Grün, A. (2013). *Karácsony az újrakezdés reménye*. Budapest: Jel Kiadó.
- Jankovics, M. (1997). *Jelkép-kalendárium*. Debrecen: Csokonai.
- Penavin, O. (1988). *Népi kalendárium*. Újvidék: Forum.
- Seibert, J. (2004). *A keresztény művészet lexikona*. Budapest: Corvina.
- Tátrai, Zs., Karácsony Molnár, E. (1997). *Jeles napok, ünnepi szokások*. Budapest: Planétás.
- Prva jelka na javnom mestu na našim prostorima okićena pre 168 godina. (2019. január 4.). <https://www.subotica.com/vesti/prva-jelka-na-javnom-mestu-na-nasim-prostorima-okicena-pre-168-godina-id33987.html>

Dora Hičik

**BOŽIĆNI MOTIVI IZ DNEVNOG LISTA NAPLO
U IZDANJU OD 25. DECEMBRA 1934. GODINE**

Rezime

Dnevni list *Bácsmegyei Napló / Napló*, koji se može vezati za ime Ferenc Fenjveša, izdavan je u Subotici u periodu od 1903. do 1941. godine, sa manjim pauzama. Ovaj časopis je od 1928. godine imao literarnu rubriku, u kojoj su objavljivana dela mađarskih pisca i pesnika iz Vojvodine i Mađarske. Prevodi ovih dela su objavljivani na južnoslovenskim, engleskom, nemačkom i francuskom jeziku. List je ukinut 12. aprila 1941. godine. Ovaj rad se bavi literarnom rubrikom svečanog, božićnog izdanja iz 1934. godine. Između ostalog, obrađivani su uticaj tradicije Božića na pesništvo, božićni motivi koji se pojavljuju u delima, stereotipi koje koriste autori, ali i motivi koji nisu povezani sa praznikom. Nakon istraživanja zaključeno je da su pesnici i pisci u svojim pesimističkim delima koristili priliku da upotrebljavaju uzvišene slike praznika, koji se približavaju. Uzrok tome je verovatno bila tadašnja ekonomska i politička situacija. Druga dva motiva koja se izdvajaju su rat i traganje, i nisu vezani za prazničnu temu, ali se u ovom izdanju na više mesta pojavljuju.

1. kép. Fenyves Ferenc
Figure 1. Ferenc Fenyves

2. kép. Az 1934. december 25-i szám címlapja
Figure 2. The title page of the issue from December 25, 1934

Slađana Aleksić *

Gradski muzej Subotica

Trg sinagoge 3

24000 Subotica

prirodnjacko.odeljenje2@gmail.com

UDC: 069:599(497.113 Subotica)

Primljeno: 6. jul 2020.

Prihvaćeno: 12. novembar 2020.

EVROPSKI SISARI U ZBIRCI PRIRODNJAČKOG ODELJENJA GRADSKOG MUZEJA SUBOTICA

Originalni naučni rad

EUROPEAN MAMMALS IN THE COLLECTION OF THE NATURAL HISTORY DEPARTMENT OF THE MUNICIPAL MUSEUM OF SUBOTICA

Original research article

Apstrakt: Prirodnjačko odeljenje Gradskog muzeja Subotica poseduje veoma raznovrsnu zoološku zbirku koja je od samog osnivanja muzeja, na različite načine, obogaćivana novim predmetima. Zoološka zbirka Prirodnjačkog odeljenja sastoji se iz više podzbirki, a jedna od njih je i podzbirka sisara. Mnoštvo predmeta iz ove podzbirke, predstavljaju sadašnju i nekadašnju faunu centralne i jugoistočne Evrope. Fokus ovog rada je na reviziji predmeta koji predstavljaju evropske sisare u cilju dopunjavanja podataka koji su neophodni za dalji rad na digitalizaciji predmeta, a ujedno i da se dobije detaljniji uvid u trenutno stanje zoološke zbirke. Tokom revizije utvrđeno je da podzbirka sisara sadrži 60 predmeta, koji predstavljaju evropsku faunu sisara. Tipovi predmeta koji su obuhvaćeni revizijom su: 7 dermoplastičnih preparata glave, 19 lobanja (od kojih su 6 preparati rogova sa čeonim delom lobanje), 30 dermoplastičnih preparata cele životinje, 2 balga, 1 kljova, 1 poslužavnik od delova životinjskog tela. Zaključeno je da se 21 predmet nalazi izložen na stalnoj postavci, a 39 predmeta se nalazi u depou Prirodnjačkog odeljenja. Predmetima koji su bili fizički dostupni uzeti su makromometrijski podaci. Predmetima u depou stavljene su nove etikete sa dopunjenim podacima i provereno je fizičko stanje

* Slađana Aleksić, biolog, kustos
Slađana Aleksić, biológus, kurátor
Slađana Aleksić, biologist, curator

predmeta. U knjigu inventara je upisano 23 nova predmeta koji spadaju u ovu podzbirku, takođe su dopunjeni podaci za predmete koji su već upisani u knjigu inventara.

Ključne reči: Prirodnjačko odeljenje, zoološka zbirka, podzbirka sisara, evropski sisari, revizija zbirke

Abstract: The Natural History Department of the Municipal Museum of Subotica has a very diverse zoological collection, which has been enriched with new artifacts since the foundation of the museum in various ways. The Zoological Collection of the Natural History Department includes a sub-collection of mammals. Many of the items in this sub-collection represent the current and former fauna of Central and Southeastern Europe. The focus of this paper is on the revision of these objects in order to supplement the data necessary for further work on the digitization of the objects and gain a more detailed insight into the current state of the collection. During the audit, it was found that the mammalian collection contained 60 objects which are representing a fauna of European mammals. The types of these items are: 7 pieces of shoulder taxidermy mounts, 19 pieces of skulls (6 of which are horn preparations with the front of the skull), 30 pieces of full body mounts, 2 pieces of dried specimen, 1 piece of a tusk, 1 piece of a tray made of animal body parts. It was concluded that 21 items are exhibited in the permanent exhibition and 39 items are in the depot of the Natural History Department. Macromorphometric data were taken from subjects that were physically available to measure. The items in the depot were labeled with new data and the physical condition of the items were also examined. During the revision 23 new items were entered in the inventory book as part of this sub-collection, as well as additional data were added for items already recorded in the inventory book.

Keywords: Department of Natural History, Zoological Collection, Mammal Sub-Collection, European Mammals, Revision of Collection

UVOD

Gradski muzej Subotica je zvanično osnovan kao samostalna muzejska ustanova 29. novembra 1948. godine, iako je u Subotici muzejska delatnost negovana i mnogo pre toga. Dr Mirko Šulman je bio imenovan za prvog kustosa-upravnika i zalagao se za organizaciju rada u novoformiranom muzeju koji je tada bio smešten u porodičnoj palati arhitekte Franca Rajhla (Кумовић 2001: 196–199). U početku rada muzeja akcenat je bio na razvijanju i obnavljanju arheološke, istorijske, kulturno-istorijske, numizmatičke, etnografske i prirodnjačke zbirke. Prirodnjačku zbirku je vodilo više ljudi na volonterskoj bazi, a prvi saradnik za biologiju je bila Magda Tikvicki Vidaković, učiteljica u školi na Hajdukovu, koja je do 1948. godine u muzeju volontirala kao kustos prirodnjačke zbirke (Зрнић 2000: 53). Tih prvih godina u muzeju je veoma napredovao rad na prikupljanju i formiranju prirodnjačke zbirke, tako da se fond ovih muzealija ubrzano uvećavao i na kraju 1953. godine prirodnjačka zbirka je brojala čak 2.282 predmeta (Шулман 1954: 334–335).

Danas se muzej nalazi u jednoj od najlepših secesijskih zgrada Subotice, u najamnoj palati Mikše Demetera, ovo zdanje je, nakon Rajhlove palate (1948–1967) i Gradske kuće (1967–2008), treći dom subotičkog muzeja sa nekoliko desetina hiljada predmeta koji ukazuju na bogatu prošlost grada i okoline (Lovas 2019: 15). Ova ustanova je kompleksnog karaktera, što znači da poseduje Arheološko, Istorijsko, Umetničko, Etnološko i Prirodnjačko odeljenje. U ovom radu prikazan je rad Prirodnjačkog odeljenja kroz opis i reviziju zoološke zbirke, odnosno podzbirke sisara, sa fokusom na evropske sisare koji su sastavni deo ove bogate prirodnjačke zbirke.

Kratak uvid u istorijat Prirodnjačkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica

Prirodnjačko odeljenje Gradskog muzeja Subotica danas u svom fondu sadrži mnoštvo predmeta koji predstavljaju prirodne karakteristike ovog regiona, ali i mnoge prirodne retkosti iz celog sveta. Subotički muzej je jedinstven u okruženju po izuzetno bogatim i raznovrsnim prirodnjačkim zbirkama, kao što su: botanička zbirka; zoološka zbirka sa podzbirkom sisara, podzbirkom ptica, podzbirkom insekata i podzbirkom riba, vodozemaca i gmizavaca; antropološka zbirka; paleontološka zbirka; geološka zbirka (mineraloško-petrološka).

Još od samog početka sakupljanja muzealija u Subotici 90-tih godina XIX veka, stvaranju kolekcija prirodnjačke zbirke bila je posvećena posebna pažnja.

Međutim, tokom Drugog svetskog rata dosta vrednih muzejskih predmeta je odneseno od strane okupatora tako da je muzejska zbirka, koja je do tada postojala, veoma osiromašena. Vremenom je nastavljena tradicija i potreba za sakupljanjem predmeta na ovim prostorima, pa je ujedno došlo i do formiranja nove zbirke Prirodnjačkog odeljenja. Od samog osnivanja muzeja 1948. godine prirodnjačke zbirke su zauzimale važnu poziciju i bile konstantno obogaćivane najrazličitijim predmetima (Шулман 1953: 217).

Sakupljanje predmeta zoološke zbirke započelo je prevashodno konfiskacijom imovine. Poznat je spisak predmeta koji su tada dospeli u muzej i u pitanju je 41 predmet od kojih danas u sastavu Prirodnjačkog odeljenja se nalazi svega 6 komada. Međutim, nije poznato kome su pripadali svi ti predmeti pre konfiskacije. Gradski muzej Subotica je 1951. godine je obogaćen za 387 predmeta iz Narodnog muzeja u Zrenjaninu, od kojih je 140 pripalo fondu Prirodnjačkog odeljenja. Ovako veliki broj predmeta je dospao u subotički muzej nakon što je Gradski narodnooslobodilački odbor odobrio formiranje Lovačkog muzeja na Paliću, kao sastavnog dela, tek otvorenog Zoološkog vrta, a depandansa Gradskog muzeja u Subotici. Predmeti koji su ovom prilikom ušli u sastav Prirodnjačkog odeljenja su lovački trofeji u vidu dermoplastičnih preparata samo glave ili cele životinje i veći broj rogova većinom vanevropskih životinja. Ti predmeti su većinski pripadali Emilu Talijanu, poznatom vlastelinu iz Novog Kneževca, inače lovcu, pustolovu, zaljubljeniku u prirodu i putovanja. Pored Talijanovih predmeta, iz zrenjaninskog muzeja je stigao određeni broj dermoplastičnih preparata u vidu lovačkih trofeja i preparata ptica za koje se ne može sa sigurnošću tvrditi kome su pripadali (Зрнић 2000: 45–48). Međutim i pored velike zainteresovanosti publike, muzej je ipak 1953. godine rasformiran, a predmeti koje je posedovao pripojeni su zbirci Prirodnjačkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica (Кумовић 2001: 200–201).

Neki od najstarijih preparata koji se nalaze u zoološkoj zbirci Prirodnjačkog odeljenja subotičkog muzeja su svakako dermoplastični preparati lava i tigra, čije se poreklo zapravo ne zna. Preparat tigra je načinjen u Beču 1893–1894. godine, a životinja je ulovljena u centralnoj Indiji, kako piše na pločici postamenta. Lav je napravljen takođe u Beču 1895. godine, u istoj preparatorskoj radionici kao tigar. Do sada nije poznat vlasnik ovih predmeta, niti način na koji su dospeli u muzej (Зрнић 2000: 45–48), svakako će to biti predmet istraživanja u nekom narednom periodu.

U 50-im godinama XX veka Prirodnjačko odeljenje je obogaćeno mnogobrojnom zbirkom balgova ptica subotičkog regiona, koja je sistematično obrađena i daje vredne naučne podatke. Za to je bio zaslužan Aleksandar

Rafajlović, gimnazijski profesor koji je 1956. godine bio honorarno angažovan da vodi Prirodnjačko odeljenje. U sakupljanju materijala, profesoru Rafajloviću su pomagali njegovi učenici, čija su imena navedena na pomenutom materijalu (Зрнић 2000: 54).

Zoološki materijal u zbirci Prirodnjačkog odeljenja je u periodu između 2011. i 2013. godine, obogaćen zbirkom insekata, uglavnom leptira, koje je na terenskim istraživanjima sakupljao Florijan Horvat, tadašnji preparator subotičkog Gradskog muzeja. Inače, on je preparirao mnoge predmete koji su deo sadašnje zoološke zbirke, prvenstveno ptice, ali i neke sisare. Florijan Horvat je u toku terenskog rada, u okolini Subotice i šire, nailazio na mnoge slučajne nalaze, uginule ili pregažene životinje, koje je uspešno preparirao i na taj način su postale deo muzejske zbirke. Značajan broj predmeta vezanih za zoološku zbirku je dospao u muzej kao poklon iz Zoološkog vrta Palić i te predmete je takođe uglavnom preparirao Florijan Horvat. Bogata zbirka insekata je otkupljena 2018. godine od Zlatka Zarina iz Subotice i na taj način je zoološka zbirka dodatno obogaćena. Takođe, veliki broj preparata sisara je u toku 2014. godine otkupljen i dobijen na poklon od Srđana Vučkovića, preparatora iz Beograda. Veoma interesantna zbirka lobanja, različitih životinja, poklonjena je muzeju od strane Geze i Borisa Cekuša iz Subotice 2019. godine i veći deo tog materijala je obrađen u ovom radu. Još jedna interesantna zbirka je 2020. godine uključena u sastav prirodnjačkog odeljenja, a to je zbirka jaja različitih ptica iz vojvođanskog regiona, koje je sakupljao Čaba Matović iz Sente.

Botanička zbirka prirodnjačkog odeljenja takođe zauzima važno mesto u celokupnoj prirodnjačkoj kolekciji. Uglavnom je zastupljen herbarijumski materijal viših biljaka, a u manjoj meri su prisutni preparati algi, lišajeva, mahovina i paprati. Herbar nižih biljaka sačinjen je od oko 100 predmeta. Najstariji herbar koji poseduje ova zbirka je herbar Ištvana Gurčana koji datira iz 1902–1903. godine, a nalazio se u zbirci Društva za biblioteku i muzej, koje je bilo zapravo preteča kasnije formiranom muzeju (Зрнић 2006: 273). Rad na obnavljanju herbarskog materijala se nastavio nakon dolaska profesora Aleksandra Rafajlovića u muzej. Botanička zbirka je vrednim radom profesora i njegovih učenika obogaćena za preko 500 primeraka različitih biljnih vrsta (Зрнић 2000: 54–55). Svakako, jedno od najznačajnijih mesta u botaničkoj zbirci pripada herbarijumu dr Bele Šturca koji predstavlja sveobuhvatan prikaz flore Subotičkog regiona. Ovaj herbarijum sadrži oko 1000 primeraka herbarskog materijala i nastao je u rasponu od 1950. do 1965. godine, a od 1988. godine je u sastavu botaničke zbirke Prirodnjačkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica (Šturc 2014: 5–11). Jedan deo herbarijuma dr Bele Šturca je otkupljen,

a drugi deo je poklonjen muzeju. Deo ovog herbarijuma je rađen za potrebe nastave u školi. Biljke koje su bile namenjene nastavi detaljno su opisane da bi učenicima bile što bolje objašnjene građa i osobine određene biljne vrste. Ostatak herbarskog materijala botaničke zbirke je sakupljen terenskim radom Dušice Zrnić, biologa, muzejskog savetnika, u toku njenog dugogodišnjeg rada u muzeju (Зрнић 2000: 54–55).

Fizičko-antropološka zbirka subotičkog Gradskog muzeja sadrži ostatke ljudskih skeleta od oko 1500 pojedinaca, sa više od 15 arheoloških nalazišta. Posle Drugog svetskog rata, prilikom iskopavanja su stigli i prvi nalazi u muzej, a najviše predmeta je sakupljeno 70-tih godina XX veka. Tada je izvršeno plansko istraživanje više nekropola. Ova zbirka obuhvata period od bakarnog doba do 16. veka naše ere. Najvećim delom je sačinjavaju predmeti sakupljeni na lokalitetima iz doba Avara, mada ima i kostiju iz doba razvijenog i poznog srednjeg veka (Lovas 2019: 18).

Stalne postavke i tematske prirodnjačke izložbe

Prirodnjačko odeljenje je do sada izlagalo svoje predmete na dve stalne postavke Gradskog muzeja Subotica i više tematskih izložbi, a 2019. godine je otvorena prva samostalna stalna postavka Prirodnjačkog odeljenja.

Muzej se tokom godina selio i od svog osnivanja promenio je tri lokacije, odnosno, tri glavne zgrade, a samim tim su se menjale i stalne postavke. Prva stalna postavka sa prikazom prirodnjačke, umetničke, etnološke, istorijske i arheološke zbirke je otvorena u Rajhlovoj palati 1948. godine. Prirodnjački deo izložbe je bio smešten u prizemlju zgrade i podeljen na četiri izložbena prostora. Izložbu je uz pomoć saradnika oformio Mirko Šulman, tadašnji kustos-upravnik ustanove (Шулман 1952: 205–206). Novinu u izlaganju muzejskih predmeta su tada predstavljale diorame u kojima je bila izložena ornitološka zbirka (Кумовић 2001: 200).

Nakon sedlibe muzeja iz Rajhlove palate u Gradsku kuću 1967. godine, zbog nedostatka prostora prirodnjačka stalna postavka nije bila izložena (Ninkov Kovačev 2004: 227–228). Međutim, Prirodnjačko odeljenje je u ovom periodu priredilo izložbu *Ptičiji svet Ludaškog jezera* i više tematskih izložbi u radnim organizacijama, školama i u drugim gradovima. Ipak, 1986. godine gradske vlasti su donele odluku da se muzej preseli iz istočnog u zapadno krilo Gradske kuće, pa se na taj način dobilo više prostora i počela je da se gradi nova stalna postavka. Treća stalna postavka Gradskog muzeja Subotica gradila se u periodu između 1987–1991. godine i otvorena je 7. maja 1991. godine. Izložba je prikazivala materijal prirodnjačke, arheološke, istorijske i etnološke zbirke, a

nalazila se na prvom spratu zapadnog krila zgrade (Башић Палковић 2008: 17–18). Izložbena aktivnost Prirodnjačkog odeljenja je i dalje bila usmerena na raznolike tematske i gostujuće izložbe u saradnji sa mnogobrojnim institucijama i organizacijama (Vuković Dulić 2007: 93–137).

Gradski muzej Subotica je 2008. godine preseljen iz Gradske kuće i najamnu palatu Mikše Demetera gde se i danas nalazi (Hulo & Bašić Palković 2008: 8–9). Međutim, izgradnja stalne prirodnjačke postavke u početku nije bila moguća zbog finansijskih razloga. Bilo je potrebno vremena da se adaptira novi muzejski prostor, tako da je prvo izgrađena *Galerija vojvođanskih mađarskih likovnih umetnika (1830–1830)*. Zatim je rekonstrukcijom tavanskog prostora tokom 2013. godine obezbeđen prostor za prirodnjačku i arheološku stalnu postavku. Ovim je dobijeno 200 m² za izložbeni prostor Prirodnjačkog odeljenja što je značajno više od prostora koji je bio dostupan u prethodnim zgradama. Napokon se otvorila mogućnost da ovo odeljenje priredi samostalnu izložbu. Konačno, stalna postavka Prirodnjačkog odeljenja pod nazivom *Priroda i čovek* otvorena je za javnost 16. maja 2019. godine (Lovas 2019: 15–17).

Prirodna bogatstva na aktuelnoj stalnoj postavci

Nova stalna postavka Prirodnjačkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica *Priroda i čovek*, na izuzetno efektan način prikazuje bogatstvo živog sveta severne Bačke. Naglasak je prvenstveno na biodiverzitetu, prirodnim lepotama i ugroženosti ovog kraja i pojedinih delova celog sveta. Ova izložba ima više ciljeva. Prevažno, da posetioци steknu uvid u postglacijalne promene i sam proces kojim su nastale recentna flora i fauna. Zatim, da vide delove prirode koji se nalaze u okruženju, a mogu ih prepoznati u dioramama. Takođe, jedna od poenti je da se ukaže na aktuelne ekološke, kako lokalne tako i globalne probleme od kojih zavisi budućnost našeg okruženja i cele Zemlje. Posebno je naglašen antropološki deo izložbe, koji prikazuje primere ljudskih skeleta i pojedinih kostiju iz različitih populacija koje su uticale na živi svet u okolini Subotice, u različitim arheološkim periodima (Lovas 2019: 17). Dakle, izložba je sačinjena iz više tematskih celina.

U prednjem delu izložbenog prostora sa leve strane nalazi se šest diorama u kojima su prikazana raznovrsna staništa koja verno oslikavaju današnje područje severne Bačke i svih njenih prirodnih lepota. Dve diorame prikazuju *Bačku lesnu zaravan*, imaju nazive *Živi svet lesnih odseka* i *Živi svet stepskih livada*. Jedna diorama prikazuje *Živi svet slatina*. Dok je živi svet stajaćih voda, koje se nalaze u okolini Subotice, prikazan u dioramama *Živi svet slatkovodnih jezera i močvara* i *Živi svet tršćaka*. Karakterističan predeo ovog podneblja *Subotičko-horgoška peščara* je prikazana u istoimenoj diorami. Međutim, prva diorama, koja ostavlja

snažan utisak prilikom ulaska na izložbu, ima naziv *Pogled u prošlost: kraj ledenog doba*. Ova diorama je zapravo instalacija, koja predstavlja izgled ovdašnji pre nekih 10 000 godina. Cilj je da se prikaže dejstvo geoloških i klimatskih faktora koji su uticali na formiranje prirodnog područja severne Bačke. Tu su izložene masivne kosti i rogovi stepskog bizona i tura (divljeg goveda), kao i impozantne kosti, zubi i kljove runastog mamuta, koji su nekada vladali ovim stepama kao najkrupnije životinje. Zapravo posetioci imaju utisak da posmatraju vremensku kapsulu i da se vraćaju u doba kada je ovaj predeo bio stepa sa puno divljači, vukova, orlova belorepana, snežnih guski i ostalih životinja koje iz različitih razloga nisu više prisutne u ovim krajevima. Odmah pored ove diorame uočava se antropološki deo stalne postavke pod nazivom *Drevni ljudi severne Bačke*, koji prikazuje populacije ljudi koje su svojim aktivnostima uticale na formiranje ovog vojvođanskog predela (Lovas 2019: 17). U zadnjem delu prostora sa leve strane prikazana je tema *Zaštita životne sredine*, koja je osmišljena tako da kroz različite poruke, video klipove i instalaciju *Nojeva barka*, probudi svest o negativnom uticaju čoveka na životnu sredinu. Ujedno, posetioci mogu da pročitaju i da sami uvide koje su dobre, a koje su loše navike koje utiču na njihovo okruženje. Instalacija *Nojeva barka* je zapravo prikaz životinja koje se spašavaju u barci da bi opstale i ovaj prikaz ostavlja duboku i važnu poruku. *Blago prirodnjačke zbirke* je deo izložbe koji se nalazi u zadnjem delu prostora sa desne strane i pravo. Ovim delom izložbe je dat omaž osnivačima zbirke Prirodnjačkog odeljenja, a to su pre svih Emil Talijan, Aleksandar Rafajlović i dr Bela Šturc. Izloženo je više primeraka dermoplastičnih preparata, glave i celih životinja, koji su većinom nekada pripadali Emilu Talijanu. Prikazane su lobanje različitih životinja od kojih su neke dobijene na poklon iz Zoološkog vrta na Paliću. Zatim, mogu se videti balgovi ptica koje je sakupljao Aleksandar Rafajlović. Izložena su jaja i gnezda mnogih ptica. Posebno su interesantni primerci minerala i fosila različitih biljaka i životinja, koji se mogu videti u ovom delu izložbe. Takođe je prikazano i nekoliko značajnih primeraka botaničkog materijala, iz herbarijuma dr Bele Šturca.

Sisari regiona u zbirci Prirodnjačkog odeljenja

Sisari su veoma zastupljeni u celokupnoj zbirci Prirodnjačkog odeljenja. Mnoštvo tih predmeta predstavlja sisare koji su deo sadašnje i nekadašnje faune koja je obitavala u ovom regionu i veoma su važan, gotovo esencijalan, deo zoološke zbirke. Prikazi autohtonih vrsta u dioramama, pre svega sisara, izazivaju pažnju i bude zainteresovanost kod posetioca, te su iz tog razloga, između ostalog, sastavni deo sadašnje stalne postavke.

Fokus ovog rada je upravo na primercima sisara iz centralne i jugoistočne Evrope, koji su sastavni deo zoološke zbirke Prirodnjačkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica. Većina ovih predmeta se već jako dugo nalazi u zbirci i postoji potreba da se izvrši detaljna revizija, a da se ujedno i dopune podaci koji su uvođenjem digitalizacije i savremenijeg pogleda na muzejske predmete i te kako potrebni. Predmete koji su u skorašnje vreme dospeli u muzej, bilo je potrebno inventarisati, kao i zatečene predmete u depou bez ikakvih podataka. Tokom revizije problematična je bila identifikacija pojedinih predmeta, to jest neki predmeti koji se nalaze u depou, upisani su u knjigu inventara, imaju i svoj karton ali na samom predmetu nije naznačen inventarni broj, a na kartonu i u inventarntarnoj knjizi nije upisan detaljan opis predmeta. Takođe, postoje i predmeti, koji su zatečeni u depou bez inventarnog broja i bez ikakvih podataka, što je zahtevalo podrobnija istraživanja. Još jedan problem, koji se javio tokom revizije je fizička nedostupnost predmeta, koji su izloženi na stalnoj postavci, jer dobrom delu tih predmeta trenutno nije moguće prići, pošto su zatvoreni u dioramama, pa im iz tog razloga nisu uzete dimenzije. Dakle, sve ovo otežava rad i reviziju ovog dela zbirke, to je zatečeno stanje koje se, naravno, mora vremenom promeniti i potreban je rad i trud da se sve prilagodi nekim novim zahtevima i potrebama.

Cilj rada je da se prikažu rezultati koji su nastali prilikom revizije podzbirke evropskih sisara, koja je deo zoološke zbirke Prirodnjačkog odeljenja subotičkog Gradskog muzeja.

MATERIJAL I METODE

Materijal revizije čine predmeti, koji pripadaju podzbirci evropskih sisara, a reprezentuju faunu centralne i jugoistočne Evrope. Ovi predmeti se mogu podeliti u dve veće celine:

1. predmeti koji su inventarisani
2. predmeti koji su zatečeni u depou i nisu inventarisani

U ovu drugu celinu spadaju predmeti koji su zatečeni u depou ili su u zadnje vreme tu dospeli i imaju adekvatnu dokumentaciju o poreklu, kao i predmeti koji su zatečeni u depou bez ikakve dokumentacije.

Za sve predmete, koji su bili fizički dostupni, sprovedena su makromorfološka ispitivanja, uzete su dimenzije, predmeti su etiketirani, dopunjeni su podaci u knjizi inventara, proverena je taksonomija, priložen je detaljan opis kao i provera stepena očuvanosti ovih muzealija.

REZULTATI REVIZIJE PODZBIRKE SISARA GRADSKOG MUZEJA SUBOTICA SA FOKUSOM NA SISARE REGIONA

Tokom revizije podzbirke evropskih sisara kao dela zoološke zbirke, utvrđeno je da ova podzbirka sadrži 60 predmeta. Od tipova predmeta su zastupljeni dermoplastični preparati glave životinja sa postoljem, preparati čeonog dela lobanje sa rogovima pričvršćenim za postolje, dermoplastični preparati celih životinja, lobanje životinja, dva balga i jedan predmet je poslužavnik od delova životinjskog tela. Taksonomski, ovi predmeti su podeljeni u 6 redova i 13 porodica. Radi bolje preglednosti, u nastavku su svi predmeti, sa svojim nazivima, podeljeni u redove i porodice, i na takav način su njihovi podaci izloženi u ovom radu. Detaljni podaci o predmetima su prikazani u tabeli (Tabela 1).

Red: Dvozupci, paglodari (*Lagomorpha*)

Porodica: Zečevi (Leporidae)

Dva primerka iz zoološke zbirke Prirodnačkog odeljenja su predstavnici porodice zečeva. Njihovi inventarni brojevi su 367 i 1020. Predmet sa inventarnim brojem 367 je veoma dugo u zoološkoj zbirci Prirodnačkog odeljenja, u staroj knjizi inventara se spominje 1956. godine, i predstavlja dermoplastični preparat cele životinje, evropskog zeca (*Lepus europaeus*) (Slika 1). U knjizi inventara je, pored latinskog naziva, naveden naziv, *običan zec*, koji je, ovom revizijom, izmenjen u prikladniji naziv, *evropski zec*. Utvrđeno je da je ovaj preparat etiketiran i da se nalazi u depou Prirodnačkog odeljenja, međutim na etiketi je pisao stariji inventarni broj 232. Zato je stavljena nova etiketa sa validnim inventarnim brojem. Predmet je detaljno opisan u knjizi inventara i unete su dimenzije ovog preparata. Međutim, poreklo predmeta nije poznato.

Predmet sa inventarnim brojem 1020 je preparat lobanje domaćeg zeca (*Oryctolagus cuniculus* var. *domestica*) (Slika 2), iz kolekcije lobanja koje su poklonili muzeju Geza i Boris Cekuš iz Subotice. Ovaj predmet je u toku revizije inventarisan i etiketiran.

Red: *Eulipotyphla*, nekadašnji red bubojeda (*Insectivora*)

Porodica: Ježevi (Erinaceidae)

Ovoj porodici pripada samo jedan predmet iz podzbirke evropskih sisara. To je lobanja ježa (*Erinaceus europaeus*) sa inventarnim brojem 1019 (Slika 3) i deo je kolekcije lobanja koje su poklonili muzeju Geza i Boris Cekuš. Tokom ove revizije predmet je inventarisan i etiketiran.

Red: Glodari (*Rodentia*)

Porodica: Dabrovi (Castoridae)

Samo jedan predstavnik dabrova se nalazi u zoološkoj zbirci Prirodnačkog odeljenja, to je lobanja evropskog dabra (*Castor fiber*), sa inventarnim brojem 1037 (Slika 4). Predmet su poklonili muzeju Geza i Boris Cekuš. Prilikom revizije je inventarisan i etiketiran.

Porodica: Hrčkovi (Cricetidae)

Predmet sa inventarnim brojem 1022 je lobanja poljske voluharice (*Microtus arvalis*) (Slika 5), koja je poklonjena muzeju od strane Geze i Borisa Cekuša. Revizijom je predmet inventarisan i etiketiran.

Porodica: Bodljikavi pacovi (Echimyidae)

Ovu porodicu čini samo jedan predmet u zbirci. To je lobanja nutrije (*Myocastor coypus*) sa inventarnim brojem 1024 (Slika 6), koja predstavlja deo kolekcije lobanja koju su poklon muzeju od Geze i Borisa Cekuš. Ovom revizijom predmet je inventarisan i etiketiran.

Porodica: Miševi (Muridae)

Samo jedan predmet spada u ovu porodicu i ima inventarni broj 1023, a predstavlja lobanju sivog pacova (*Rattus norvegicus*) (Slika 7). Predmet je deo kolekcije lobanja koje su muzeju poklonili Geza i Boris Cekuš. Prilikom ove revizije predmet je inventarisan i etiketiran.

Porodica: Veverice (Sciuridae)

U ovu porodicu spada 3 predmeta iz zoološke zbirke Prirodnačkog odeljenja. Tipovi predmeta su 3 dermoplastična preparata cele životinje. Inventarni brojevi predmeta su 1011, 1014, 1015.

Predmeti sa inventarnim brojevima 1011, 1014, 1015 su dermoplastični preparati cele životinje, tekunice (*Spermophilus citellus*) (Slika 8–10). Ovi predmeti su izloženi na stalnoj postavci Prirodnačkog odeljenja. Tokom revizije su inventarisani, etiketirani, detaljno opisani i uzete su im dimenzije. Predmet sa inventarnim brojem 1011 je bio deo stare stalne postavke i detaljnijih podataka o ovom predmetu nema, dok su predmeti sa inventarnim brojevima 1014 i 1015 najverovatnije poklon od Srđana Vučkovića, preparatora iz Beograda, međutim bez dokumentacije o poklonu. Primerici ove životinje su veoma značajani za zoološku zbirku upravo zbog svoje ugroženosti. Naime, tekunica je endemit

centralne i jugoistočne Evrope. Od 2008. godine se nalazi na IUCN listi zaštićenih vrsta i označena je kao ranjiva vrsta (VU) kojoj je populacija u opadanju (Coroiu et al. 2008). U Srbiji su tekunice strogo zaštićene vrste (Pravilnik o proglašenju i zaštiti 2016).

Predmet sa inventarnim brojem 337 je dermoplastični preparat obične veverice (*Sciurus vulgaris*), u knjizi inventara piše da je predmet nađen na Paliću 1988. godine i da je nalazač Akoš Iršan, a da je predmet poklon ekološkog društva „Rihard Čornai“ sa Palića. Prilikom revizije utvrđeno je da je predmet rashodovan nakon rasformiranja treće stalne postavke muzeja, 2008. godine, i taj podatak je upisan u knjigu inventara.

Red: Papkari, parnoprsti kopitari (*Artiodactyla*)

Porodica: Jeleni (Cervidae)

Ovoj porodici pripada 16 predmeta, to su: 5 čeonih delova lobanje sa rogovima na postolju, 3 lobanje bez donje vilice sa rogovima, 3 dermoplastična preparata glave sa postoljem, 5 dermoplastičnih preparata celih životinja. Predmeti koji spadaju u ovu grupu su sa inventarnim brojevima: 332, 333, 334, 335, 345, 346, 352, 664, 665, 666, 667, 668, 713, 1029, 1030, 1031. Prilikom revizije utvrđeno je da je sve navedene predmete potrebno ponovo označiti etiketama. U knjizi inventara je proverena tačnost informacija o ovim predmetima, koje se odnose na taksonomiju i podatke o poreklu predmeta.

Predmeti sa inventarnim brojevima 332, 333, 334, 345, 666 predstavljaju preparate evropskog jelena (*Cervus elaphus*). Rogovi sa čeonim delom lobanje pričvršćenim za postolje su predstavljeni predmetima sa inventarnim brojevima 332 i 334 (Slika 11 i 12). Predmet sa inventarnim brojem 332 na postolju ima obeležje *DALJ 15.X.1902.*, što govori da je ova životinja ulovljena u Dalju navedenog datuma, međutim nalazač i način nabavke predmeta nisu poznati, takođe nema tih podataka ni za predmet sa inventarnim brojem 334. Predmet sa inventarnim brojem 333 predstavlja lobanju evropskog jelena bez donje vilice sa rogovima pričvršćenu za postolje na kome piše, *HINT. SEEAU 1936.X.7. EISENERZ* (Slika 13). Natpis na postolju govori da je ovaj jelen ulovljen u mestu Eisenerez u Austriji. Ipak, sem očiglednih podataka drugih informacija o ovim predmetima nema, te je potrebno sprovesti dalje istraživanje. Predmet sa inventarnim brojem 345 je dermoplastični preparat glave evropskog jelena, sa postoljem (Slika 14). U knjizi inventara je navedeno da je ovaj predmet poklon, međutim poklonodavac je nije poznat. Dermoplastični preparat cele životinje, evropskog jelena predstavlja predmet sa inventarnim brojem 666 (Slika 15).

Ovaj predmet je otkupljen od Srđana Vučkovića, preparatora iz Beograda.

Predmeti sa inventarnim brojevima 335, 346, 664, 665, 713 predstavljaju preparate jelena lopatara (*Dama dama*). Predmet sa inventarnim brojem 335 je čeon deo lobanje sa rogovima pričvršćen za postolje (Slika 16). Ovaj predmet je jedan od lovačkih trofeja koji su ustupljeni nekadašnjem Lovačkom muzeju na Paliću iz Narodnog muzeja u Zrenjaninu i pripadao je čuvenom lovcu i pustolovu iz Novog Kneževca, Emilu Talijanu (Зрнић, 2000: 50). Na postolju ovog preparata piše *Шомођ-Соб 1906*, što govori da je životinja ulovljena u oblasti Šomođ u današnjoj Mađarskoj u mestu Sob. Predmet sa inventarnim brojem 346 je dermoplastični preparat glave sa postoljem, i poklon je nepoznatog darodavca (Slika 17). Predmeti sa inventarnim brojevima 664 i 665 su dermoplastični preparati cele životinje (Slika 18 i 19). U muzej su dospeli otkupom od Srđana Vučkovića. Predmet sa inventarnim brojem 713 je lobanja sa rogovima pričvršćena za postolje (Slika 20) koja je u muzej dospela iz Zoološkog vrta na Paliću. U Zoološkom vrtu na Paliću je 2017. godine izvršen inspekcijski nadzor i više različitih vrsta predmeta iz zbirke Zoološkog vrta je izmešteno u Gradski muzej Subotica u cilju stručne muzeološke zaštite, kao i omogućavanja upotrebe u obrazovne, naučne i kulturne svrhe. Ovi podaci su pronađeni u zapisniku o inspekcijskom nadzoru 130-501-2456/2012-04.

Predmeti sa inventarnim brojevima 352, 667, 668, 1029, 1030, 1031 su preparati srndaća (*Capreolus capreolus*). Predmet sa inventarnim brojem 352 predstavlja dermoplastični preparat glave sa postoljem koji je u muzej dospao iz zrenjaninskog muzeja (Slika 21). Inače, ovaj trofej je pripadao Bogoljubu Aleksiću, istoričaru, arheologu, arhivatoru nekadašnjem gradonačelniku Velikog Bečkereka, današnjeg Zrenjanina. Predmeti sa inventarnim brojevima 667 i 668 predstavljaju dermoplastične preparate cele životinje koji su otkupljeni od Srđana Vučkovića (Slika 22 i 23). Predmeti sa inventarnim brojevima 1029 i 1030 predstavljaju čeon deo lobanje sa rogovima (Slika 24 i 25). Predmet 1029 je muzeju poklonio Bogdan Gajić, gimnazijski profesor, te postoji ugovor o poklonu (01-290/10.11.2016). Dok je predmet 1030 zatečen u depou, za sada, bez podataka. Predmet sa inventarnim brojem 1031 je lobanja bez donje vilice sa rogovima, zatečena u depou bez podataka (Slika 26).

Dakle, svim navedenim predmetima iz porodice jelena, koji su bili dostupni merenju uzete su dimenzije, dodat je detaljan opis predmeta u knjigu inventara, a predmetima koji su smešteni u depou date su nove etikete.

Porodica: Svinje (Suidae)

U okviru ove porodice 6 predmeta pripada sisarima regiona. Inventarni brojevi ovih predmeta su: 372, 673, 674, 675, 1017, 1018. Svi predstavnici ove porodice pripadaju pramernima divlje svinje (*Sus scrofa*). Ovu grupu predmeta sačinjavaju 3 dermoplastična preparata cele životinje, dermoplastični preparat glave, poslužavnik od kljova divlje svinje i kljova divlje svinje.

Predmet sa inventarnim brojem 372 je poslužavnik sa elementima od kljova divlje svinje i detaljima od jelenskih rogova (Slika 27), koji se spominje u knjizi inventara 1998. godine, međutim nema zvaničnih podataka o poreklu ovog eksponata. Po rečima Dušice Zrnić, muzejskog savetnika u penziji, postoji naznaka da je ovaj predmet pripadao Balintu Fernbahu, vlastelinu iz Apatina, međutim nije potkrepljeno dokazima.

Dermoplastični preparati cele životinje, divlje svinje, su predmeti sa inventarnim brojevima 673, 674 i 675 (Slika 28–30). Načinjeni su u preparatorskoj radionici Srđana Vučkovića iz Beograda i otkupljeni su 2014. godine.

Dermoplastični preparat glave divlje svinje, sa inventarnim brojem 1017 ima na postolju napisan datum 1916.II.15 (Slika 31). Predmet je zatečen u depou Prirodnjačkog odeljenja, ovom revizijom je upisan u aktuelnu knjigu inventara i detaljno opisan ali za ostatak podataka potrebno je sprovesti dalje istraživanje.

Kljova divlje svinje, sa inventarnim brojem 1018, je jedan od poklona muzeju koji su darovali Geza i Boris Cekuš iz Subotice (Slika 32).

Dakle, svim navedenim predmetima iz porodice svinja, koji su bili dostupni merenju uzete su dimenzije, dodat je detaljan opis predmeta u knjizi inventara i dopunjeni su nedostajući podaci, a predmetima koji su smešteni u depou date su nove etikete.

Porodica: Šupljoroga goveda (Bovidae)

Ovoj porodici pripada 6 predmeta sa inventarnim brojevima 32, 662, 663, 676, 677, 714, 1047. Porodica šupljoroga je predstavljena sa 4 dermoplastična preparata cele jedinke, 2 dermoplastična preparata glave sa postoljem i jednom lobanjom bez donje vilice sa rogovima.

Predmet sa inventarnim brojem 32, predstavlja dermoplastični preparat glave, evropskog bizona (*Bison bonasus*) sa postoljem (Slika 33). Prilikom revizije zaključeno je da je ovaj primerak bizona bio pogrešno determinisan upisano je u knjigu inventara da je to primerak američkog bizona (*Bison bison*), međutim ponovnom determinacijom zaključeno je da je ipak ovaj predmet primerak evropskog bizona koji pripada nekadašnjoj fauni ovog regiona, pre nekih stotinjak godina je počeo da nestaje sa ovog područja pojavom intenzivne

poljoprivrede (Pucek et al. 2004). Preparat je poklonjen muzeju, međutim ostali podaci o poreklu nisu poznati.

Predmeti sa inventarnim brojevima 662, 663, 676 i 677 su dermoplastični preparati cele životinje i predstavljaju primerke muflona (*Ovis orientalis musimon*) (Slika 34–37). Jedinke sa inventarnim brojevima 662 i 676 su muškog pola, a jedinke sa inventarnim brojevima 663 i 677 su ženskog pola. Dermoplastični preparati jedinki muškog pola imaju masivne rogove, koji su napravljeni tako da mogu da se skidaju sa preparata i smešteni su na polici u depou Prirodnjačkog odeljenja. Ovo su noviji predmeti u prilično dobrom stanju. Napravio ih je preparator Srđan Vučković. Predmeti sa inventarnim brojem 662 i 663 su otkupljeni, a predmeti 676 i 677 su dobijeni na poklon, 2014. godine.

Predmet sa inventarnim brojem 714 je lobanja sa rogovima bez donje vilice, muške jedinke domaće ovce (*Ovis aries*) (Slika 38), koji je 2017. godine dospao u muzej iz Zoološkog vrta Palić (zapisnik o inspekcijskom nadzoru 130-501-2456/2012-04). Ovaj predmet je izložen na stalnoj postavci Prirodnjačkog odeljenja, te je taj podatak prilikom revizije upisan u knjigu inventara.

Predmet sa inventarnim brojem 1046 je dermoplastični preparat glave sa postoljem divokoze (*Rupicapra rupicapra*) (Slika 39). Poreklo ovog predmeta zahteva dalje istraživanje.

Dakle, svim navedenim predmetima iz porodice šupljorogih goveda, su uzete dimenzije, dodat je detaljan opis predmeta u knjigu inventara, a predmetima koji su smešteni u depou date su nove etikete.

Red: Slepi miševi (*Chiroptera*)

Porodica: Večernjaci (Vespertilionidae)

Primerici belorubog slepog mišića (*Pipistrellus kuhlii*) sa inventarnim brojevima 1033 i 1034 (Slika 40 i 41) predstavljaju jedine predstavnike ove porodice u zoološkoj zbirci. Ovi predmeti su zatečeni u depou muzeja bez ikakvih podataka. Tokom revizije izvršena je njihova determinacija (Bihari et al. 2007: 83–84, Stanković et al. 2018: 505). Razgovorom sa Dušicom Zrnić, nekadašnjim muzejskim savetnikom Prirodnjačkog odeljenja, dobijena je informacija da su ova dva predmeta stigla u muzej 2005. godine u mumificiranom obliku. Nađeni su u subotičkoj Gradskoj kući i doneseni su u muzej. Dakle, ovi primerici belorubog slepog mišića nisu preparirani, osušeni su i predstavljaju balgove i nisu u položaju za izložbu, ali mogu se koristiti kao studijski materijal.

Prilikom revizije su determinisani i inventarisani.

Red: Zveri (*Carnivora*)

Porodica: Kune (Mustelidae)

U zoološkoj zbirci Prirodnjačkog odeljenja ima 5 predmeta koji spadaju u porodicu kuna i to su 3 dermoplastična preparata cele životinje i dve lobanje. Inventarni brojevi ovih predmeta su 338, 1027, 1028, 1032, 1046.

Predmeti sa inventarnim brojevima 338 i 1032 su dermoplastični preparati male lasice (*Mustela nivalis*) (Slika 42 i 43). Nalazište predmeta sa inventarnim brojem 338 je ekološki kamp na Ludašu 1987. godine, a nalazač je Ištvan Hulo. Zanimljivo je istaći da je, po informacijama u knjizi inventara, ovaj predmet je poklonjen muzeju od strane subotičkog ekološkog društva „Mr Rihard Čornai” sa Palića. Ovo društvo je osnovano 1987. godine u čast Riharda Čornaia (1903–1984), apotekara, poreklom iz Lovćenca, koji je većinski svoj radni vek proveo u čantavirskoj apoteci, bio je veliki poznavalac ornitologije, posebno se bavio vojvođanskim pticama (Petrović 2012). Predmet sa inventarnim brojem 1032 je inventarisan prilikom ove revizije. Ovaj primerak male lasice nađen na terenu u Kelebiji 2003. godine i preparirao ga je i doneo u muzej preparator, Florijan Horvat.

Predmet sa inventarnim brojem 1027, predstavlja lobanju mrkog tvora (*Mustela putorius*) (Slika 44), a predmet sa inventarnim brojem 1028 predstavlja lobanju kune belice (*Martes foina*) (Slika 45). Oba predmeta su poklonili muzeju Geza i Boris Cekuš.

Predmet sa inventarnim brojem 1039 je dermoplastični preparat kune belice (*Martes foina*) (Slika 46). Ovaj primerak je najverovatnije dobijen na poklon od Srđana Vučkovića, preparatora iz Beograda, ali ne postoji dokumentacija o tome.

Porodica: Medvedi (Ursidae)

U zoološkoj zbirci Prirodnjačkog odeljenja nalaze se dva primerka ove porodice, to su predmeti sa inventarnim brojevima 672 i 709. Oba predmeta su primerci mrkog medveda (*Ursus arctos*) i radi se o jednom dermoplastičnom preparatu cele životinje i jedne lobanje.

Predmet sa inventarnim brojem 672 (Slika 47) je primerak cele životinje i nastao je u preparatorskoj radionici Srđana Vučkovića, otkupljen je 2014. godine.

Predmet sa inventarnim brojem 709 je cela lobanja (Slika 48). Ovaj predmet je dospao u muzej iz Zoološkog vrta na Paliću 2017. godine sa ostalim predmetima nakon inspeksijskog nadzora (Zapisnik o inspeksijskom nadzoru 130-501-2456/2012-04).

U knjizi inventara su dopunjene informacije o detaljnom opisu, dimenzijama i smeštaju ovih predmeta.

Porodica: Psi (Canidae)

Ovu grupu sačinjava 8 dermoplastičnih preparata cele životinje, jedan dermoplastični preparat glave sa postoljem i jedna lobanja. Inventarni brojevi ovih predmeta su: 366, 374, 669, 670, 671, 678, 679, 680, 681, 1025.

U zbirci postoji 4 primerka vuka (*Canis lupus*), sa inventarnim brojevima 374, 669, 678, 681 (Slika 49–52). Poznato je da je primerak sa inventarnim brojem 374 prvi stigao u zbirku, 2011. godine i to je vuk u sedećem položaju, a ostali primerci su u stojećem položaju i postali su deo zbirke 2014. godine. Ova četiri eksponata su delo preparatora Srđana Vučkovića.

Predmeti sa inventarnim brojevima 670, 679, 680, 1035 i 1036 su dermoplastični preparati cele životinje običnog šakala (*Canis aureus*) (Slika 53–57) koji predstavljaju obične šakale u pokretu i takođe su napravljeni u radionici Srđana Vučkovića.

U okviru zoološke zbirke Prirodnjačkog odeljenja nalaze se tri primerka riđe lisice (*Vulpes vulpes*). To su predmeti sa inventarnim brojevima 366, 671 i 1025. Predmet sa inventarnim brojem 366 je dermoplastični preparat glave riđe lisice bez postolja (Slika 58). Ovaj predmet je zatečen u depou, verovatno je bio deo stare stalne postavke i potrebna mu je reparacija. Predmet sa inventarnim brojem 671 je dermoplastični preparat cele životinje riđe lisice (Slika 59) i načinio ga je preparator Srđan Vučković. Predmet sa inventarnim brojem 1025 je lobanja riđe lisice (Slika 60), koja je u muzej stigla u kolekciji lobanja koju su darovali Geza i Boris Cekuš.

Dakle, podaci o smeštaju predmeta iz porodice pasa, su prilikom revizije dopunjeni u knjizi inventara, kao i podaci o dimenzijama predmeta i detaljan opis predmeta. Novi predmeti su inventarisani. Predmetima koji su u depou stavljene su nove etikete, sa dopunjenim podacima.

SISARI KAO EKSPONATI NA STALNOJ POSTAVCI *PRIRODA I ČOVEK*

Predmeti koji taksonomski spadaju u klasu sisara su prisutni u većini delova stalne postavke Prirodnjačkog odeljenja, pod nazivom *Priroda i čovek*. Pošto je ovaj rad fokusiran na sisare Evrope, u nastavku teksta je prikazan kratak pregled tih eksponata.

Diorama *Pogled u prošlost: kraj ledenog doba* predstavlja nekadašnju floru i faunu područja severne Bačke, odnosno živi svet koji je nastanjivao ove krajeve u glacijalnom periodu *Würm* i nakon glacijalnog maksimuma, tj. početkom zagrevanja (Slika 61). Od predstavnika sisara regiona u ovoj diorami mogu se uočiti primerci vuka (*Canis lupus*) sa inventarnim brojevima 374 i 678 i male lasice (*Mustela nivalis*) sa inventarnim brojevima 338 i 1032, jer su upravo ove životinje doselile u ovaj region za vreme glacijalnog perioda *Würm*. Ovi eksponati uvek privlače pažnju posetilaca, posebno onih najmlađih (Hulo & Kajdoči Lovas 2018: 18).

Diorama koja predstavlja *Živi svet stepskih livada* se nalazi u delu stalne postavke *Bačka lesna zaravan* (Slika 62). Ovo karakteristično stanište severne Bačke ima klimozonalnu vegetaciju koja se može smatrati reliktom zadnjeg ledenog doba. Stepske asocijacije su stvorile crni černozem koji je bogat humusom, pa je ovo zemljište veoma pogodno za poljoprivredu, što je negativno uticalo na autohtonu floru i faunu stepskih livada. Tipičan predstavnik glodara, koji je nekad u velikoj meri naseljavao stepske livade, je tekunica (*Spermophilus citellus*) (Hulo & Kajdoči Lovas 2018: 29–34). Primerak koji je prikazan u ovoj diorami ima inventarni broj 1011. Diorama *Živi svet stepskih livada*, na malom prostoru objedinjuje jedinstven, živi svet stepskih livada, koji je veoma ugrožen i redak. Zanimljivo je to što se u diorami može videti poprečni presek jazbine tekunice.

Diorama *Subotičko-horgoška peščara* je veoma prostrana i daje prikaz, u prvom planu, insekata koji žive u regionu, a zatim je prikazan i živi svet peščarskih šuma koji dominira ovom dioramom (Slika 63). Peščarska šuma predstavlja poslednji stadijum sukcesije peščane vegetacije. Mnogobrojne biljne i životinjske vrste u različitim delovima peščare nalaze svoje stanište. Od sisara regiona koji su tipični predstavnici živog sveta peščarskih šuma u ovoj diorami su prikazana 2 primerka običnog šakala (*Canis aureus*), sa inventarnim brojevima 670 i 680, kao i primerak riđe lisice (*Vulpes vulpes*) sa inventarnim brojem 671. Ove životinje su predstavnici predatora ovog regiona. Od predstavnika krupne divljači u diorami su izložena 2 primerka divlje svinje (*Sus scrofa*), sa inventarnim brojevima 673 i 674, i primerak srne (*Capreolus capreolus*), sa

inventarnim brojem 668 (Hulo & Kajdoči Lovas 2018: 77–90). Ove životinje značajno doprinose autentičnosti prikazanog područja u diorami.

Instalacija *Nojeva barka* predstavlja deo izložbe koji je vezan za temu *Zaštita životne sredine* i prikazuje kako životinje zbog straha od iščezavanja, pokušavaju da se spasu u jednoj barci (Slika 64). Zanimljivo je što više različitih vrsta životinja, koje bi inače u prirodnom okruženju bile u različitim međusobnim odnosima, poput predator–plen ili odnosima kompeticije, sada u ovoj instalaciji složno pokušavaju da se izvuku iz nepoželjne situacije i opstanu. Svakako poruka ove instalacije je i popularizacija biodiverziteta koji je ključan za opstanak živog sveta. Stoga se tu, pored ostalih životinja iz celog sveta, nalaze i primerci različitih sisara regiona koji uglavnom spadaju u ugrožene vrste. Izložen je primerak vuka (*Canis lupus*) sa inventarnim brojem 681, dva primerka tekunice (*Spermophilus citellus*) sa inventarnim brojevima 1014 i 1015, primerak mrkog medveda (*Ursus arctos*) sa inventarnim brojem 672, primerak kune belice (*Martes foina*) sa inventarnim brojem 1039 i primerak jelena lopatara (*Dama dama*) sa inventarnim brojem 664.

U delu stalne postavke pod nazivom *Blago prirodnjačke zbirke* prikazani su raznovrsni eksponati koji su veoma dugo u muzeju i mnogi od tih predmeta su deo kolekcija posvećenih ljubitelja prirode čije su zbirke sada tu izložene. Neke od preparata koji su izloženi u ovom delu postavke je muzeju poklonio Zoološki vrt na Paliću. Od sisara iz regiona izložen je dermoplastični preparat glave evropskog bizona (*Bison bonasus*) sa inventarnim brojem 32 (Slika 65). U vitrini su izložene lobanje mrkog medveda (*Ursus arctos*) sa inventarnim brojem 709, domaće ovce (*Ovis aries*) sa inventarnim brojem 714 i srne (*Capreolus capreolus*) sa inventarnim brojem 1031 (Slika 66).

Svi ovi predmeti omogućavaju da stalna postavka Prirodnjačkog odeljenja na svojstven način prikaže autentičan sadašnji i nekadašnji izgled ovog regiona, a ujedno i da ostavi poseban utisak na posetioce.

ZAKLJUČAK

Podzbirka evropskih sisara Prirodnjačkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica je od krucijalne važnosti za celu prirodnjačku zbirku. Cilj ove revizije je da se dobije detaljniji uvid u trenutno stanje zbirke, odnosno stanje svih predmeta koji je sačinjavaju i da se proverí dokumentacija koja je povezana sa ovim muzealijama.

Sumiranjem rezultata došlo se do više zaključaka. Podzbirka evropskih sisara koja je deo zoološke zbirke, sadrži 60 predmeta od kojih su: 7 komada dermoplastični preparati glave, 19 komada su lobanje (od kojih su 6 preparati rogoва sa čeonim delom lobanje), 30 komada su dermoplastični preparati cele životinje, 2 komada su balgovi, 1 komad je kljova, 1 je poslužavnik.

Revizijom je zaključeno da se 21 predmet nalazi izložen na stalnoj postavci, većina tih predmeta je trenutno nedostupna merenju, jer su deo diorama koje su zatvorene i veoma osetljive, tako da će im dimenzije biti naknadno uzete. Preostalih 39 predmeta se nalazi u depou Prirodnjačkog odeljenja. Prilikom revizije konstatovano je da jedan predmet rashodovan još 2008. godine, a to nije bilo naznačeno u knjizi inventara. Takođe, prilikom revizije tri predmeta nisu pronađena, a evidentirana su u knjizi inventara kao postojeći predmeti. Predmetima u depou su stavljene nove etikete sa dopunjenim podacima, i provereno je fizičko stanje predmeta. Radom na dopunjavanju podataka u knjigu inventara upisana su 23 nova predmeta koji spadaju u ovu podzbirku, takođe su dopunjeni podaci za predmete koji su već upisani u knjigu inventara, upisane su dimenzije i detaljan opis predmeta. U narednom periodu je potrebno posvetiti veću pažnju unosu podataka u JIS, kao i radu na sistematskoj reviziji ostalih zbirki Prirodnjačkog odeljenja.

Veoma puno truda i resursa je uloženo u nabavku predmeta da bi zoološka zbirka bila što bogatija, a posebno je posvećena pažnja nabavci predmeta koji pripadaju evropskim sisarima. Samim tim njena vrednost je ogromna u svakom smislu. Veliki broj tih predmeta je sastavni deo diorama, koje se nalaze na stalnoj postavci, i značajno doprinose doživljaju cele izložbe. Ova grupa predmeta sa svojim bogatstvom i raznovrsnošću doprinosi vrednosti cele prirodnjačke zbirke.

LITERATURA

- Башић Палковић, Н. (2008). 60 година изложбене делатности Градског музеја. У: Ricz, P. (Ур.): *Iubilaeum. 60 година оснивања и делатности Градског музеја Суботица*. Суботица: Градски музеј, 15–18.
- Bihari, Z., Csorba, G., Heltai M. (2007). *Magyarország emlőseinek atlasza*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Coroiu, C., Kryštufek, B., Vohralik, V., Zagorodnyuk, I. (2008). *Spermophilus citellus*. In: The IUCN Red List of Threatened Species. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2008.RLTS.T20472A9204055.en>
- Hulo, I., Bašić Palković, N. (2008). Stalne postavke Gradskog muzeja Subotica. *Museion*, 7, 7–9.
- Hulo, I., Kajdoči Lovas, G. (2018). *Prirodne vrednosti severne Bačke*. Subotica: Gradski muzej Subotica & Grafoprodukt.
- Кумовић, М.М. (2001). *Музеји у Војводини (1847–1997). Културна политика и развој*. Нови Сад: Музеј Војводине.
- Lovas, G. (2019). Drevni ljudi severne Bačke: prikaz antropološkog dela prirodnjačke stalne postavke i subotičkom Gradskom muzeju. *Museion*, 17, 13–58.
- Ninkov Kovačev, O. (2004). Istorijat umetničkog odeljenja Gradskog muzeja u Subotici. *Museion*, 4, 207–270.
- Petrović, S. (21. avgust 2012). Serijal: Lovstvo u Vojvodini (107). <http://www.agroplus.rs/serijal-lovstvo-u-vojvodini-107/>
- Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva na teritoriji Republike Srbije: 5/2010-46, 47/2011-134, 32/2016-59, 98/2016-97. Prilog VII. (8. decembar 2016). *Službeni glasnik Republike Srbije*, 36/09. <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/prilozi/prilog7.htm®actid=380295&doctype=reg>
- Pucek, Z., Belousova, I.P., Krasinska, M., Krasinski, Z.A., Olech, W. (2004). *European bison. Status survey and conservation action plan*. IUCN/SSB Bison Specialist Group IUCN. Gland, Cambridge: IUCN.
- Stanković, D., Paunović, M., Raković M. (2018). *Atlas migratornih ptica i slepih miševa Srbije*. Beograd: Prirodnjački muzej u Beogradu.

Šturm, B. (2014). *Prirodna flora Subotičko-horgoške pešcare i pitanja njene zaštite*. Subotica: Gradski muzej Subotica.

Шулман, М. (1952). Приказ Суботичког музеја и његове делатности. *Рад војвођанских музеја*, 1, 205–208.

Шулман, М. (1953). Историјат Градског музеја Суботица од 1890.–1947. године. *Рад војвођанских музеја*, 2, 217.

Шулман, М. (1954). Извештај о екскурзији војвођанске подружнице Друштва музејско-конзерваторских радника НР Србије у Бечу од 4. до 6. децембра 1953. године. *Рад војвођанских музеја*, 3, 334–335.

Vuković Dulić Lj. (2007). Izložbena djelatnost Gradskoga muzeja u Subotici (1980–2006). *Museion*, 6, 93–137.

Зрнић, Д. (2000). Историјат развоја природњачке збирке Градског музеја у Суботици. *Ex Pannonia*, 3–4, 43–57.

Зрнић, Д. (2004). Проблеми музеолошке обраде збирке Емила Талијана Градског музеја Суботица. *Museion*, 4, 7–56.

Зрнић, Д. (2006). Најстарији хербаријум у природњачкој збирци Градског музеја у Суботици. *Museion*, 5, 273–310.

Slađana Aleksić

EURÓPAI EMLŐSÖK A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK GYŰJTEMÉNYÉBEN

Összefoglaló

A szabadkai Városi Múzeum Természettudományi Osztálya igen változatos állattani gyűjteménnyel rendelkezik, mely a múzeum alapítása óta folyamatosan gazdagodik. E gyűjtemény fontos részét képezi az európai emlősök algyűjteménye, amely Közép- és Délkelet-Európa jelenlegi és egykori faunáját reprezentálja. A tanulmány célja az európai emlősök gyűjteményében elvégzett revízió eredményeinek bemutatása, mely magába foglalja a tárgyak meglétének és állapotának vizsgálatát, valamint a tárgyak digitalizációjához szükséges muzeológiai információk kiegészítését azzal a céllal, hogy részletes betekintést nyerhessünk a gyűjtemény jelenlegi állapotába. A revízió során több problémával is szembesültünk, egyrészt a tárgyak azonosítása bizonyos esetekben nehézkes volt (pl. a tárgy nem volt felcímkézve, a leltárkönyvben és a leltári kartonokban pedig nem szerepelt tárgyleírás), másrészt több, dokumentáció nélküli (pl. nem beletárolt, ismeretlen eredetű) tárgy is előkerült a raktár átvizsgálásakor. A revízió eredményeként megállapítható, hogy emlősök gyűjteménye 60 olyan tárgyat tartalmaz, mely a régió jelenlegi és egykori emlősfaunáját képviseli. A fellelt tárgyak típusai: 7 darab fejpreparátum, 19 darab koponya (ebből 6 szarv/agancs a koponya frontális részével), 30 darab montírozott emlős, 2 darab bőrpreparátum, 1 darab agyar, 1 darab állatcsontokból készített tálca. A tárgyak közül 21 tétel a Természettudományi Osztály állandó tárlatán van kiállítva, 39 tétel pedig az osztály raktárában van elhelyezve. A felülvizsgálat során a fizikailag hozzáférhető tárgyakról felvettük a makromorfometrikus adatokat, ellenőriztük a fizikai állapotukat. A raktárban lévő tárgyak új, adatokkal ellátott címkéket kaptak. A revízió során 23 új tétel került a leltárkönyvbe. A leltárkönyvbe már előzőleg bejegyzett tárgyak adatait kiegészítettük a méreteikkel, valamint a részletes leírásukkal. A közeljövőben meg fog történni a tárgyak digitalizációja a szerbiai múzeumok egységes információs rendszerében (Jedinstveni informacioni sistem), valamint el fogjuk végezni a Természettudományi Osztály más gyűjteményeinek szisztematikus felülvizsgálatát.

Tabela 1. Zoološka zbirka, sisari Evrope u podzbirci sisara (L.: Linnaeus, d.: dužina, š.: širina, v.: visina)
Table 1. Zoological collection, mammals of Europe in the sub-collection of mammals (L.: Linnaeus, d.: length, š.: width, v.: height)

INV. BR.	NAZIV PREDMETA, DATUM UPISA	OPIS, DIMENZIJE, STEPEN OČUVANOSTI	DATUM I MESTO NALAZA, NALAZAČ, NAČIN NABAVKE	DETERMINACIJA, KONZERVACIJA, SMEŠTAJ
32	<i>Bison bonasus</i> L. 1758. Evropski bizon 30. 06. 1981.	Opis: dermoplastični preparat glave sa postoljem. d.: 61 cm š.: 52 cm v.: 76 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon Poklonodavac: nema podataka	Determinacija: nema podataka, Gabrijela Kajdoči Lovas (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: stalna postavka, <i>Blago prirodnjačke zbirke – Lovački trofeji</i> (zid, leva strana)
332	<i>Cervus elaphus</i> L. 1758. Evropski jelen 21. 04. 1989.	Opis: rogovi sa čeonim delom lobanje pričvršćeni za postolje. Na postolju piše <i>DALJ 15.X.1902.</i> d.: 72 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: 15. 10. 1902. Mesto nalaza: Dalj Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon Poklonodavac: nema podataka	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid IV
333	<i>Cervus elaphus</i> L. 1758. Evropski jelen 21. 04. 1989.	Opis: rogovi sa čeonim delom lobanje pričvršćeni za postolje. Na postolju piše <i>HINT. SEEAU 1936.X.7. EISENERZ.</i> d. rogova: 85,5 cm d. lobanje: 41,5 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: 07. 10. 1936. Mesto nalaza: Eisenerz Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon Poklonodavac: nema podataka	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid IV
334	<i>Cervus elaphus</i> L. 1758. Evropski jelen 21. 04. 1989.	Opis: rogovi sa čeonim delom lobanje pričvršćeni za postolje. d.: 77 cm Dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon Poklonodavac: nema podataka	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid IV
335	<i>Dama dama</i> L. 1758. Jelen lopatar 21. 04. 1989.	Opis: rogovi sa čeonim delom lobanje pričvršćeni za postolje. Na postolju piše <i>Илмош-Соб 1906.</i> d.: 63 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: 1906. Mesto nalaza: Šomod, Sob Mesto nalaza: Emil Talijan Način nabavke: poklon Poklonodavac: nema podataka	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid IV
338	<i>Mustela nivalis</i> L. 1766. Mala lasica 21. 02. 1995.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju. Telo je povijeno, glava podignuta na gore, dignuta desna prednja noga. Nije dostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: 10. 08. 1987. Mesto nalaza: Ludaš, ekološki kamp Nalazač: Ištvan Hulo Način nabavke: poklon od društva <i>Rihard Čornai</i> (bez dokumentacije)	Determinacija: Ištvan Hulo Konzervacija: Florijan Horvat Smeštaj: stalna postavka, <i>Pogled u prošlost: Kraj ledenog doba</i> (leva strana, iza lobanje konja)
345	<i>Cervus elaphus</i> L. 1758. Evropski jelen 25. 02. 1995.	Opis: dermoplastični preparat glave sa postoljem. d.: 113 cm š.: 110 cm v.: 128 cm Loše očuvan. Oštećena je dlaka na njušci i sa leve strane glave. Oštećena je gornja usna, fale dva zuba u donjoj vilici.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon Poklonodavac: nema podataka	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid III
346	<i>Dama dama</i> L. 1758. Jelen lopatar 25. 02. 1995	Opis: dermoplastični preparat glave sa postoljem. Glava je pomerena u levu stranu. d. rogova: 60 cm d. tela: 61 cm Vrlo dobro očuvan, sa desne strane na vratu nedostaje dlaka.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon Poklonodavac: nema podataka	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid I
352	<i>Capreolus capreolus</i> L. 1758. Srna 27. 02. 1995.	Opis: dermoplastični preparat glave sa postoljem. Glava je okrenuta u desnu stranu. d. rogova: 25 cm d. tela: 57 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Bogoljub Aleksić Način nabavke: poklon Poklonodavac: Narodni muzej Zrenjanin	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid II

INV. BR.	NAZIV PREDMETA, DATUM UPISA	OPIS, DIMENZIJE, STEPEN OČUVANOSTI	DATUM I MESTO NALAZA, NALAZAČ, NAČIN NABAVKE	DETERMINACIJA, KONZERVACIJA, SMEŠTAJ
366	<i>Vulpes vulpes</i> L. 1758. Riđa lisica 04. 03. 1995.	Opis: dermoplastični preparat glave bez postolja. Otvorena usta, glava u uspravnom položaju. d.: 24 cm š.: 18 cm Loše očuvan, potrebna je reparacija zuba, usta, jezika i postolje.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou, deo stare stalne postavke.	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, polica sp III/4
367	<i>Lepus europeus</i> Pallas 1778. Evropski zec 04. 03. 1995	Opis: dermoplastični preparat cele životinje sa postoljem u sedećem položaju. d.: 43 cm š.: 12 cm v.: 33 cm Dobro očuvan, dlaka je u dobrom stanju, uši treba da se restauriraju.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou	Determinacija: Dušica Zrnić. Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid III
372	<i>Sus scrofa</i> L. 1758. Divlja svinja 20. 04. 1998.	Opis: poslužavnik okruglog oblika sa drškama, sa elementima od kljova divlje svinje i kostiju divljači. d.: 33 cm v.: 14 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: nema podataka	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, polica sp II/4
374	<i>Canis lupus</i> L. 1758. Vuk 15. 09. 2011	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u sedećem položaju sa glavom podignutom na gore. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković Ug. br. 06 /11 (13. 05. 2011.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Pogled u prošlost: Kraj ledenog doba</i> (desna strana, do zida)
662	<i>Ovis orientalis musimon</i> Pallas 1762. Muflon 17. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje sa podignutim prednjim nogama (u skoku) i glavom okrenutom u desno. Mužjak. d.: 99 cm š.: 25 cm v.: 85 cm Rogovi se skidaju sa preparata. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, zid IV, rogovi: polica N I/1
663	<i>Ovis orientalis musimon</i> Pallas 1762. Muflon 17. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa pognutom glavom okrenutom u desno. Ženka. d.: 113 cm š.: 20 cm v.: 62 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, zid V, polica X1
664	<i>Dama dama</i> L. 1758. Jelen lopatar 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa glavom podignutom na gore. Desna prednja noga je iskoračena napred. Mužjak. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Nojeva barka</i> (zadnji deo, leva strana)
665	<i>Dama dama</i> L. 1758. Jelen lopatar 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa glavom u uspravnom položaju. Leva prednja noga je iskoračena napred. Mužjak. d.: 129 cm š.: 29 cm v.: 107 cm d. rogova: 70 cm Rogovi preparata se skidaju. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen, prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, zid V, rogovi: polica X1

INV. BR.	NAZIV PREDMETA, DATUM UPISA	OPIS, DIMENZIJE, STEPEN OČUVANOSTI	DATUM I MESTO NALAZA, NALAZAČ, NAČIN NABAVKE	DETERMINACIJA, KONZERVACIJA, SMEŠTAJ
666	<i>Cervus elaphus</i> L. 1758. Evropski jelen 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa glavom podignutom na gore. Mužjak. d.: 191 cm š.: 43 cm v.: 173 cm d. rogova: 102 cm Rogovi preparata se skidaju. Dobro očuvan, sa ledne strane je potrebna reparacija.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, kod zelenih vrata, rogovi: polica X1
667	<i>Capreolus capreolus</i> L. 1758. Srna 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje sa podignutim prednjim nogama (u skoku). Mužjak. d.: 98 cm š.: 18 cm v.: 78 cm d. rogova: 21 cm. Dobro očuvan, sa desne ledne strane treba reparirati dlaku.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, zid IV
668	<i>Capreolus capreolus</i> L. 1758. Srna 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa podignutom zadnjim nogama. Mužjak. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Subotičko-horgoška peščara</i> (centralno)
669	<i>Canis lupus</i> L. 1758. Vuk 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa glavom okrenutom u desno. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Pogled u prošlost: Kraj ledenog doba</i> (desni čošak)
670	<i>Canis aureus</i> L. 1758. Obični šakal 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje ds podignutim zadnjim nogama, u pokretu trčanja. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Subotičko-horgoška peščara</i> (desna strana, iza drveta)
671	<i>Vulpes vulpes</i> L. 1758. Rida lisica 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa pogledom na gore. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Subotičko-horgoška peščara</i> (leva strana, zadnji deo)
672	<i>Ursus arctos</i> L. 1758. Mrki medved 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u uspravnom položaju na dve noge, telo rotirano u desnu stranu. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Nojeva barka</i> (desna strana, naslonjen na ivicu barke)
673	<i>Sus scrofa</i> L. 1758. Divlja svinja 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa prednjom levom nogom iskoračenom unapred. d.: 116 cm š.: 32 cm v.: 59 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, polica X2

INV. BR.	NAZIV PREDMETA, DATUM UPISA	OPIS, DIMENZIJE, STEPEN OČUVANOSTI	DATUM I MESTO NALAZA, NALAZAČ, NAČIN NABAVKE	DETERMINACIJA, KONZERVACIJA, SMEŠTAJ
674	<i>Sus scrofa</i> L. 1758. Divlja svinja 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa prednjom levom nogom iskoračenom unapred. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Subotičko-horgoška peščara</i> (pozadi centralno, levi primerak)
675	<i>Sus scrofa</i> L. 1758. Divlja svinja 23. 06. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa prednjom desnom nogom iskoračenom unapred. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić. Konzervacija: Srđan Vučković. Smeštaj: stalna postavka, <i>Subotičko-horgoška peščara</i> (pozadi centralno, desni primerak)
676	<i>Ovis orientalis musimon</i> Pallas 1762. Muflon 01. 07. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje sa podignutim prednjim nogama (u skoku) i glavom okrenutom u desno. Mužjak. d.: 85 cm š.: 38 cm v.: 80 cm d.: rogova: 75 cm. Rogovi preparata se skidaju. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, zid V, rogovi: polica M I/1
677	<i>Ovis orientalis musimon</i> Pallas 1762. Muflon 01. 07. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa podignutom glavom okrenutom u desnu stranu. Ženka. d.: 85 cm š.: 20 v.: 79 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, polica XI.
678	<i>Canis lupus</i> L. 1758. Vuk 01. 07. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa glavom okrenutom u levu stranu i prednjom desnom nogom iskoračenom unapred. Prednje noge su pogrešno preparirane. d.: 138 cm š.: 32 cm v.: 67 cm Dobro očuvan, potrebna reparacije prednje leve noge.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, zid I
679	<i>Canis aureus</i> L. 1758. Obični šakal 01. 07. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stajaćem položaju sa glavom pomerenom u desno. d.: 93 cm š.: 18 cm v.: 53 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, zid III
680	<i>Canis aureus</i> L. 1758. Obični šakal 01. 07. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u trčućem položaju, zadnja leva noga je podignuta u vazduhu. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Subotičko-horgoška peščara</i> (desna strana iza drveta)
681	<i>Canis lupus</i> L. 1758. Vuk 27. 07. 2015.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju, sa glavom pomerenom u levo na gore. d.: 130 cm š.: 25,5 cm. v.: 66,4 cm Dobro očuvan, potrebna je reparacija usta i prednje leve noge.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: otkupljen Prodavac: Srđan Vučković 01-255/2014 (28. 11. 2014.)	Determinacija: Dušica Zrnić Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Nojeva barka</i> (leva strana)

INV. BR.	NAZIV PREDMETA, DATUM UPISA	OPIS, DIMENZIJE, STEPEN OČUVANOSTI	DATUM I MESTO NALAZA, NALAZAČ, NAČIN NABAVKE	DETERMINACIJA, KONZERVACIJA, SMEŠTAJ
709	<i>Ursus arctos</i> L. 1758. Mrki medved 12. 12. 2017.	Opis: kompletna lobanja sa donjom vilicom. d.: 21,5 cm š.: 21,5 cm v.: 18,3 cm. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: Palić Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon, poklonodavac: Zoološki vrt Palić, zapisnik o preuzimanju predmeta 140- 501-348/2017-06	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: stalna postavka, <i>Blago prirodnjačke zbirke</i> (vitrina)
713	<i>Dama dama</i> L. 1758. Jelen lopatar 13. 12. 2017.	Opis: lobanja, bez donje vilice sa rogovima pričvršćena za postolje. d. lobanje: 40 cm, š. lobanje: 13 cm, v. lobanje: 9 cm d. rogova: 66 cm r.: 40 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: Palić Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon, poklonodavac: Zoološki vrt Palić, zapisnik o preuzimanju predmeta 140- 501-348/2017-06	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid IV
714	<i>Ovis aries</i> L. 1758. Domaća ovca	Opis: lobanja bez donje vilice sa rogovima. d.: 20 cm, š.: 10,3 cm v.: 12,1 cm d. rogova: 17,5 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: Palić Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon, poklonodavac: Zoološki vrt Palić, zapisnik o preuzimanju predmeta 140- 501-348/2017-06	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: stalna postavka, <i>Blago prirodnjačke zbirke</i> (vitrina)
1011	<i>Spermophilus citellus</i> L. 1766. Tekunica 15. 11. 2019.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stajaćem položaju na dve noge sa glavom okrenutom u desno. d.: 34,5 cm š.: 9,5 cm. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou, deo stare stalne postavke	Determinacija: nema podataka, Gabrijela Kajoči Lovas (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: stalna postavka, <i>Živi svet stepskih livada</i> (sredina diorame)
1014	<i>Spermophilus citellus</i> L. 1766. Tekunica 27. 02. 2020.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju na dve noge, glava u uspravnom položaju napred. Nedostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou, navodno je poklon od Srđana Vučkovića bez dokumentacije	Determinacija: nema podataka, Gabrijela Kajoči Lovas (revizija) Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Nojeva barka</i> (leva strana na sredini)
1015	<i>Spermophilus citellus</i> L. 1766. Tekunica 27. 02. 2020.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju na četiri noge sa glavom u uspravnom položaju. d.: 19,3 cm š.: 5,5 cm v.: 7,5 cm Dobro očuvan, potrebna reparacija prednje leve noge.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou, navodno je poklon od Srđana Vučkovića bez dokumentacije	Determinacija: nema podataka, Gabrijela Kajoči Lovas (revizija) Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Nojeva barka</i> (leva strana na sredini)
1017	<i>Sus scrofa</i> L. 1758. Divlja svinja 08. 04. 2020.	Opis: dermoplastični preparat glave sa postoljem. Na postolju piše datum 1916.II.15. d.: 62 cm š.: 40 cm v.: 46 cm Dobro očuvan, potrebna je reparacija usta zuba i jezika.	Datum nalaza: 02.15.1916. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, zid IV.
1018	<i>Sus scrofa</i> L. 1758. Divlja svinja 08. 04. 2020	Opis: kljova sa pukotinom na sredini. d.: 7,2 cm Loše očuvan.	Datum nalaza: 2010. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Boris i Geza Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Boris i Geza Cekuš Konzervacija: Boris i Geza Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1019	<i>Erinaceus europeus</i> L. 1758. Jež 08. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom. d.: 5,7 cm š.: 3,6 cm v.: 3 cm Dobro očuvan, oštećena sa leve strane kod očne šupljine, fale pojedini zubi.	Datum nalaza: 2003. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Boris i Geza Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Boris i Geza Cekuš Konzervacija: Boris i Geza Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)

INV. BR.	NAZIV PREDMETA, DATUM UPISA	OPIS, DIMENZIJE, STEPEN OČUVANOSTI	DATUM I MESTO NALAZA, NALAZAČ, NAČIN NABAVKE	DETERMINACIJA, KONZERVACIJA, SMEŠTAJ
1020	<i>Orientalis cuniculus</i> var. <i>domestica</i> L. 1758. Domaći zec 08. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom. d.: 9 cm š.: 4,5 cm v.: 5,7 cm Dobro očuvan, fale pojedini zubi u donjoj vilici sa leve i desne strane.	Datum nalaza: 2001. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Boris Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Boris i Geza Cekuš Konzervacija: Boris i Geza Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1022	<i>Microtus arvalis</i> Pallas 1778. Poljska voluharica 08. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom iz dva dela. d.: 2,3 cm š.: 1,4 cm v.: 1 cm. Dobro očuvan.	Datum nalaza: 2005. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Boris Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Boris Cekuš Konzervacija: Boris Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1023	<i>Rattus norvegicus</i> Berkenhout, 1769 Sivi pacov 08. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom iz dva dela. d.: 4,5 cm š.: 2,3 cm v.: 1,6 cm Dobro očuvan.	Datum nalaza: 2001. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Boris Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Boris Cekuš Konzervacija: Boris Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1024	<i>Myocastor coypus</i> Molina, 1782. Nutrija 08. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom. d.: 12,6 cm š.: 7,5 cm v.: 5,3 cm Vrlo dobro očuvan. Donji zub sa leve strane je slomljen.	Datum nalaza: 1987. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Robert Mesaroš. Način nabavke: poklon, Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Robert Mesaroš Konzervacija: Robert Mesaroš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1025	<i>Vulpes vulpes</i> L. 1758. Riđa lisica 08. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom. d.: 14 cm š.: 7,3 cm v.: 5,7 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: 2011. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Boris Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Boris Cekuš Konzervacija: Boris Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1027	<i>Mustela putorius</i> L. 1758. Tvor 08. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom. d.: 6,8 cm š.: 4,7 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: 1983. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Geza Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Geza Cekuš Konzervacija: Geza Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1028	<i>Martes foina</i> Erxleben, 1777. Kuna belica 08. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom. d.: 8,2 cm š.: 4,9 cm v.: 3,9 cm Vrlo dobro očuvan, u gornjoj vilici fale dva prednja zuba.	Datum nalaza: 2006. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Boris Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Boris i Geza Cekuš Konzervacija: Boris i Geza Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1029	<i>Capreolus capreolus</i> L. 1758. Srna 08. 04. 2020.	Opis: čeonni deo lobanje sa rogovima pričvršćen za postolje. d.: 21 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Bogdan Gajić Način nabavke: poklon Poklonodavac: Bogdan Gajić (01-290/10.11.2016.)	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: Bogdan Gajić Smeštaj: depo, polica sp II/2
1030	<i>Capreolus capreolus</i> L. 1758. Srna 08. 04. 2020.	Opis: čeonni deo lobanje sa rogovima pričvršćen za postolje. d.: 21,5 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou	Determinacija: Slađana Aleksić Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo, polica sp II/2

INV. BR.	NAZIV PREDMETA, DATUM UPISA	OPIS, DIMENZIJE, STEPEN OČUVANOSTI	DATUM I MESTO NALAZA, NALAZAČ, NAČIN NABAVKE	DETERMINACIJA, KONZERVACIJA, SMEŠTAJ
1031	<i>Capreolus capreolus</i> L. 1758. Srna 08. 04. 2020	Opis: lobanja bez donje vilice sa rogovima. d.: 19. 2 cm š.: 8,9 cm v.: 9,1 cm d. rogova: 17 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou	Determinacija: Slađana Aleksić Konzervacija: nema podataka Smeštaj: stalna postavka, <i>Blago prirodnjačke zbirke</i> (vitrina)
1032	<i>Mustela nivalis</i> L. 1766 Mala lasica 08. 04. 2020.	Opis: dermoplastični preparat cele jedinke u stojećem položaju na četiri noge sa glavom okrenutom u levo. Nije dostupan merenju jer je izložen. Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: 2003. Mesto nalaza: Kelebija Nalazač: Florijan Horvat Način nabavke: sakupljena već uginula jedinka	Determinacija: Florijan Horvat Konzervacija: Florijan Horvat Smeštaj: stalna postavka, <i>Pogled u prošlost: Kraj ledenog doba</i> sa (leva strana, izlazi iz lobanje)
1033	<i>Pipistrellus kuhlii</i> Kühl, 1817. Belorubi slepi mišić 08. 04. 2020.	Opis: balg u uspravnom položaju sa skupljenim krilima. d.: 5,3 cm š.: 3,8 cm d. ruke: 3,5 cm d. repa: 1,4 cm Dobro očuvan.	Datum nalaza: 2005. Mesto nalaza: Gradska kuća u Subotici Nalazač: Dušica Zrnić Način nabavke: sakupljena već uginula jedinka	Determinacija: Milan Paunović Konzervacija: Dušica Zrnić Smeštaj: depo (orman-vitrina)
1034	<i>Pipistrellus kuhlii</i> Kühl, 1817. Belorubi slepi mišić 08. 04. 2020.	Opis: balg u bočnom položaju, skupljenih krila. d.: 4,9 cm š.: 3,1 cm d. ruke: 3,4 cm d. repa: 1,3 cm. Loše očuvan. Nije konzerviran u pravilnom položaju.	Datum nalaza: 2005. Mesto nalaza: Gradska kuća u Subotici Nalazač: Dušica Zrnić Način nabavke: sakupljena već uginula jedinka	Determinacija: Milan Paunović Konzervacija: je Dušica Zrnić Smeštaj: depo (orman-vitrina)
1035	<i>Canis aureus</i> L. 1758 Obični šakal 28. 04. 2020.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u stojećem položaju sa podignutim prednjim nogama. Glava dignuta na gore. d.: 87 cm š.: 14 cm v.: 46 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon Poklonodavac: Srđan Vučković 01-130/12. 06. 2015.	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, polica X1
1036	<i>Canis aureus</i> L. 1758 Obični šakal 28. 04. 2020.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje sa podvijenim repom, savijen u levu stranu. Glava dignuta na gore u desno. d.: 65 cm š.: 14 cm v.: 44 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: poklon Poklonodavac: Srđan Vučković 01-130/12. 06. 2015.	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: depo, polica X1
1037	<i>Castor fiber</i> L. 1758. Evropski dabar 28. 04. 2020.	Opis: lobanja sa donjom vilicom. d.: 6,5 cm š.: 3,6 cm v.: 3 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: 2008. Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: Geza i Boris Cekuš Način nabavke: poklon Poklonodavac: Geza i Boris Cekuš (01-87/2019. 3. 18.)	Determinacija: Boris i Geza Cekuš Konzervacija: Boris i Geza Cekuš Smeštaj: depo, orman NO III (kutija)
1039	<i>Martes foina</i> Erxleben, 1777 Kuna belica 18.05.2020.	Opis: dermoplastični preparat cele životinje u ležećem položaju. Glava i telo su okrenuti na levu stranu. Nije dostupan merenju jer je izložen. Dobro očuvan, potrebna reparacija repa.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: zatečen u depou, navodno je poklon od Srđana Vučkovića bez dokumentacije	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: Srđan Vučković Smeštaj: stalna postavka, <i>Nojeva barka</i> (desna strana, na premcu)
1046	<i>Rupicapra rupicapra</i> L. 1758. Divokoza 11.08.2020.	Opis: dermoplastični preparat glave sa postoljem. d: 38 cm š: 25 cm v: 73 cm Vrlo dobro očuvan.	Datum nalaza: nema podataka Mesto nalaza: nema podataka Nalazač: nema podataka Način nabavke: nema podataka	Determinacija: nema podataka, Slađana Aleksić (revizija) Konzervacija: nema podataka Smeštaj: depo zid IV

Slika 1. Evropski zec (*Lepus europaeus*), inv. br. 367
Figure 1. European hare (*Lepus europaeus*), inv. no. 367

Slika 2. Domaći zec (*Oryctolagus cuniculus* var. *domestica*), inv. br. 1020
Figure 2. Domestic rabbit (*Oryctolagus cuniculus* var. *domestica*), inv. no. 1020

Slika 4. Evropski dabar (*Castor fiber*), inv. br. 1037
Figure 4. European beaver (*Castor fiber*), inv. no. 1037

Slika 6. Nutrija (*Myocastor coypus*), inv. br. 1024
Figure 6. Coypu (*Myocastor coypus*), inv. no. 1024

Slika 3. Evropski jež (*Erinaceus europaeus*), inv. br. 1019
Figure 3. European hedgehog (*Erinaceus europaeus*), inv. no. 1019

Slika 5. Poljska voluharica (*Microtus arvalis*), inv. br. 1022
Figure 5. Common vole (*Microtus arvalis*), inv. no. 1022

Slika 7. Sivi pacov (*Rattus norvegicus*), inv. br. 1023
Figure 7. Brown rat (*Rattus norvegicus*), inv. no. 1023

foto: Kolović Svetlana

Slika 8. Tekunica (*Spermophilus citellus*),
inv. br. 1011
Figure 8. European ground squirrel (*Spermophilus
citellus*), inv. no. 1011

foto: Kolović Svetlana

Slika 9. Tekunica (*Spermophilus citellus*),
inv. br. 1014
Figure 9. European ground squirrel
(*Spermophilus citellus*), inv. no. 1014

foto: Kolović Svetlana

Slika 10. Tekunica (*Spermophilus citellus*), inv. br. 1015
Figure 10. European ground squirrel (*Spermophilus citellus*), inv. no. 1015

foto: Kolović Svetlana

Slika 11. Evropski jelen
(*Cervus elaphus*), inv. br. 332
Figure 11. Red deer
(*Cervus elaphus*), inv. no. 332

foto: Kolović Svetlana

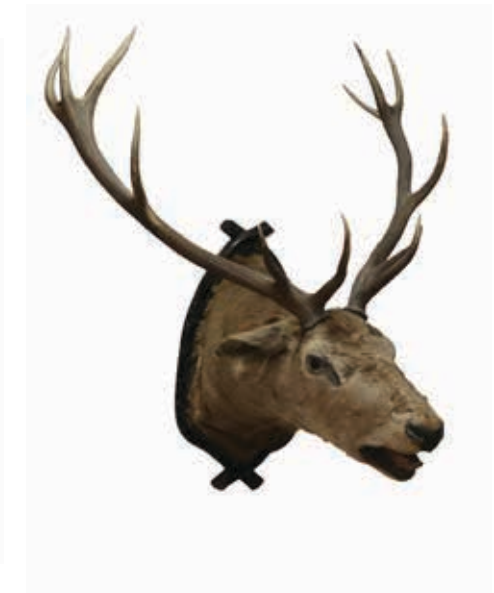
Slika 12. Evropski jelen
(*Cervus elaphus*), inv. br. 334
Figure 12. Red deer
(*Cervus elaphus*), inv. no. 334

foto: Kolović Svetlana

Slika 13. Evropski jelen
(*Cervus elaphus*), inv. br. 333
Figure 13. Red deer
(*Cervus elaphus*), inv. no. 333

foto: Kolović Svetlana

Slika 14. Evropski jelen
(*Cervus elaphus*), inv. br. 345
Figure 14. Red deer
(*Cervus elaphus*), inv. no. 345

foto: Kolović Svetlana

Slika 15. Evropski jelen (*Cervus elaphus*), inv. br. 666
Figure 15. Red deer (*Cervus elaphus*), inv. no. 666

foto: Kolović Svetlana

Slika 16. Jelen lopatar (*Dama dama*), inv. br. 335
Figure 16. Fallow deer (*Dama dama*), inv. no. 335

Slika 17. Jelen lopatar (*Dama dama*), inv. br. 346
Figure 17. Fallow deer (*Dama dama*), inv. no. 346

foto: Kolović Svetlana

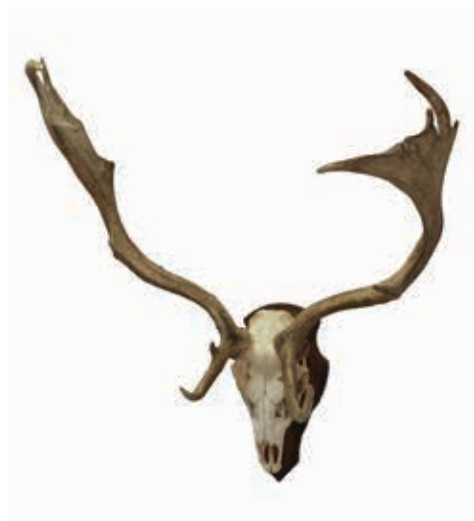

foto: Kolović Svetlana

Slika 18. Jelen lopatar (*Dama dama*), inv. br. 664
Figure 18. Fallow deer (*Dama dama*), inv. no. 664

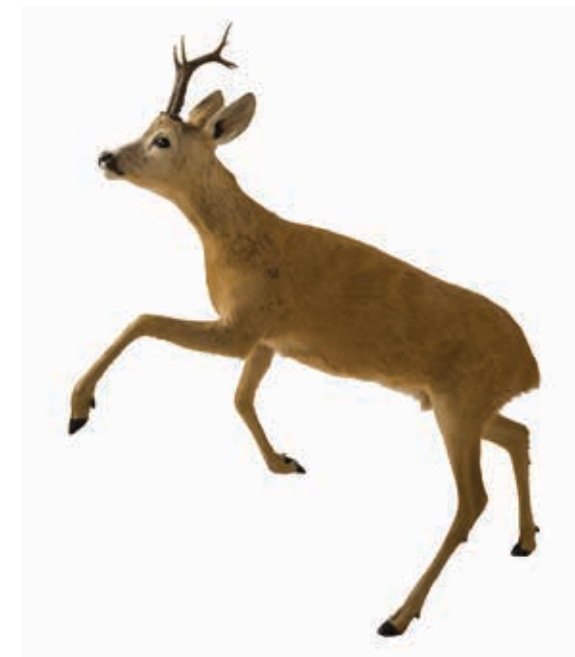
Slika 19. Jelen lopatar (*Dama dama*), inv. br. 665
Figure 19. Fallow deer (*Dama dama*), inv. no. 665

Slika 20. Jelen lopatar (*Dama dama*), inv. br. 713
Figure 20. Fallow deer (*Dama dama*), inv. no. 713

Slika 21. Srna (*Capreolus capreolus*), inv. br. 352
Figure 21. Roe deer (*Capreolus capreolus*), inv. no. 352

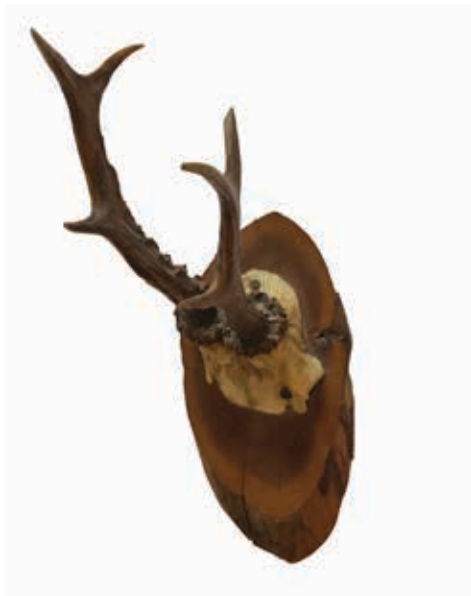

Slika 22. Srna (*Capreolus capreolus*), inv. br. 667
Figure 22. Roe deer (*Capreolus capreolus*), inv. no. 667

Slika 23. Srna (*Capreolus capreolus*), inv. br. 668
Figure 23. Roe deer (*Capreolus capreolus*), inv. no. 668

foto: Kolović Svetlana

Slika 24. Srna (*Capreolus capreolus*),
inv. br. 1029
Figure 24. Roe deer (*Capreolus capreolus*),
inv. no. 1029

Slika 25. Srna (*Capreolus capreolus*),
inv. br. 1030
Figure 25. Roe deer (*Capreolus capreolus*),
inv. no. 1030

foto: Kolović Svetlana

foto: Kolović Svetlana

Slika 26. Srna (*Capreolus capreolus*), inv. br. 1031
Figure 26. Roe deer (*Capreolus capreolus*), inv. no. 1031

Slika 27. Divlja svinja (*Sus scrofa*), inv. br. 372
Figure 27. Wild boar (*Sus scrofa*), inv. no. 372

foto: Kolović Svetlana

Slika 28. Divlja svinja (*Sus scrofa*), inv. br. 673
Figure 28. Wild boar (*Sus scrofa*), inv. no. 673

foto: Kolović Svetlana

foto: Kolović Svetlana

Slika 29. Divlja svinja (*Sus scrofa*), inv. br. 674
Figure 29. Wild boar (*Sus scrofa*), inv. no. 674

foto: Kolović Svetlana

Slika 31. Divlja svinja (*Sus scrofa*), inv. br. 1017
Figure 31. Wild boar (*Sus scrofa*), inv. no. 1017

foto: Kolović Svetlana

Slika 30. Divlja svinja (*Sus scrofa*), inv. br. 675
Figure 30. Wild boar (*Sus scrofa*), inv. no. 675

foto: Kolović Svetlana

Slika 32. Divlja svinja (*Sus scrofa*), inv. br. 1018
Figure 32. Wild boar (*Sus scrofa*), inv. no. 1018

foto: Kolović Svetlana

Slika 33. Evropski bizon (*Bison bonasus*), inv. br. 32
Figure 33. European bison (*Bison bonasus*), inv. no. 32

foto: Kolović Svetlana

Slika 35. Muflon (*Ovis orientalis musimon*), inv. br. 663
Figure 35. Mouflon (*Ovis orientalis musimon*), inv. no. 663

foto: Kolović Svetlana

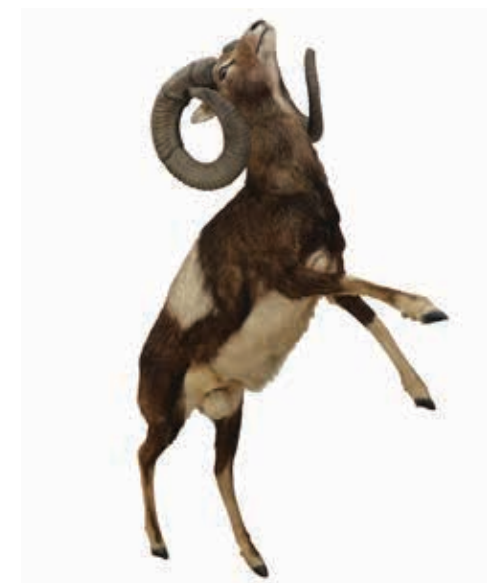
Slika 37. Muflon (*Ovis orientalis musimon*), inv. br. 677
Figure 37. Mouflon (*Ovis orientalis musimon*), inv. no. 677

foto: Kolović Svetlana

Slika 34. Muflon (*Ovis orientalis musimon*), inv. br. 662
Figure 34. Mouflon (*Ovis orientalis musimon*), inv. no. 662

foto: Kolović Svetlana

Slika 36. Muflon (*Ovis orientalis musimon*), inv. br. 676
Figure 36. Mouflon (*Ovis orientalis musimon*), inv. no. 676

foto: Kolović Svetlana

Slika 38. Domaća ovca (*Ovis aries*), inv. br. 714
Figure 38. Sheep (*Ovis aries*), inv. no. 714

foto: Kolović Svetlana

Slika 40. Belorubi slepi mišić (*Pipistrellus kuhlii*), inv. br. 1033
Figure 40. Kuhl's pipistrelle (*Pipistrellus kuhlii*), inv. no. 1033

foto: Kolović Svetlana

Slika 39. Divokoza (*Rupicapra rupicapra*), inv. br. 1046
Figure 39. Chamois (*Rupicapra rupicapra*), inv. no. 1046

foto: Kolović Svetlana

Slika 41. Belorubi slepi mišić (*Pipistrellus kuhlii*), inv. br. 1034
Figure 41. Kuhl's pipistrelle (*Pipistrellus kuhlii*), inv. no. 1034

foto: Kolović Svetlana

Slika 42. Mala lasica (*Mustela nivalis*), inv. br. 338
Figure 42. Least weasel (*Mustela nivalis*), inv. no. 338

foto: Kolović Svetlana

Slika 43. Mala lasica (*Mustela nivalis*), inv. br. 1032
Figure 43. Least weasel (*Mustela nivalis*), inv. no. 1032

foto: Kolović Svetlana

Slika 44. Tvor (*Mustela putorius*), inv. br. 1027
Figure 44. European polecat (*Mustela putorius*), inv. no. 1027

foto: Kolović Svetlana

Slika 45. Kuna belica (*Martes foina*), inv. br. 1028
Figure 45. Beech marten (*Martes foina*), inv. no. 1028

foto: Kolović Svetlana

Slika 46. Kuna belica (*Martes foina*), inv. br. 1039
Figure 46. Beech marten (*Martes foina*), inv. no. 1039

Slika 47. Mrki medved (*Ursus arctos*), inv. br. 672

Figure 47. Brown bear (*Ursus arctos*), inv. no. 672

Slika 48. Mrki medved (*Ursus arctos*), inv. br. 709

Figure 48. Brown bear (*Ursus arctos*), inv. no. 709

Slika 49. Vuk (*Canis lupus*), inv. br. 374

Figure 49. Wolf (*Canis lupus*), inv. no. 374

foto: Kolović Svetlana

Slika 50. Vuk (*Canis lupus*), inv. br. 669
Figure 50. Wolf (*Canis lupus*), inv. no. 669

foto: Kolović Svetlana

Slika 51. Vuk (*Canis lupus*), inv. br. 678
Figure 51. Wolf (*Canis lupus*), inv. no. 678

Slika 52. Vuk (*Canis lupus*), inv. br. 681
Figure 52. Wolf (*Canis lupus*), inv. no. 681

foto: Kolović Svetlana

foto: Kolović Svetlana

Slika 53. Obični šakal (*Canis aureus*), inv. br. 670
Figure 53. Golden jackal (*Canis aureus*), inv. no. 670

Slika 54. Obični šakal (*Canis aureus*), inv. br. 679
Figure 54. Golden jackal (*Canis aureus*), inv. no. 679

foto: Kolović Svetlana

foto: Kolović Svetlana

Slika 55. Obični šakal (*Canis aureus*), inv. br. 680
Figure 55. Golden jackal (*Canis aureus*), inv. no. 680

foto: Kolović Svetlana

Slika 57. Obični šakal (*Canis aureus*), inv. br. 1036
Figure 57. Golden jackal (*Canis aureus*), inv. no. 1036

foto: Kolović Svetlana

Slika 59. Riđa lisica (*Vulpes vulpes*), inv. br. 671
Figure 59. Red fox (*Vulpes vulpes*), inv. no. 671

foto: Kolović Svetlana

Slika 56. Obični šakal (*Canis aureus*), inv. br. 1035
Figure 56. Golden jackal (*Canis aureus*), inv. no. 1035

foto: Kolović Svetlana

Slika 58. Riđa lisica (*Vulpes vulpes*), inv. br. 366
Figure 58. Red fox (*Vulpes vulpes*), inv. no. 366

foto: Kolović Svetlana

Slika 60. Riđa lisica (*Vulpes vulpes*), inv. br. 1025
Figure 60. Red fox (*Vulpes vulpes*), inv. no. 1025

foto: Kolović Svetlana

Slika 61. Diorama: Pogled u prošlost: kraj ledenog doba
Figure 61. Diorama: A Glimpse to the Past: The End of the Ice Age

foto: Kolović Svetlana

Slika 62. Diorama: Bačka lesna zaravan – Živi svet stepskih livada
Figure 62. Diorama: Bačka Loess Plateau – Flora and Fauna of Loess Steppes

foto: Kolović Svetlana

Slika 63. Diorama: Subotičko-horgoška peščara
Figure 63. Diorama: Subotica-Horgoš Sands

foto: Kolović Svetlana

Slika 64. Diorama: Nojeva barka
Figure 64. Diorama: Noah's Ark

foto: Kolović Svetlana

Slika 65. Izložbeni odeljak: Blago prirodnjačke zbirke: lovački trofeji

Figure 65. Exhibition section: Treasures of the Natural History Collection: Hunting Trophies

foto: Kolović Svetlana

Slika 66. Vitrina sa lobanjama
Figure 66. Showcase with skulls

Ljubica Vuković Dulić*

Gradski muzej Subotica
Trg sinagoge 3
24000 Subotica
ljubvukovic@gmail.com

UDC: 741.5(497.113 Subotica)“19“

050JELEN(497.113 Subotica)

050SADA(497.113 Subotica)

Primljeno: 11. avgust 2020.

Prihvaćeno: 20. novembar 2020.

KARIKATURA – DEO SADRŽAJA SUBOTIČKOG ČASOPISA SADA/JELEN

Originalni naučni rad

CARICATURE IN THE SUBOTICA JOURNAL SADA/JELEN

Original research article

Apstrakt: Članak je prilog sagledavanju karikature kao žanra u Subotici, sa posebnim osvrtom na one nastale tokom sedamdesetih godina 20. veka i objavljene u omladinskom časopisu koji je izlazio na mađarskom jeziku pod nazivom *Jelen*, te njegovoj varijanti na srpskom jeziku pod nazivom *Sada*. Časopis je izdavala Opštinska konferencija Saveza omladine Subotice, a prvi broj ovog mesečnog časopisa štampan je 12. marta 1970. godine. Dve redakcije (redakcije na srpskohrvatskom te mađarskom jeziku) izdavale su zasebne listove sve do 1975. godine, kada se časopis počeo štampati kao objedinjeno izdanje. Izlazio je do kraja 1985. godine. Spomenuti omladinski list se pokazao kao mesto na kojem su aktuelne teme iz oblasti novih umetničkih praksi, muzike, književnosti našle svoj prostor. Jedan od prostora koji je u posleratnoj lokalnoj štampi osvojila subotička karikatura, ali i strip, bile su stranice omladinskog lista *Sada/Jelen*. U njemu svoje karikature objavljuju mladi, kasnije profilisani majstori karikature kao npr. Milenko Kosanović i Pal Lephaf (Léphaft Pál), ali i mladi likovni stvarci koji su jedan kratak period svog stvaralaštva posvetili karikaturi, kao Ivan Balažević i Laslo Salma (Szalma László). U širem kontekstu, nezvano od lista *Sada/Jelen*, reflektujemo i na pojedine subotičke likovne umetnike koji su jedan deo svog stvaralaštva ostvarili i u području karikature, iako ona nije bila njihovo primarno usmerenje. Karikature objavljene u ovom listu možemo svrstati u kategoriju društveno angažovanih te karikatura svakodnevice.

* Ljubica Vuković Dulić, istoričar umetnosti, viši kustos
Ljubica Vuković Dulić, művészettörténész, főmuzeológus
Ljubica Vuković Dulić, art historian, senior curator

Ključne reči: karikatura, društveno angažovana karikatura, omladinska štampa, omladinski list *Sada/Jelen*

Abstract: The article is an addition to the review of caricature as a genre in Subotica, with a special focus on caricatures published in the seventies of the 20th century in the Hungarian youth journal *Jelen*, as well as its Serbian variant *Sada*. The journal was published by the Communal Conference of the Youth Union in Subotica, and its first issue was published on March 12, 1970. The two editorial boards (the Hungarian and Serbo-Croatian) released two separate newspapers until 1975, when the journal became a joint Hungarian-Serbo-Croatian periodical. It had been published till 1985. The youth journal dealt with up-to-date topics in the field of fine art, music and literature. Caricature and comics made by artists of Subotica have conquered the pages of youth journal *Sada/Jelen*, a representative of postwar local press. Young authors like Milenko Kosanović and Pal Lephaft (Léphaft Pál) who have later become professional artists in this interdisciplinary field between fine arts and journalism published their caricatures in the journal, but also young artists who devoted only a short period of their career to this genre like Ivan Balažević and Laslo Salma (Szalma László). In a wider context, apart from the journal *Jelen/Sada*, we also reflected on some artists of Subotica who at some point of their career dealt with caricature, even if it was not their primary genre. Caricatures published in the journal *Jelen/Sada* we can classify as socially engaged art and everyday life cartoons.

Keywords: caricature, socially engaged art, youth press, youth journal *Sada/Jelen*

UVOD

Namera ovog teksta je da ukaže na manifestacije žanra karikature u subotičkom omladinskom listu *Sada/Jelen* i delom na stvaralaštvo subotičkih karikaturista, zadržavajući se u okvirima sedamdesetih godina 20. veka te u okvirima tačno određenog subotičkog konteksta. Naš tekst je nastavak istraživačkog rada vezanog za omladinski list *Sada/Jelen*, čiji prvi segment smo objavili u Museionu br. 17. pod naslovom *Subotički omladinski časopis Sada/Jelen – poligon nove umetničke prakse, 1970–1974* (Vuković Dulić 2019), a vezuje se i za obradu omladinske aktivnosti u oblasti likovnog života u nešto ranijem prirodu, čije rezultate smo prikazali u Museionu br. 15. pod naslovom *Likovna redakcija Tribine mladih u Subotici, 1963–1970* (Vuković Dulić 2017). Iz aspekta karikature se naš rad nadograđuje na istraživanje međuratne subotičke karikature koju smo sproveli i prezentovali povodom sto godina od rođenja Đorđa Bošana (Ninkov K. 2018: 16–28). Pošto istorija karikature kao žanra u likovnom životu Subotice nije sažeta, odnosno njeno detaljnije istraživanje tek predstoji, ova publikacija spada među prve stručne obrade parcijalnih segmenata karikature u Subotici.

Članak ukazuje na imena autora karikatura u omladinskom listu *Sada/Jelen*, stavljajući ih u širi kontekst, u kome dajemo kratak osvrt na karikaturu uopšte i na karikaturu u opusima subotičkih umetnika (1918–1980). Među autorima karikatura u ovom listu naći će se i neki kasnije profilisani i nagrađivani majstori vojvođanske, ali i jugoslovenske karikature, kao što su Milenko Kosanović, Pal Lephaft i Sunčica Božinovska, ali i oni koji su tek kratak period svog stvaralaštva posvetili karikaturi, kao na primer Ivan Balažević.

Članak takođe ima nameru da sagleda karakteristike objavljenih karikatura u ovom listu, kao prilog sagledavanju razvoja karikature u Subotici. Sažimanje osnovnih tematskih okvira priloženih karikatura, ali i načina njihovih vizuelnih rešenja, poslužiće i definisanju osnovnih tematskih usmerenja pojedinih autora u okviru aktuelnih društveno-političkih okolnosti određenog vremenskog razdoblja, te će ukazati i na njihovo uklapanje u tematske okvire koji su pratili sadržaj spomenutog omladinskog lista.

Karikatura – nastanak i teme

Karikatura kao specifičan likovno-umetnički i novinarski proizvod pripada humoristično-satiričnim vrstama novinarskog izražavanja te je deo analitičkih (angažovanih) novinarskih vrsta, a neki je autori svrstavaju u ilustrativne vrste,

zajedno sa stripom i crtežom, fotografijom, mapom, tabelom, grafikonom i infografikom (Obrenović 2016), a suština joj je da kroz humor, satiru ili ironiju, donosi viđenje autora, njegov sud, stav, promišljanje, ocenu, kritiku ljudi, događaja, pojava, društvenih i političkih fenomena.

Sam pojam karikatura dolazi od talijanskog glagola *caricare* (natovariti, preterati), a karikatura kao crtež, vizuelni prikaz ili opis koji, preterujući u prikazivanju prirodnih obeležja (preuveličavanje, umanjivanje i iskrivljavanje), pojavu subjekta čini smešnom ili apsurdnom sa krajnjim ciljem zabave ili kritike, odnosno predstavlja duhovit (ironičan, satiričan, metaforičan) komentar određene situacije. Tako se npr. u *Enciklopediji likovnih umjetnosti* karikatura opisuje kao namerno deformisanje realnosti naglašavanjem karakterističnih obeležja osoba, pojava ili događaja, najčešće sa namerom da se postigne utisak smešnog. Isticanjem slabosti i mana pojedinca ili društvenih pojava namera joj je da ima uticaj u socijalnom, moralnom i političkom pravcu. Zbog svoje popularističke prirode većina karikatura ostaje na nivou duhovite ilustracije, a manjim delom ona dostiže i viši kvalitet likovnog ostvarenja (Bratanić & Domljan 1964). Što se tiče diskusije o vremenu njenog nastanka, uopšteno se priznaje istorija karikature od vremena humanizma i renesanse koji ističu pojednica, pa se nastanak tzv. portretne karikature, odnosno radova italijanskih karikaturista 16. veka smatraju prvim karikaturama, a među njima Anibale Karači (1560–1609) kao „otac” karikature. Iz Italije karikatura se posredstvom vajara Berninija proširila i do Francuske, a do 18. veka i do Velike Britanije te se širila i ostalim delom Evrope (Dulibić 2009: 47–49).

Karikatura se javlja i u slikarstvu i skulpturi, iako u ređim slučajevima u odnosu na crtež i grafiku, pa je tako i sama istorija karikature kao likovne vrste vezana uz razvoj štamparske tehnike. Od samih početaka, karikature izrađene u tehnici crteža bile su umnožavane raznim grafičkim tehnikama, a usavršavanjem štamparskih tehnika te nižom cenom postupka umnožavanja, došlo je do veće dostupnosti ilustrovane štampe među širim društvenim slojevima. To je potaklo i razvoj karikature kao vizuelne forme u okviru štampe koja je na vizuelen način komentarisala političke, socijalne i moralne pojave određenog vremenskog perida. Od 1904. godine počela je da se upotrebljava ofsetna tehnika, koja je pridonela poboljšanju kvalitete štampe, fotografija i ilustracija. Zahvaljujući razvoju tehničkih inovacija, karikatura je postajala sve popularniji oblik likovnog izražavanja, posebno početkom 20. veka sa sve većim tiražem štampe (Dulibić 2009: 43–44). Kao takva, karikatura pomaže u rekonstrukciji duha vremena, preokupacije i aktuelnosti kao i istorije svakodnevice određenog vremenskog razdoblja. Crteži karikaturista beležili su reakcije na političke odluke, promene

u društvu, ponašanje pojedinaca, lokalnih događanja kao i globalnih problema. Tako je naglašavala aktuelna pitanja u društvu, analizirala pojave u aktuelnoj politici, međuljudskim odnosima, tehnološkim novitetima, kulturi, pa sve do individualnih pitanja i preokupacija.

Pre ere novih medija, karikatura je bila važan segment popularne kulture. Takav razvoj omogućio je i angažovanje umetnika u štampi. Tokom druge polovine 20. veka karikatura je doživela svoj procvat, no postepeno u području štampe sve popularniji postaje i strip, a veliku konkurenciju karikatura ima u pojavi elektronskih medija, kada različiti internetski sadržaji zasenjuju karikaturu. Elementi likovnog humora raširili u različitim područjima, od slikarstva i vajarstva preko performansa, dizajna, stripova i crtanih filmova do interneta, te evidentno postaje slabljenje važnosti štampanih medija u kojima je karikatura imala najplodnije tlo za komunikaciju sa publikom.

Kada je je reč o vrstama karikature, *Enciklopedija likovnih umjetnosti* beleži podelu na psihološku i društveno-političku, pri čemu prva tematizuje pojedinca, a druga društvene pojave (Dulibić 2009: 145–146). U skladu sa tim kao karikatura u užem smislu reči podrazumeva se psihološka, portretna karikatura, dok se karikaturom u širem smislu reči razume karikatura koja je često na našim prostorima nazivana *geg-karikaturom*, odnosno *crtani vic*. Frano Dulibić, objedinjujući karakteristike ovih karikatura predlaže naziv *situacijska karikatura*. Portretna i situacijska karikatura se u poslednjih sto godina istovremeno pojavljuju u štampi, pri čemu je situacijska, odnosno geg-karikatura bila polazište i uticala je na razvoj drugih žanrova ili medija kao što su strip ili crtani film (Dulibić 2005).

Portretnu karikaturu spomenuti teoretičar deli na karikaturu lica, pri kojoj je karikaturista usredotočen na psihološku studiju karaktera (prenaglašavanje, transformacija portretnih crta lica) te na karikaturu čitave figure koja prikazuje prenataglašene karakteristične fizičke osobine (debljina, mršavost, pogrbljenost). Podela situacijske karikature s obzirom na sadržaj manifestuje se kao ona koja je društveno angažovanu te karikaturu svakodnevnice. Kao društveno angažovana karikatura razume se politička, karikatura ekonomskog ili socijalnog stanja društva ili pojedinca, karikatura događaja vezanog uz kulturu ili u novije vreme ekološka karikatura. Cilj joj je da izrazi kritiku društva, da raskrinka društvene negativnosti, utiče na javnost i da je potakne na promene. Ona je međutim često korištena i za političke i propagandne svrhe pa tako i poticanje negativnih stereotipa, kao npr. da se na izrugivački način prikazuju pripadnici nacionalnih, verskih, rasnih manjina. Nasuprot tom, karikatura svakodnevnice ima za cilj da zabavi gledaoca i čitaoca karikaturnim prikazima iz svakodnevnog života (Dulibić 2005).

Literatura koja nas uvodi u temu istorije karikature na jugoslovenskom prostoru, tj. u Srbiji i Vojvodini raznolika je po vrsti. Reč je enciklopedijskim natuknicama (npr. Bratanić & Domljan 1964, Вржина 1998), katalogima muzejskih izložbi posvećenih karikaturi (npr. Станишић 2013), pregledima istorije karikature (npr. Маравић 2018, 2019) i novinarstva (npr. Милић 1992), katalogima samostalnih izložbi umetnika i karikaturista, novinskim člancima i sl. Ipak uočavamo potrebu za dodatnim istraživanjima pojedinačnih opusa karikaturista, počevši od onih koji su stvarali u subotičkim krugovima, tako i onih koji su svoju delatnost proširili na širu regiju. Prilog tome jeste i ovaj članak, koji se temelji na konsultovanju postojeće literature, ali i na pregledu i analizi karikatura subotičkog omladinskog lista, kao svojevrsnog izvora.

Karikatura u opusima subotičkih umetnika (1918–1980)

Posmatrajući subotičku karikaturu, tj. nešto širiti kontekst naše, naslovom određene, teme, ne možemo a da ne spomenemo umetnike koji su jedan deo svog stvaralaštva ostvarili i u području karikature, iako ona nije bila njihovo primarno usmerenje.

Biografija Arpada G. Balaža (Balázs G. Árpád, Felsetekez (Felsőtökés), 1887 – Segedin, 1981), grafičara, slikara, ilustratora, čiji se život i rad vežu i uz Suboticu, beleži podatke o njegovoj angažovanosti i na polju karikature. Nakon završenih studija na Umetničkoj akademiji u Pragu (1920–1924) i dolaska u Suboticu, Arpad G. Balaž je na poziv Ferenca Fenjveša, glavnog urednika i vlasnika lista *Bácsmegyei Napló*, angažovan kao ilustrator i karikaturista u pomenutom dnevnom listu, čija se redakcija nalazila u zgradi u kojoj je danas smešten Gradski muzej Subotica, a od 1927. ilustrator je i u beogradskom dnevnom listu *Vreme*. Osim grafičkog opusa kojeg obeležavaju društveno angažovane teme, tema portreta takođe zauzima važno mesto u njegovom stvaralaštvu, pa tako i u žanru karikature. Svoje karikature, osim na stranicama novina, prikazivao je i na izložbama. Portrete svojih savremenika iz Vojvodine štampao je u štampariji Minerva 1927. godine u knjizi *Vojvođanska galerija* (Ninkov K. 2017), dok se serija njegovih portretnih karikatura lica novinara u Subotici iz međuratnog perioda, čuva u Gradskom muzeju Subotica (Ninkov K. 2013: 19, 144–147). I nakon Drugog svetskog rata štampa beleži njegovu strast prema crtanju portreta, pa tako i onih sa karikaturnim karakteristikama. Takvi su npr. neki od portreta mađarskih književnika objavljeni u godišnjaku subotičkog izdavača *Életjel Évkönyv* 1968. godine (Ninkov K. 2013: 19).

O delatnosti Đorđa Bošana (Subotica, 1918 – Beograd, 1984) u subotičkom satiričnom nedeljniku *Grimasa* (*Grimasz*), koji je izlazio na mađarskom jeziku, tada sedamnaestogodišnjeg subotičkog gimnazijalca, a posleratnog profesora na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu i slikara, piše istoričarka umetnosti Olga K. Ninkov, spominjući ga kao jednog od saradnika ovog levičarski opredeljenog lista. Bošan je karikaturom pratio značajne i aktuelne političke događaje. Tako je njegova prva karikatura objavljena u ovom listu 6. oktobra 1935. godine tematizovala Musolinijev pohod na Abesiniju, a najveći broj radova je objavljen do februara 1936. godine. Bošanove karikature, izrađene u tehnici linoreza, u najvećem broju prati tekst koji je u službi pojašnjavanja prikaza te koji se nalazi izvan okvira prikaza. Karikatura se u kasnijem stvaralačkom razdoblju više ne nalazi u opusu Đorđa Bošana (Ninkov K. 2018: 20–28). Njegove se karikature mogu okarakterisati kao situacijske, odnosno društveno angažovane, političke i socijalne, koje skreću pažnju na aktuelne društveno, političke pojave.

Osim Bošana, ekipi mladih likovnih saradnika subotičkog satiričnog lista *Grimasa* (*Grimasz*) iz perioda između dva svetska rata, pripadali su još Zoltan Kovač Striko (Kovács Sztrikó Zoltán, Subotica, 1912 – Novi Sad, 1985), Šandor Erdei (Erdi Sándor, Pačir, 1917 – Budimpešta, 2002) i Andraš Handa (Hangya András, Stara Moravica, 1912 – London, 1988). Handa je bio jedan je od otkrivenih u okviru pokreta podrške socijalno ugroženih likovnih talenata.^[1] Nakon Drugog svetskog rata, tj. nakon 10. oktobra 1944. godine, prijavio se za rad u subotičkom Agritpropu. Po rečima Gabora Almašija, od svih je bio tamo najaktivniji. Sa Palom Petrikom, iskusnim firmopiscem, na subotičkom glavnom trgu, u parku ispred Gradske kuće, uređivao je dvojezične zidne novine. Vesti Agitpropa je islikavao štampanim verzal slovima, a takođe je iz dana u dan crtao karikature postavljane na pano. Njegovi crteži su se otkidali zajedno sa zastarelim vestima i bacali u nepovrat. Tibor Gajdoš i Imre Šafranj potvrđuju navode da je Handa, „nakon što više nije bilo potrebe za velikim panoom na glavnom trgu sa vestima Agitpropa”, 1945. pokrenuo kurs figuralnog crtanja u tadašnjem Domu kulture (Ninkov K. 2012: 8, 10, 16; Ninkov K. 2013: 50–52). On je autor prve objavljene karikature u vojvođanskom dnevnom listu na mađarskom jeziku *Magyar Szó*, u prazničnom božićnom broju 1945. godine. Njegove karikature su i kasnije objavljivane u vojvođanskim listovima na mađarskom jeziku i u godišnjacima (Balázs-Art 2001).

[1] Novinar subotičkog lista *Napló*, Domonkoš Mađari, skreće pažnju na njega novinskim člankom 1933. i još iste godine priređuje mu prvu samostalnu izložbu u subotičkoj „Nićin” palati, te u Somboru, a sledeće godine u Zrenjaninu i opet u Subotici. Uz stipendiju Rotari kluba odlazi u Beograd i pohađa večernji kurs crtanja Petra Dobrovića 1934. godine, a od 1937. do 1941 studira na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu u Dobrovićevoj klasi. Handa se ubraja u značajne jugoslovenske stvaraocce socijalne umetnosti međuratnog perioda (Ninkov K. 2013: 50).

Ivan Tikvicki (Subotica, 1913 – Subotica, 1990), jedan je od aktera posleratne subotičke likovne scene i polaznik Kursa figuralnog crtanja, kojeg je osnovao Andraš Handa 1945. godine u Subotici, a po uzoru na beogradski Kurs figuralnog crtanja Petra Dobrovića na Kolarčevom narodnom univerzitetu. Još je kao učenik subotičke gimnazije, u kojoj mu je profesor slikanja bio Sava Rajkovića, pokazao talenat za „slikanje i crtanje”, o čemu svedoči sačuvana diploma iz 1929. godine, a koju potpisuje njegov gimnazijski profesor. Iako se usmerava ka pravu te završava Pravni fakulteta u Subotici 1936. godine, nastavlja i da crta, a nakon Drugog svetskog rata i da slika. O tome svedoče portreti i portretne karikature malih dimenzija, sačuvane kao pojedinačni primerici ili u notesu, koji sigurnim potezom pridonose karakterizaciji prikazanih lica, sa naglašenim elementima fizionomije (nos, obrve, brkovi i sl.) ili isticanjem karakterističnih predmeta kao npr. naočare ili cigara (Vuković Dulić 2013: 11, 13).

U posleratnom razdoblju javljaju se u Subotici i vajari u čijim opusima postoji karikatura kao jedan od važnijih tematskih usmerenja. Jedan od njih je i Milan Besarabić (Čačak, 1908 – Beograd, 2011)^[2] koji je Subotičanima svoju karikaturnu plastiku predstavio u Gradskoj izložbenoj sali, 1956. godine (Izložba karikatura u skulpturi 1956). Nakon zatvaranja te izložbe, za umetničku zbirku subotičkog Gradskog muzeja otkupljena je njegova skulptura *Bakonja Fra Brne*, nastala oko 1955. Uticaj Milana Besarabića odrazio se na stvaralaštvo subotičkog vajara Ferenc Kalmara (Kalmár Ferenc, Subotica, 1928 – Subotica, 2013). Kao stipendista subotičkog Saveta za kulturu, u ateljeu Milana Besarabića upoznaje osnove vajarstva i tehnike keramike. Pod njegovim uticajem oblikuje karikaturne figure i lica. *Komedijaš* iz fonda subotičkog Gradskog muzeja jedan je od njegovih radova prožet ovim stilom, a izlagao ga je na izložbi u subotičkoj Gradskoj izložbenoj sali 1954. godine (Ninkov K. 2013: 63, 247). Proći će od tada dosta vremena dok se u opusu još jednog subotičkog vajara, Gabora Almašija (Almási Gábor, Kanjiža, 1911 – Subotica, 1994), pa tako i pred subotičkom publikom ne nađe karikaturna plastika. Almaši je stvarao u drvetu, glini i gipsu, a njegova stilska opredeljenost se kretala od realizma, preko socrealizma, do lirskog realizma i kratkotrajne apstrakcije. U njegovom opusu dominira figurativna sitna plastika i portreti, a potkraj sedamdesetih godina započeo je novu fazu u svom stvaralaštvu. Reč je o realizaciji stilizovanih reljefa, karikaturnih portreta savremenih vojvođanskih književnika. Jedan njegov rad iz te faze, izrađen od terakote, pod nazivom *Reljefna karikatura* (1977) čuva se u umetničkoj zbirci subotičkog Gradskog muzeja kao deo Poklon zbirke Gabora Almašija.

[2] Milan Besarabić, profesor i vajar. Širok tematski okvir njegovih skulptura obuhvata aktove, portrete, plakete, statue, slobodne figure, kompozicije, spomen obeležja. Njegovu umetničku posebnost predstavlja vajarstvo karikatura.

Radove iz ove faze izlagao je prvi put 1977. godine u Kanjiži, na izložbi *Portreti i karikature Gabora Almašija*, u okviru 25. kolonije književnika, a potom iste godine i u Novom Sadu i Subotici (Ninkov K. 2013: 11, 237).

Iako su opusi navedenih subotičkih umetnika poznati, ono što će se postepeno naknadno, kao deo njihove radne biografije još upoznati, jesu rezultati njihove unutrašnje sklonosti karikaturi, odnosno činjenica da su se u jednom delu svog radnog veka bavili i ovim likovnim žanrom.

Primeri karikature u nekoliko posleratnih listova

Podatak da je vojvođanski karikaturista Pal Kaupert (Kaupert Pál, Senta, 1933 – Senta, 1999), 1962. godine u okviru gostovanja svoje prve samostalne izložbe od Sente, Ade, Temerina do Novog Sada, imao samostalnu izložbu i u subotičkom Gradskom muzeju, govori ne samo o njegovim uspesima i reputaciji, nego i o ekspanziji i reputaciji karikature u Vojvodini, i na razini izložbene delatnosti. Pal Kaupert je bio prvi profesionalni karikaturista vojvođanskog dnevnog lista na mađarskom jeziku *Magyar Szó*, u periodu od 1958. do 1970. godine. Njegova prva samostalna izložba u Subotici je priređena upravo u tom intervalu, kao karikaturisti dnevnog lista velikog tiraža, kao i početak njegovog učešća na sve učestalijim kolektivnim izložbama i festivalima karikature u zemlji i inostranstvu. Imao je mogućnost da učestvuje na Međunarodnom salonu humora u Bordigeri od 1962, na Međunarodnom salonu karikature u Montrealu od 1967, na Bijenalu humora u Tolentinu od 1969, na Jugoslovenskom festivalu karikature u Novom Sadu od 1964. i u Budvi od 1968., na Sajmu humora „Čivija” u Šapcu od 1968., na Jugoslovenskom konkursu karikature „Pjer” od 1968, na Svetskom salonu karikature u Skoplju od 1969., itd. Dobitnik je brojnih nagrada, kao na primer Bronzane palme Međunarodnog salona humora u Bordigeri 1965. i Gran prija na II jugoslovenskom festivalu humora *Zlatna sirena* u Budvi 1969. Godine 1964. objavljuje mu se prvi album karikatura. U novoj generaciji jugoslovenskih karikaturista, Kaupert je jedan od onih koji su među prvima crtali karikaturu novog stila, bez teksta (Ninkov K. 1996). Od 1974. do 1993. godine radio je u redakciji nedeljnika *7 Nap* u Subotici i tada je izlagao u više navrata u gradu.

Među subotičke karikaturiste, čiji rad se vezuje za listove u drugoj polovini dvadesetog veka, tačnije sedamdesetih godina, a kojima je karikatura samo jedan od načina likovnog izražavanja, spada i Laslo Salma (Szalma László, Subotica, 1949 – Subotica, 2005).^[3] Likovni i grafički umetnik, jedan od osnivača Grupe

[3] Laslo Salma je 1967. završio grafičko-štamarski smer na nivou srednje škole, nakon čega je počeo raditi kao cinkograf u štampariji Direkcije železnice (Vuković Dulić 2019: 213).

Bosch+Bosch te član do njenog razilaska 1976. godine, tokom sedamdesetih godina bio je jedan od grafičkih urednika subotičkog omladinskog časopisa *Sada/Jelen*, a od 1975. dvadeset godina radio je kao grafički urednik nedeljnika *7 Nap*. Karikaturom se bavio u manjoj meri u odnosu na ilustraciju, ponajpre za listove čije je bio tehnički urednik (*Sada/Jelen*, *7Nap*). Njegovi crteži i ilustracije objavljivane su i u listovima *Polja*, *Képes Ijúság*, časopisima *Rukovet*, *Üzenet*, *Új Symposion*. Dobitnik je više nagrada, kao npr. nagrade Društva novinara Vojvodine „Svetozar Marković” za rezultate u likovnom oblikovanju novina 1978. godine (Kiralj 1984). Nagrada koju je dobio na 9. festivalu umetnosti karikature 2005. godine u Budimpešti, dokazuje da se Salma i kasnije vraćao ovom žanru (Balázs-Art 2007: 553).

Kao u kolažima na naslovnim stranama nedeljnika *Sada/Jelen* i *7Nap*, Salma je i u političkim karikaturama težio prema maksimalnoj slobodi izraza. Interes mu je bio usmeren na svetska zbivanja, pitanje razoružanja, opasnosti od nuklearnog rata i pretnji miru. Cilj njegovih karikatura i ilustracija koje sadrže elemente karikature bio je da zgrozi, da zaustavi dah, da šokira i time navede čitaoca da razmišlja. Salma je registrovao događaje, pri čemu ne kritikuje, ne želi da utiče na njihov tok, ali ukazuje na moguće posledice. O svojim karikaturama je rekao:

Neobjavljenih ili zabranjenih radova nemam, ne zato što ne umem bolje, kritičnije, oštrije, već zbog tog što oko nas čuče mnogi puritanci i ljudi sloni dekadenciji (Kiralj 1984).

Subotički nedeljni list *Subotičke novine*^[4] od 1956. godine na svojim stranicama uvodi humoristične rubrike, a u sklopu njih i autorske karikature. Tokom pedesetih godina, pored ilustracija i fotografija, stranice lista obeležavaju i karikature koje potpisuju Laslo Silađi (Szilágyi László, Subotica, 1909 – Subotica, 1980)^[5] i Lajčo Evetović (? – ?), a od početka šezdesetih godina i Šandor Torok (Torok Sándor, Stara Moravica, 1936 – Debrecen, 2006)^[6] te karikaturisti sa pseudonimom Bod, IRFAN, Sekorp. U listu se tokom narednih godina javljaju i brojne nepotpisane karikature. Ako bi pokušali da sažmemo osnovne

[4] Od 1946. do 1956. godine ovaj list je izlazio pod nazivom *Hrvatska riječ*.

[5] Samouki slikar od 1930. godine. Na izložbi vojvođanskih talenata izlaže 1936. posle Drugog svetskog rata sa vajarom Željkom Kujundžićem priređuju od 9. do 16. jula 1945. izložbu slika i skulptura u dvorani Muzičke škole. Bila je to jedna od prvih posleratnih izložbi. Bio je član posleratnog kursa figuralnog crtanja u Subotic (Duranci 1996: 61).

[6] Slikar. Završio likovni odsek na Višoj pedagoškoj školi u Novom Sadu. Dugogodišnji voditelj Likovne redakcije pri subotičkoj Tribini mladih. Član grupe Čurgo (Csurgó) od osnivanja 1969 (Vuković Dulić & Ninkov K. 2017).

karakteristike ovih karikatura, uočavamo da je reč o najčešće dva tipa karikature: karikaturi koja se sastoji od jedne slike i teksta u obliku dijaloga protagonista ispod samog crteža te strip karikaturi, koja se najčešće sastojala od tri slike, sa tekstom, odnosno dijalogom protagonista unutar svake slike. Sadržavale su najčešće i naslov, koji je dodatno pojašnjavao temu, a tematizovale su lokalne, subotičke prilike (IRFAN 1960a), osvrćući se najčešće na mentalitet sugrađana (Evetović 1958b), konkretno stanje u privredi, kulturi (Evetović 1958a), politici, sportu (IRFAN 1960b). Do 1981. godine, kada će *Subotičke novine* sa Milenkom Kosanovićem dobiti prvog zaposlenog karikaturistu, ranije spomenuti autori, kao i nepoznati (nepotpisani) autori karikature, dali su svojim karikaturnim priložima doprinos razvoju ove likovne grane u Subotici.

KARIKATURE U OMLADINSKOM LISTU SADA/JELEN

O listu uopšteno

Jedan od posleratnih subotičkih listova koji je pružio prostor mladim autorima koji su se izražavali žanrom karikature, bio je omladinski časopis *Sada – list za mladu reč i misao / Jelen – Ifjú szó és gondolat lapja*, koji je izdavala Opštinska konferencija Saveza omladine Subotice. Prvi broj je objavljen 12. marta 1970. godine, a štampao ga je Grafički zavod Panonija. Od kraja 1973. izdaje ga Dom omladine i pionira, od 1977. Marksistički centar mladih Radničkog univerziteta „Veljko Vlahović”, nakon koje izdavanje ponovo preuzima Dom omladine i pionira. U godinama kada se pokreće ovaj omladinski list, na vojvođanskom, ali i širem jugoslovenskom prostoru egzistira veći broj profilisanih omladinskih listova (u Novom Sadu su to časopisi *Index*, *Polja* te *Új symposion*), po uzoru na koje nastaje i ovaj, sličnog karaktera te sličnih tematskih sadržaja. Sačuvani primerici časopisa koji se čuvaju u subotičkoj Gradskoj biblioteci i Gradskom muzeju Subotica^[7] potvrđuju kako dve redakcije ovog časopisa (redakcije na srpskom te mađarskom jeziku) izdaju zasebne listove sve do 1975. godine, od kada se časopis štampa kao objedinjeno izdanje, na srpskom i mađarskom jeziku. List je sa prekidima izlazio sve do kraja 1985. godine, a promovisao je ideju aktivnog angažmana mladih u svim sferama tadašnjih društvenih kretanja. Po uzoru na druge onovremene omladinske listove u Jugoslaviji, a u skladu sa lokalnim prilikama i finansijskim i kadrovskim mogućnostima, tematizirao je različite pozicije mladih u društvu: aktualne teme vezane za srednjoškolski život

[7] Gradska biblioteka Subotica i Gradski muzej Subotica ne poseduju sva godišta, niti sve brojeve ovog časopisa.

omladine, teme posvećene studentskoj populaciji, mladi u privredi, aktualne teme iz područja likovne, pozorišne, filmske umetnosti, književnosti, muzike i sporta (Vuković Dulić 2019: 211)

Omladinska štampa na prostoru bivše Jugoslavije svoj je pamfletski oblik počela da preobražava krajem 60-ih. Kulturno-političke okolnosti tog perioda našle su odraz i u vizuelnom, ali i sadržajnom preoblikovanju omladinske štampe. Predstavljala je mesto izražavanja različitih supkultura, studentskih pokreta, kulturnih i umetničkih pojava i kritike sistema sa različitih pozicija, unatoč povremenim cenzurama i smenama uredništva. Postala je avangardni medij, mesto medijskih sloboda i eksperimenta te novih umetničkih inicijativa (Denegri 1978: 12), a same sadržajne promene u časopisima događale su se zavisno od toga ko se nalazio na uredničkoj poziciji. Omladinska štampa je bila i platforma za grafičke inovacije. Inovacije u novom vizuelnom konceptu, grafičkom oblikovanju i prezentaciji po prvi put hvataju mah krajem šezdesetih, što je bilo povezano s nešto većim dotokom informacija i liberalizacijom režima putovanja u inostranstvo. Institucije namenjene političkom angažmanu mladih ljudi postaju šezdesetih godina prostori za kreativno izražavanje u različitim područjima kulturne produkcije (Vukić 1997: 99). Stvara se novi duh vizuelnih komunikacija, teži medijskom proširenju pa tehnički urednici rade na povezivanju slike, fotografije, crteža, karikature, stripa, dizajna, esejističke, pesničke, novinarske reči i reklame.

Vizuelni identitet ova dva lista menjao se tokom vremena, u zavisnosti od tehničkih i finansijskih mogućnosti, ali i sklonosti samih grafičkih urednika. Prvi brojevi časopisa *Jelen* bili su uslovljeni dvobojnim olovnom tiskom, koji urednicima nije ostavljao mnogo mogućnosti. Stranice su upotpunjene crtežima i ilustracijama, a zatim i fotografijama koje su pratile tekst. Neki od brojeva ovih časopisa u impesumu ne navodi ime tehničkog urednika, no prvi, pod tim nazivom naveden, tehnički urednik bio je Andraš Šiškovski (Siskovszki András, Zemun, 1948 – Subotica, 1983)^[8] u 8. broju časopisa *Jelen* (april, 1971), dok se Laslo Salma na mestu tehničkog urednika ovog časopisa javlja od br. 11 (oktobar, 1971) i on potpisuje većinu brojeva koji su izlazili do druge polovine 1973, kada se naizmenično na mestu tehničkog urednika nalaze on i Šiškovski. Najuočljive dizajnerske promene bile su vidljive na naslovnica časopisa. Karakterise ih tendencija praćenja savremenih dizajnerskih praksi, ponajpre u tipografskom i

[8] Andraš Šiškovski je završio srednju Školu za primenjenu umetnost u Novom Sadu, na smeru za grafiku. Na kratko je bio član grupe „Čurgo” i kao takav je na primer učestvovao na hepeningu 15. juna 1968. godine u Senti, povodom početka programske aktivnosti senčanske kolonije (Vuković Dulić 2019: 212).

dizajnerskom rešenju naziva časopisa, kao i u rešenju kompletne naslovnice.^[9] Unutrašnje uređenje nije prošlo kroz drastične promene, a odlikovala ju je crno bela štampa, no stranice su se upotpunjavale crtežima (ilustracija, karikatura i strip) te fotografijama koje su pratile tekst (Vuković Dulić 2019: 212–213).

Egzistirajući u tim okvirima ovaj je list bio i mesto angažmana mlade generacije subotičke likovne scene. Za ovaj su list pisali i u njemu objavljivali svoje radove protagonisti nove umetničke prakse: Slavko Matković, Balint Sombati (Szombathy Bálint), Katalin Ladik, Laslo Salma, a kao karikaturisti svoje radove objavljuju Laslo Dvoračko (Dvoracsó Lászó), Ferenc Kreković (Krekovics Ferenc), Sunčica Božinovska Cica, Milenko Kosanović, Ivan Balažević, Ištvan Božik (Bozsik István), Pal Lephaft (Léphaft Pál), Imre Evteš (Övtös Imre), Deneš Kermeci (Körmöczy Dénes), Ištvan Fujkin (Fujkin István), Mihalj Kanzel (Kanzel Mihály).

Teme i protagonisti karikatura omladinskog lista *Sada/Jelen*

Razmeštaj karikatura u samom listu nije podlegao strogom pravilu, no najčešće ih nalazimo uz humorističke rubrike smeštene pri kraju lista, zatim na unutrašnjoj ili vanjskoj strani korice na kraju lista. U tom slučaju reč je o karikaturama koje u listu samostalno stoje, osvrćući se na određenu temu nezavisno od teksta uz koji su eventualno smeštene, kao npr. društveno angažovana karikatura Ištvana Božika,^[10] koja tematizuje ekološku temu (Slika 1), na stranici stoji samostalno, ne referirajući na ostale priloge na stranici (Bozsik 1973c). Drugu grupu karikature predstavljaju one koje su i tehnički ukomponovane uz sam tekst, a svojim se ilustrativnim sadržajem odnose na tekst uz koji stoje. Tako npr. karikatura Mihalja Kanzela (Subotica, 1957),^[11] (Slika 2) stoji uz tekst koji tematizuje prenatrpanost đачkih i studentskih domova te na ilustrativni način stoji kao kritika na aktuelnu situaciju (Kanzel 1981b). Kada je reč o tome ko su protagonisti karikatura štampanih u omladinskom listu *Sada/Jelen*, možemo zaključiti da su oni gotovo uvek anonimni likovi bez imena, koji se međutim razanjaju po polu, a nekada i po

[9] Stilski se u rešavanju naslovnica okušavaju na različite načine: od tehnike montaže fotografije i grafičkih rešenja, kombinacijom teksta i grafičkog rešenja, kombinacijom teksta i fotografije, kombinacijom teksta i konstruktivističkih grafičkih predložaka, retuširane fotografije lišene detalja u kombinaciji sa pop art koloritom.

[10] Ištvan Božik (Miškolc, 1941 – Miškolc, 2006), grafičar, ilustrator, karikaturista.

[11] Mihalj Kanzel, ilustrator, karikaturista, strip crtač. Ilustracije je objavljivao i u *Subotičkim novinama* (Ivkov 1995: 105)

određenim identitetskim oznakama, kao što je pripadnost određenoj državi, narodu, društvenoj klasi ili političkoj grupi. Likovi su smešteni u odgovarajući prostor za priču, poput enterijera, grada, ulice, prirode, pridonoseći tako ilustrativnosti samog crteža, a uvek im je uloga da se na satiričan ili kritički način osvrću na određeni događaj, situaciju ili aktuelno stanje u nekom tačno određenom segmentu društvene svakodnevice u gradu.

Prema osnovnoj tematskoj podeli karikatura, one objavljuju u listu *Sada/Jelen* u najvećoj meri možemo svrstati u kategoriju tzv. *situacijske karikature*. Ona podrazumeva humoristički ili satirički prikaz ljudi, njihovog izgleda, ponašanja, navika, ali i savremenih događaja. Teme su isključivo namenjene čitanju od strane običnog mladog čoveka, a nastaju sa tendencijom da budu razumljive širokim društvenim slojevima. Raspon tema se tako proteže od svakodnevice, pojedinačnih problema ili problema određenih društvenih grupa – studenata, učenika, sportista, radnika, kulturne zajednice, društvenih anomalija pa sve do širih društveno-političkih aktuelnosti. U zavisnosti od stila pojedinog autora, sastavljena je nekada jednog, a nekada od dva ili više crteža-kadrova u nizu koji uvek pričaju jednu priču. U zavisnosti od tematskog sadržaja promatramo je kao *društveno angažovanu karikaturu* te kao *karikaturu svakodnevice*. Karikatura svakodnevice, tzv. *ha-ha* karikatura ima za cilj da zabavi gledaoca tematizirajući momente iz života porodice, stereotipe, erotske teme te crni humor (Dulibić 2009: 11–16). Milenko Kosanović i Pal Lephaf na stranicama lista *Sada/Jelen* ilustruju karikature navedene tematike. U jednoj ili više slika, sažetim i jasnim prikazom, najčešće bez tekstualnog priloga, ove karikature jasno upućuju gledaoca na određenu temu, ukazujući na njezinu aktuelnost i ozbiljnost, na kontradiktorno šaljiv način (Slika 3–7). Društveno angažovana karikatura ukazuje na društvene negativnosti, ruga se određenim društvenim stanjima te tako želi da utiče na promene u pozitivnom smeru, a njen zabavni ton je samo sredstvo za postizanje cilja. Mihalj Kanzel se kritičkim tonom osvrće i na teme iz kulture, odnosno teškoće na području izdavaštva (Slika 8). Ukazujući i na negativne tendencije na području sporta i rekreacije, karikaturisti Mihalj Kanzel i Ivan Balažević prate svojim karikaturama novinske članke na ovu temu (Slika 9–12). Jedan od karikaturista omladinskog lista *Sada/Jelen* je i Ištvan Božik, kojeg zaokupljaju teme odnosa velikih ili zaraćenih sila (Slika 13 i 14), pitanje naoružanja (Slika 15), ekološke teme.

Govoreći o karikaturi u listu *Sada/Jelen* iz aspekta radnih biografija njenih stvaralaca, sa detaljnijim podacima možemo govoriti samo o nekoliko stvaralaca. Jedan od njih je kasnije renomirani i Subotičanima – ali i mnogim

drugima – poznat, Milenko Kosanović (Bajmok, 1948 – Subotica, 2020), koji je crtao karikature još kao dečak, kada je u redakciji *Jež-a* posećivao i karikaturistu Milorada Dobrića^[12] i od njega dobivao poticaj. U intervjuu za *Subotičke novine* Kosanović je ispričao:

„...baba mi je stanovala na Surčinu, za vreme letnjeg raspusta išao sam kod nje, odlazio u redakciju *Jež-a*, onde su me lepo primili, mnogo mi je pomogao pokojni Dobrić, išao sam tada u sedmi ili osmi razred...” (Kovačić 1998).

„...Zapamtio sam njegove reči, »vidi sine, crtaj karikaturu tako kao da se film odvija, na njoj je sve moguće naslikati«...” (Harminc 2007).

Milenko Kosanović je u Subotici završio MTŠC – Školu za industrijske tehničke crtače, nakon čega je diplomirao na Višoj pedagoškoj školi u Beogradu, na grupi za likovno vaspitanje. Na Jugoslovenskom institutu za novinarstvo u Beogradu pohađao je i završio školu za likovno-grafičko oblikovanje novina i časopisa (Маравић 2019: 57). Svoju prvu karikaturu objavio je kao osamnaestogodišnjak na naslovnoj strani časopisa *Veseli svet* 1966. godine, a već 1967. je izlagao na prvom konkursu za nagradu „Pjer” za najbolju karikaturu koji dodeljuju *Večernje novosti* iz Beograda. Svoju prvu nagradu je dobio 1971. godine na Jugoslovenskom festivalu humora i satire Čivija u Šapcu (L. K. 2001; Harminc 2007), a iste godine se Kosanović spominje i kao saradnik satiričnog mesečnika beogradskih studenata *Stradija*, u kojem je angažovan verovatno tokom vremena svojih studentskih dana u Beogradu (Петровић 1992). Da je Kosanović angažovan i među subotičkom omladinom svedoče i stranice subotičkog omladinskog lista *Sada/Jelen* 1972. godine, u okvirima kojeg je radio na poziv Janoša Nemeta (Németh János), novinara lista *7 Nap.*^[13] Uz naš tekst, kao primere, prilažemo njegovu karikaturu objavljenu u srpskohrvatskoj varijanti lista januara 1972 (Kosanović 1972a) i karikaturu u mađarskoj varijanti ovog lista februar 1972 (Kosanović 1972b).

[12] Milorad Dobrić (Beograd, 1924 – Beograd, 1991) karikaturista, crtač stripa. Studirao je na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu, ali nije dovršio studije. Obnovitelj je stripa u Srbiji nakon Drugog svetskog rata. U listu *Jež* je zaposlen od 1950, pretežno radeći kao karikaturista, ali istovremeno se razvija kao strip crtač: sveska „Veliki turnir” (1951), „Mali Raško – šahista nestaško” i kulturni „Pera pešak” (od 1952) koji je decenijama izlazio, većinom u *Politici ekspres*. Bio je urednik stripskog časopisa *Mali Jež* od 1961. do 1967. U *Jež* se vratio 1968, a od 1978. je bio karikaturista u *Politici ekspres*. Takođe je objavljivao *Ju stripu*, *Pionirima*, *Kekecu*, *Tehničkim novinama*, *Mladosti*, *Zvezdinoj reviji*, *Partizanovom vesniku*, *TV-reviji*, *Sportu*. Dobio je nagradu „Pjer” 1979. godine (Маравић 2018: 340).

[13] Podatak je ustupio Milenko Kosanović u razgovoru sa autorom članka.

Karikature je objavljivao i u listovima *Subotičke novine* (gde je i zaposlen sa svoje trideset tri godine kao karikaturista u tehničkoj redakciji od 1981. godine pa sve do odlaska u penziju), *Magyar Szó*, *7 Nap*, *Jež*, *Borba*, *Politika*, kao i inostranim listovima: švajcarskom *Nebelspalteru*, londonskom časopisu *Punch*, frankfurtskom *Pardonu* i lionskoj ediciji E.Gem (Harminc 2007). Izlagao je i na međunarodnim festivalima humora kao što je Svetski festival satire i karikature Bordighera u Italiji, na kojem je osvojio posebnu nagradu 1974. godine, u Montrealu na Međunarodnom festivalu novinske karikature 1977, kada je dobio šestu nagradu u grupi gegova, na Svetskoj galeriji karikature u Skoplju 1980, kada osvaja drugu nagradu (Kiralj 1984), priznanje za novinarsku kulturu „Zlatni Pjer” 1996. godine (Маравић 2019: 57), godišnju nagradu lista *Borba* 1998. u kojem je više od dvadeset godina radio kao spoljni saradnik (Kovačić 1998). Bio je član ULUPUDS-a i Dobitnik nagrade za životno delo. Zvanje Počasni građanin Subotice, uručeno mu je 2014. godine.

Pal Lephaft (Zrenjanin, 1952) novinar i karikaturista dnevnog lista *Magyar Szó* i urednik satiričnog priloga *Grimasz* od 1996. godine, svoje prve karikature je objavio upravo u listu *Jelen/Sada*, kao student prve godine Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1972. godine, na poziv drugarice sa fakulteta, Subotičanke, Terez Handa Sabo (Hangya Szabó Teréz). Ona je naime bila saradnik lista, u kome su Lephaftove karikature objavljene i 1974. Lephaft je sa tim paralelno objavljivao karikature i u omladinskom listu *Képes Ifjúság*, a od 1973. i u dnevnom listu *Magyar Szó*.^[14] Svoju prvu ngradu za karikaturu je dobio na 1. konkursu karikature omladinskog lista *Képes Ifjúság* (Balázs-Art 2007: 396). Lephaft je jedan od primera da su u subotičkom omladinskom listu *Sada/Jelen*, koji se smatrao lokalnim listom, karikature objavljivali i mladi van Subotice. Uz naš tekst, kao primere, prilažemo dve Lephaftove karikature objavljene u mađarskoj varijanti lista novembra 1973. (Léphaft 1973) i aprila-maja 1974 (Léphaft 1974).

Drugi primer karikaturiste koji je objavljivao o ovom omladinskom listu, a da nije bio iz Subotice i bliže okoline, je Sunčica Božinovska Cica (Kumanovo, 1949) iz Makedonije. Ona je pohađala Školu za primenjenu umetnost u Skoplju, a stvarala je i na polju karikature. Delovala je u Skoplju i bila saradnica mnogih jugoslovenskih listova. Dva puta je nagrađena na konkursu za najbolju karikaturu „Pjer” (Маравић 2019: 71). Saradnik omladinskog lista *Jelen / Sada* postala je na poziv karikaturiste Milenka Kosanovića.^[15] Kao primer prilažemo njenu karikaturu objavljene u mađarskom broju lista decembra 1972 (Božinovska 1972).

[14] Palu Lephaftu se i ovom prilikom zahvaljujemo na podacima.

[15] Podatak je ustupio Milenko Kosanović u razgovoru sa autorom članka.

Govoreći o karikaturi u subotičkom omladinskom listu, moramo spomeniti i ime slikara Ivana Balaževića (Tavankut, 1949). On se na subotičkoj sceni karikaturista pojavio nakon povratka u Suboticu sa završene Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, 1972. godine (Duranci 2004). U tom periodu povratka, pa do konačnog odlaska iz Subotice 1974, Balažević je bio angažovan kao profesor u nekoliko subotičkih škola, a nalazimo ga i kao saradnika u dva subotička časopisa: *Sada* – lista za mladu reč i misao, te *Rukovet* – časopisa za književnost, umetnost i društvena pitanja, u periodu od 1972. do 1974. godine. Karikature Ivana Balaževića objavljene u ovim časopisima pripadaju definicijskom okviru karikature u širem smislu, odnosno situacijskoj, društveno angažovanoj karikaturi. On promišlja i realizuje karikaturu bez teksta, svojstvenu Zagrebačkoj školi karikature koja je aktivna od 1964. do 1974. godine, koja je afirmisala karikaturu bez reči, unoseći u crtež elemente pop arta. Kao karikaturista, Balažević nema nameru da provocira. Prikazuje ono što vidi i osluškuje u svakodnevicu. Takođe ne naginje moralizatorskim tendencijama, niti osuđuje, ali upućuje na određene pojave u društvu istovremeno proživljavajući sve ono što u konačnici i sam prikazuje. Kao primere, prilažemo šest njegovih karikatura objavljenih u listu *Sada* decembra 1972, te od januara do aprila 1973 (Balažević 1972a, 1972b, 1973a, 1973b, 1973c, 1973d).

Odnos teksta i slike

Među karikaturama koje vidimo u omladinskom listu *Sada/Jelen* dominira tzv. karikatura bez teksta, kojom se bez dodatnih objašnjenja, rečima iskazuje poenta samim crtežom ili karikatura sa minimalno teksta, dok je naglasak usmeren ka crtežu. Razlika varira i prema tome da li određeni akter karikature govori ili je tekst u funkciji popratnog komentara prikazane situacije. Ako likovi progovaraju, tekst je smešten u formu oblačića koji sugerise komunikaciju, dok su popratni komentari najčešće smešteni ispod samog prizora (Slika 16–18). U tom slučaju tekst, odnosno reč jednako kao i sama slika doprinosi ilustraciji tematskog prizora postajući tako jednakovredan element karikature.

Među pojedinim kritičarima i karikaturistima prevladava mišljenje da je karikatura bez teksta savršeniji oblik od karikature sa tekstom jer se na taj način snažno iskazuje suština bez popratnih objašnjenja, a takav stav proizlazi iz potrebe da se odbrani nezavisnost likovnosti (Dulibić 2009: 35). Takav smer sledi Ivan Balažević pri realizaciji svojih karikatura. Balažević objašnjava karakteristike svoje karikature, svrstavajući je u kategoriju tzv. misaone karikature, istovremeno je razlikujući od klasične tzv. “ha-ha” karikature, koja prema njemu uvek daje malo lake zabave:

„... Ha-ha karikatura ima svoje razloge postojanja i potrebna je kao društveno angažovana i kao laka zabava, ali misaona karikatura mora ići dalje. Budući da je karikatura likovna, a ne verbalna disciplina, misaona karikatura se ne može pomagati rečima, jer bi to kvarilo čistoću izraza, a uz to, reči bi mogle odvući pažnju od grafičkog rešenja koje ima svoju ulogu. Crtež jasno mora dati ideju likovnim jezikom, bez suvišnih detalja ili opisa, grafički čisto i time skretati pažnju čitaocu na prave likovne vrednosti... Misaona karikatura mora biti raznovrsna u korišćenju grafičkih mogućnosti i koristiti se vizuelnim asocijativnim oblicima, znacima, paradoksom.” (Balažević 1973).

Ovakva vrsta karikature preuzima ulogu komentatora određene društvene pojave pri čemu autor vizuelno izražava svoj određeni filozofski stav. Baziraju se na crtežu bez teksta, a teže da budu sažete, jezgrovite i jednostavne, koje će kao takve samim crtežom pružiti celovitu poruku (Slika 19–21). Takav stilski izraz Balaževića se ugleda na Zagrebačku školu karikature koja se javlja u razdoblju 1964–1974. godine, a specifična je po karikaturi bez reči u kojoj je crtež isključivi nosilac ideje, bez popratnog teksta ili naslova. Neke karikature Ivan Balažević ipak potpisuje nazivom *Bez reči*. Reč je naime o ostatku tendencije u razvoju karikature da se ona ipak ne ostavlja bez potpune verbalne podrške. No i ta je tendencija već 1973. godine postajala polako istorijska činjenica, jer je sve ređi običaj među karikaturistima bio da se izrađena karikatura bez popratnog teksta ipak potpiše barem svojim nazivom „Bez reči”. Misaonu karikaturu u listu *Sada/Jelen* objavljivala je i Sunčica Božinovska Cica (Slika 22) te Ferenc Kreković (Slika 23 i 24).

ZAKLJUČAK

Subotički omladinski časopis *Jelen*, štampan na mađarskom jeziku i njegovoj varijanti na srpskohrvatskom jeziku *Sada*, jedan je od primera omladinske štampe u Vojvodini, koja je doživela svoju ekspanziju nakon studenskih pokreta u proleće 1968. godine. Formiranje omladinskih listova samo je jedan on tada prisutnih mogućih načina angažmana omladine u oblasti kulture. Shvatani kao mediji za transmisiju najaktuelnijih političkih i društvenih stavova omladine u tadašnjem društvu, ali i novih pojava u svetu muzike, književnosti i likovnosti, postali su mesto agažmana onih koji su bili i promoteri te akteri tih pojava na lokalnu.

Osim što je list postao mesto angažman lokalnih aktera subotičke neoavangardne umetničke scene, i mladih pisaca, postao je i prostor za crtače karikature šireg regiona, kao i začetnike subotičkog stripa.

Subotički omladinski list *Sada/Jelen* na svojim stranicama beleži radove i imena subotičkih karikaturista iz sedamdesetih godina 20. veka, od kojih će neki nastaviti da se profesionalno bave stripom i u kasnijem vremenskom razdoblju, te će kao takvi dati svoj doprinos i razvoju jugoslovenskog stripa uopšte. Na stranicama omladinskog lista *Sada/Jelen* pokazaće se kao karikaturisti koji se osvrću najviše na društveno-aktuelne teme, te će i njihov strip nositi obeležja na osnovu kojih će ih se kategorisati kao društveno-angažovan. Osim što se upoznajemo sa imenima autora karikatura koji rade za ovaj list, te ih uključujemo u razvojni put karikature u Subotici određenog vremenskog razdoblja, a to su sedamdesete i početak osamdesetih godina 20. veka, upoznajemo se i sa promišljanjem aktuelnih društvenih pojava od strane pojedinih autora, kao i sa njihovom sklonošću određenim temama. Njihovo stvaralaštvo prikazano u ovom listu relevantan su prilog istoriji razvoja subotičke karikature i karikature u Jugoslaviji.

LITERATURA

Balázs-Art, V. (2001). Hangya András. In: Kaposy, M. (Ed), *Humorlexikon*. Budapest: Tarsoly Kiadó.

Balázs-Art, V. (2007). *Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon*. Budapest: Timp Kiadó.

Balažević, I. (mart–april 1973). Ha-ha ima svoje razloge. *Sada*, 24–25.

Denegri, J. (1978). Problemi umjetničke prakse posljednjeg decenija. In: Susovski, M. (Ed), *Nova umjetnička praksa 1966–1978*. Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 5–13.

Dulibić, F. (2005). Definiranje karikature kao likovne vrste. In: Brnčić, J. (Ed), *Karikatura*. Zagreb: Filozofski fakultet, Naklada Slap, 11–35.

Dulibić, F. (2009). *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*. Zagreb: Leykam International, d.o.o.

Duranci, B. (1996). *Donacija dr Vinka Perčića, umjetnine zavičajne zbirke – Донација др Винка Перчића, уметничка дела завичайне збирке – Dr. Vinko Perčić adományának honi műgyűjteménye*. Subotica / Szabadka: Gradski muzej / Városi Múzeum.

Duranci, B. (2004). Ivan Balažević. In: Bačić S. (Ed), *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo, 55–56.

Harminc, N. (23. februar 2007). Karikatura koja govori sve jezike. *Subotičke novine*, 11.

Ivkov, S. (1995). *60 godina domaćeg stripa u Srbiji / Six Decades of Comics in Serbia / A hazai képregény 60 éve szerbiában: 1935–1995*. Subotica / Szabadka: Likovni susret / Képzőművészeti találkozó.

- Izložba karikatura u skulpturi Milana Besarabića. (mart–april 1956). *Rukovet*, 3–4, 167.
- Bratanić, J., Domljan, Ž. (1964). Karikatura. In: Mohorovičić, A. (Ed), *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, *Inj-Portl*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 145–146.
- Kiralj, L. (10. februar 1984). Humor i satira bez podrške. *Subotičke novine*, 9.
- Kovačić, L. (27. februar 1998). Iz sasvim drugog ugla. *Subotičke novine*, 7.
- L. K. (12. oktobar 2001). Prvi put pred Bajmočanima. *Subotičke novine*, 4.
- Маравић, Г. (2018). *Два века карикатуре на просторима Југославије* I. Нови Сад: Друштво новинара Војводине.
- Маравић, Г. (2019). *Два века карикатуре на просторима Југославије* II. Нови Сад: Друштво новинара Војводине.
- Милић, М. (1992). *Два века српског новинарства*. Београд: Институт за новинарство.
- Ninkov K., O. (1996). *Pal Kaupert* [rukopis].
- Ninkov K., O. (2012). Prilog sagledavanju slikarstva i vajarstva za vreme agitprop kulture – Kurs figuralnog crtanja u Subotici / Adalék a festészet és szobrászat áttekintéséhez az agitprop idején – A szabadkai figurális rajztanfolyam. In: Ninkov K. O., Vuković Dulić, Lj. (Ed), *Kurs figuralnog crtanja u Subotici – Likovno stvaralaštvo za vreme agitprop kulture / A szabadkai figurális rajztanfolyam – Képzőművészet az agitprop kultúra idején*. Subotica / Szabadka: Gradski muzej Subotica / Szabadkai Városi Múzeum, 4–59.
- Ninkov K., O. (2013). *Lica vremena – Portreti iz umetničke zbirke Gradskog muzeja u Subotici / A szabadkai Városi Múzeum művészeti osztályának arcképei*. Subotica / Szabadka: Gradski muzej Subotica / Szabadkai Városi Múzeum.
- Ninkov K., O. (2017). *A modern művészgrafika vajdasági úttörője – 130 éve született Balázs G. Árpád / Pionir modern umetničke grafike u Vojvodini – 130 godina od rođenja Árpada G. Balaža*. Bačka Topola / Topolya: Muzej opštine Bačka Topola / Topolya Község Múzeuma; Subotica / Szabadka: Gradski muzej Subotica / Szabadkai Városi Múzeum.
- Ninkov K., O. (2018). Đorđe Bošan i Subotica / Boschán György és Szabadka. In: Ninkov K. O., Vuković Dulić, Lj. (Ed), *Sto godina od rođenja Đorđa Bošana – Prilog monografiji / Száz éve született Boschan György – Adalék egy leendő monográfiához*. Subotica / Szabadka: Gradski muzej Subotica / Szabadkai Városi Múzeum, 8–47.
- Obrenović, M. (2016). *(Ne)moc karikature u suvremenim medijima*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Odsjek za komunikologiju. https://www.academia.edu/25783680/Ne_moc_karikature_u_suvremenim_medijima_Power_of_caricature_cartoons_in_contemporary_media
- Станишић, Г. (2013). *Nobody is perfect. Карикатура у делима југословенских уметника из збирке Народног музеја у Београду*. Београд: Народни музеј.
- Петровић, Д. (1992). Страдање „Страдије”. In: Милић, М. (Ed), *Два века српског новинарства*. Београд: Институт за новинарство, 255–256.
- Вржина, М. (1998). *Ко је ко у нашем хумору, сатири и карикатури*. Београд: Ошишани Јеж.

- Vukić, F. (1997). *Stoljeće hrvatskog dizajna*. Zagreb: Meandar.
- Vuković Dulić, Lj. (2013). *Likovni trag Ivana Tikvickog (1913–1990) – povodom 100 godina od rođenja / Ivan Tikvicki (1913–1990) képzőművészeti lábnyma – születésének 100. évfordulója kapcsán / Likovni trag Ivana Tikvickoga (1913.–1990.) – u povodu 100 godina od rođenja*. Subotica / Szabadka: Gradski muzej Subotica / Szabadkai Városi Múzeum.
- Vuković Dulić, Lj., Ninkov K., O. (2017). *50 godina od osnivanja Omladinske umetničke kolonije „Čurgo”*. Subotica: Gradski muzej.
- Vuković Dulić, Lj. (2017). Likovna redakcija Tribine mladih u Subotici, 1963–1970. *Museion*, 15, 27–43.
- Vuković Dulić, Lj. (2019). Subotički omladinski časopis *Sada/Jelen* – poligon nove umetničke prakse (od 1970. do 1974. godine). *Museion*, 17, 203–222.

KARIKATURE:

- Balažević, I. (decembar 1972a). Karikatura. *Sada*, 24.
- Balažević, I. (decembar 1972b). Sizif naš [karikatura]. *Sada*, 24.
- Balažević, I. (januar-februar 1973a). Karikatura. *Sada*, 4.
- Balažević, I. (mart-april 1973b). Karikatura. *Sada*, 2.
- Balažević, I. (mart-april 1973c). čest la vie... [karikatura]. *Sada*, 14.
- Balažević, I. (mart-april 1973d). Karikatura. *Sada*, 24.
- Bozsik, I. (oktobar 1973a). Az el nem kötelezettek értekezlete [karikatura]. *Jelen*, 24.
- Bozsik, I. (oktobar 1973b). Nyári élmény [karikatura]. *Jelen*, 25.
- Bozsik, I. (decembar 1973c). Szöveg nélkül [karikatura]. *Jelen*, 22.
- Bozsik, I. (februar 1974a). Szöveg nélkül [karikatura]. *Jelen*, 19.
- Bozsik, I. (februar 1974b). Karikatura. *Jelen*, 19.
- Božinovska, S. (decembar 1972). Karikatura. *Jelen*, 23.
- Evetović, L. (7. mart 1958a). Lepa želja [karikatura]. *Subotičke novine*, 13.
- Evetović, L. (7. mart 1958b). Na predavanjima – Kod kuće [karikatura]. *Subotičke novine*, 15.
- Fekete humor [karikatura]. (januar 1972). *Jelen*, 23.
- IRFAN (1. januar 1960b). Spartakov bonton u gostima [karikatura]. *Subotičke novine*, 8.
- IRFAN (1. januar 1960a). Karikatura. *Subotičke novine*, 14.
- Kanzel, M. (januar 1981a). Sportok városa. [karikatura]. *Jelen*, 11.
- Kanzel, M. (januar 1981b). Haj momci! Ja sam novi [karikatura]. *Sada*, 3.
- Kanzel, M. (avgust 1981c). Karikatura. *Sada*, 3.

Kanzel, M. (avgust 1981d). Karikatura. *Sada*, 7.

Kanzel, M. (decembar 1981e). Fiskulturna sala [karikatura]. *Sada*, 11.

Kosanović, M. (januar 1972a). To se niste nadali! [karikatura]. *Sada*, 20.

Kosanović, M. (februar 1972b). Karikatura. *Jelen*, 23.

Krekovics, F. (maj 1971a). Karikatura. *Jelen*, 3.

Krekovics, F. (maj 1971b). Karikatura. *Jelen*, 23.

Léphaft, P. (novembar 1973). Karikatura. *Jelen*, 20.

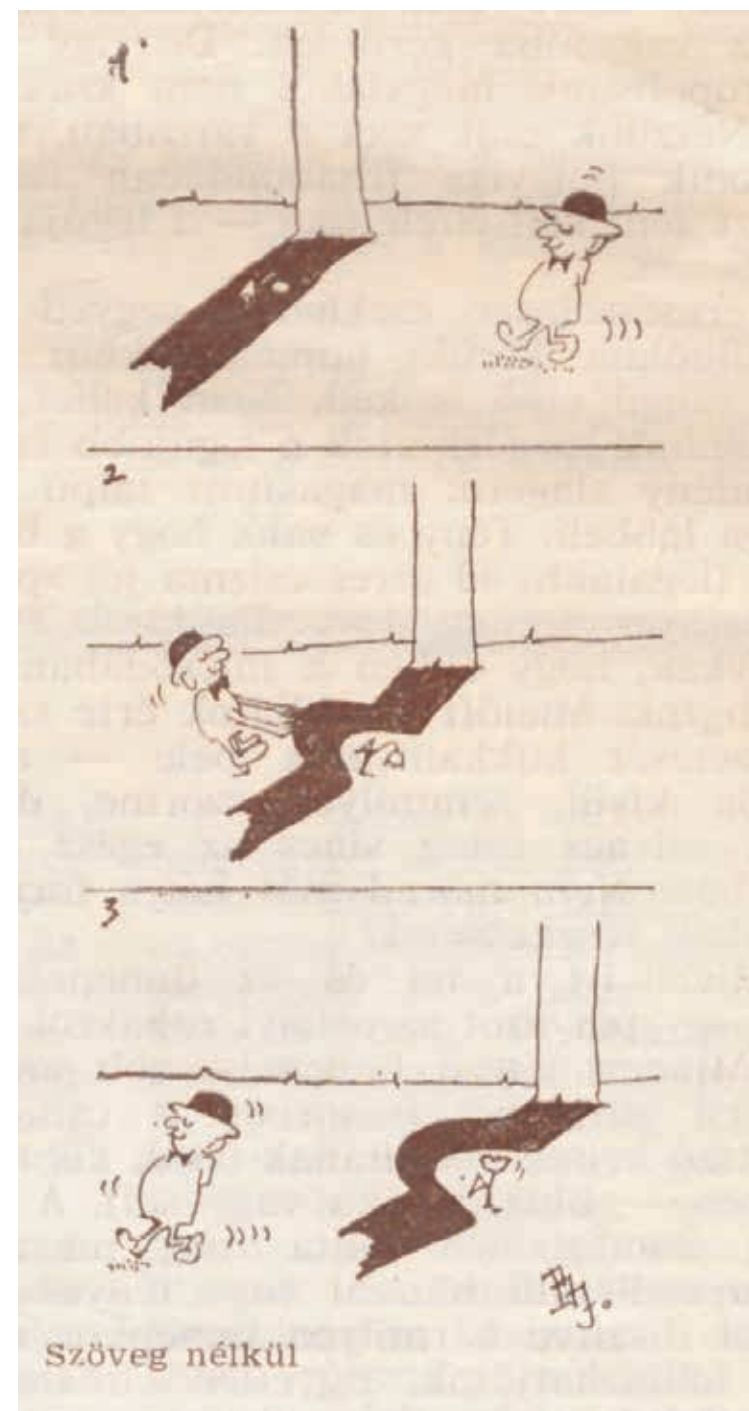
Léphaft, P. (april-maj 1974). Mindjárt jövök [karikatura]. *Jelen*, 20.

Ljubica Vuković Dulić

KARIKATÚRÁK A SZABADKAI SADA/JELEN FOLYÓIRATBAN

Összefoglaló

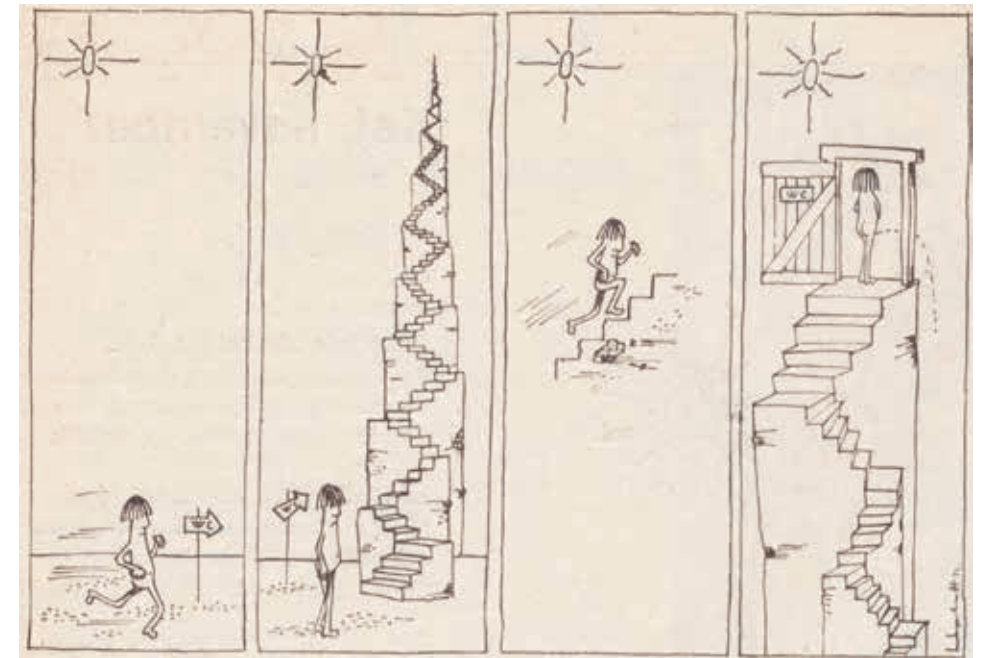
A tanulmány a Szabadkán a múlt század második felében megjelenő *Sada* című ifjúsági folyóiratban, és annak magyar nyelvű változatában, a *Jelen* számaiban publikált karikatúrákat vizsgálja. A lapok kiadója az Ifjúsági Szövetség Szabadkai Községi Választmánya volt, első számuk 1970. március 12-én jelent meg. 1975-ig külön működött a magyar és a szerbhorvát szerkesztőség, a *Jelen* és a *Sada* pedig külön folyóiratnak számítottak. 1975 és 1985 között már egy lapban jelentek meg a magyar és a szerbhorvát nyelvű írások. A vizsgált ifjúsági lap olyan modern közegnek számított, ahol helyet kaptak az új képzőművészeti irányzatok, az irodalom és a zeneművészet is. Ebben a folyóiratban jelentek meg az új irányzatot képviselő karikatúrák és képregények, olyan művészek alkotásai, mint Milenko Kosanović vagy Léphaft Pál. Fiatal művészek is munkatársai voltak a lapnak, akik alkotópályájuknak csupán egy részét szentelték a karikatúráknak, mint pl. Ivan Balažević, Szalma László. A tanulmány több olyan szabadkai művészre is hivatkozik, akik többek között karikatúrával is foglalkoztak. A vizsgált alkotások a társadalmi és a mindennapi élet kategóriájába tartoznak.

Slika 1. István Božik: Szöveg nélkül, karikatura, *Jelen* (decembar 1973) (Bozsik 1973c)
Figure 1. István Bozsik: Szöveg nélkül, caricature, *Jelen* (December 1973) (Bozsik 1973c)

Slika 2. Mihály Kálmán: Haj momci! Ja sam novi, karikatura, *Sada* (januar 1981) (Kálmán 1981b)
Figure 2. Mihály Kálmán: Haj momci! Ja sam novi, caricature, *Sada* (January 1981) (Kálmán 1981b)

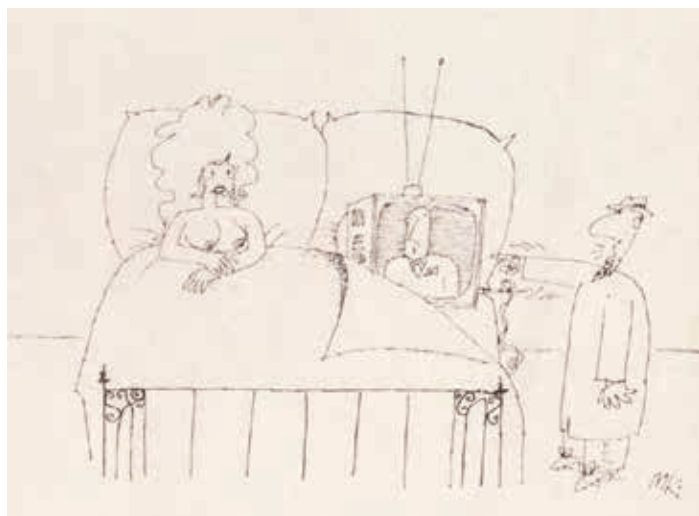
Slika 3. Pál Lépáft, karikatura, *Jelen* (novembar 1973) (Lépáft 1973)
Figure 3. Pál Lépáft, caricature, *Jelen* (November 1973) (Lépáft 1973)

Slika 4. Milenko Kosanović: To se niste nadali!, karikatura, *Sada* (januar 1972) (Kosanović 1972a)
Figure 4. Milenko Kosanović: To se niste nadali!, caricature, *Sada* (January 1972) (Kosanović 1972a)

Slika 5. István Bozsik: Nyári élmény, karikatura, *Jelen* (oktobar 1973) (Bozsik 1973b)
Figure 5. István Bozsik: Nyári élmény, caricature, *Jelen* (October 1973) (Bozsik 1973b)

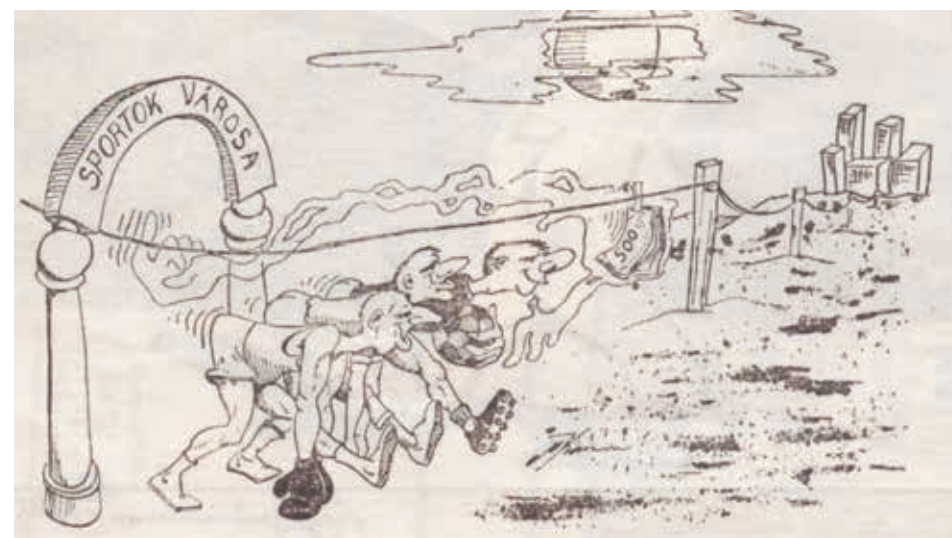
Slika 6. Milenko Kosanović, karikatura, *Jelen* (februar 1972) (Kosanović 1972b)
Figure 6. Milenko Kosanović, caricature, *Jelen* (February 1972) (Kosanović 1972b)

Slika 7. Fekete humor, karikatura, *Jelen* (januar 1972) (Fekete humor 1972)
Figure 7. Fekete humor, caricature, *Jelen* (January 1972) (Fekete humor 1972)

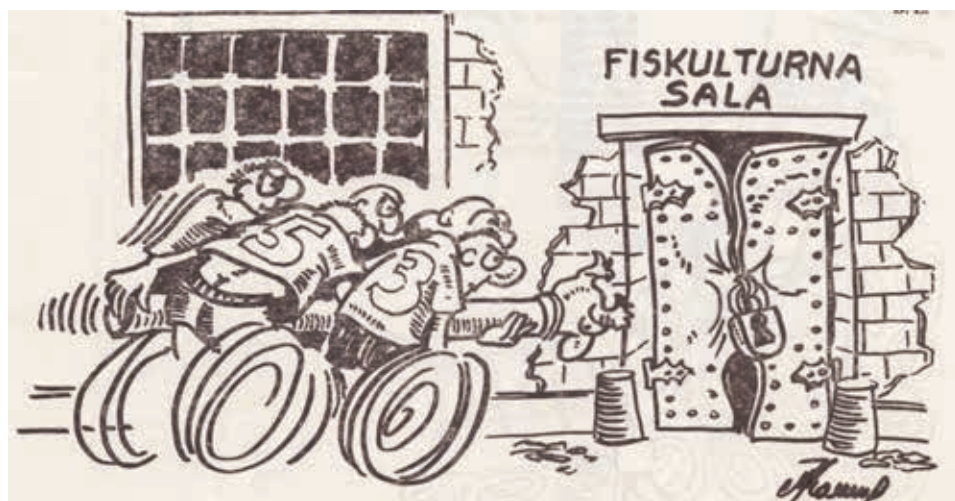
Slika 8. Mihály Kancel, karikatura, *Sada* (avgust 1981) (Kancel 1981c)
Figure 8. Mihály Kancel, caricature, *Sada* (August 1981) (Kancel 1981c)

Slika 9. Mihály Kancel: Sportok városa, karikatura, *Jelen* (januar 1981) (Kancel 1981a)
Figure 9. Mihály Kancel Sportok városa, caricature, *Jelen* (January 1981) (Kancel 1981a)

Slika 10. Ivan Balažević, karikatura, *Sada* (mart-april 1973) (Balažević 1973b)
Figure 10. Ivan Balažević, caricature, *Sada* (March–April 1973) (Balažević 1973b)

Slika 11. Mihalj Kanzel: Fiskulturna sala, karikatura, *Sada* (decembar 1981) (Kanzel 1981e)
Figure 11. Mihály Kanzel: Fiskulturna sala, caricature, *Sada* (December 1981) (Kanzel 1981e)

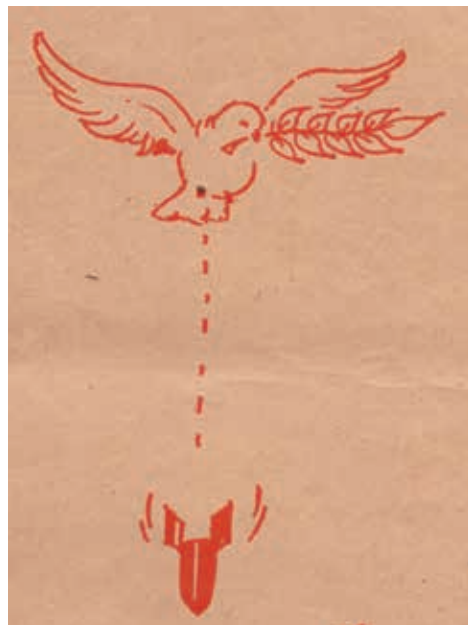
Slika 12. Mihalj Kanzel, karikatura, *Sada* (avgust 1981) (Kanzel 1981d)
Figure 12. Mihály Kanzel, caricature, *Sada* (August 1981) (Kanzel 1981d)

Slika 13. István Božik: Szöveg nélkül, karikatura, *Jelen* (február 1974) (Bozsik 1974a)
Figure 13. István Bozsik: Szöveg nélkül, caricature, *Jelen* (February 1974) (Bozsik 1974a)

Slika 14. István Bozsik: Az el nem kötelezettek értekezlete, karikatura, *Jelen* (október 1973) (Bozsik 1973a)
Figure 14. István Bozsik: Az el nem kötelezettek értekezlete, caricature, *Jelen* (October 1973) (Bozsik 1973a)

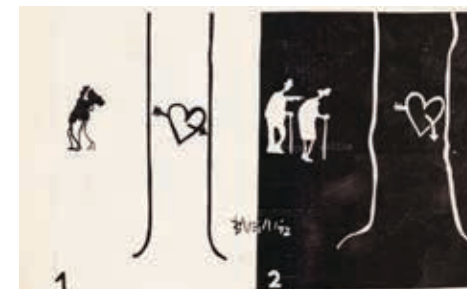
Slika 15. István Bozsik, karikatura, *Jelen* (február 1974) (Bozsik 1974b)
Figure 15. István Bozsik, caricature, *Jelen* (February 1974) (Bozsik 1974b)

Slika 16. Ivan Balažević: c'est la vie..., karikatura, *Sada* (mart-april 1973) (Balažević 1973c)
Figure 16. Ivan Balažević: c'est la vie..., caricature, *Sada* (March–April 1973) (Balažević 1973c)

Slika 17. Ivan Balažević: Sizif naš, karikatura, *Sada* (decembar 1972) (Balažević 1972b)
Figure 17. Ivan Balažević: Sizif naš, caricature, *Sada* (December 1972) (Balažević 1972b)

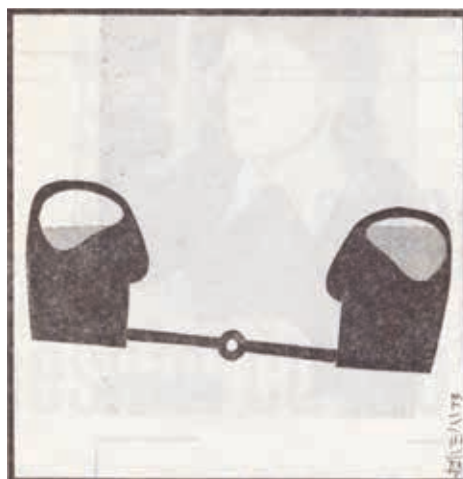
Slika 19. Ivan Balažević, karikatura, *Sada* (decembar 1972) (Balažević 1972a)
Figure 19. Ivan Balažević, caricature, *Sada* (December 1972) (Balažević 1972a)

Slika 18. Pál Léphaft: Mindjárt jövők, karikatura, *Jelen* (apríl-máj 1974) (Léphaft 1974)
Figure 18. Pál Léphaft: Mindjárt jövők, caricature, *Jelen* (April–May 1974) (Léphaft 1974)

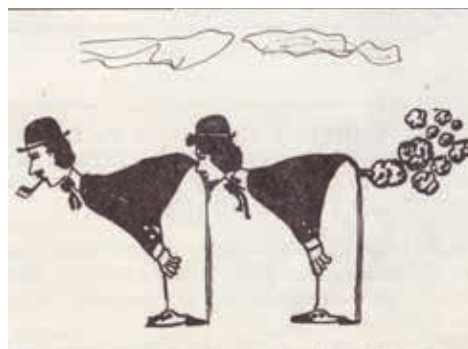
Slika 20. Ivan Balažević, karikatura, *Sada* (január–február 1973) (Balažević 1973a)
Figure 20. Ivan Balažević, caricature, *Sada* (January–February 1973) (Balažević 1973a)

Slika 21. Ivan Balažević, karikatura, *Sada* (mart-april 1973) (Balažević 1973d)
Figure 21. Ivan Balažević, caricature, *Sada* (March–April 1973) (Balažević 1973d)

Slika 22. Sunčica Božinovska, karikatura, *Jelen* (decembar 1972) (Božinovska 1972)
Figure 22. Sunčica Božinovska, caricature, *Jelen* (December 1972) (Božinovska 1972)

Slika 23. Ferenc Krekovič, karikatura, *Jelen* (maj 1971) (Krekovics 1971a)
Figure 23. Ferenc Krekovics, caricature, *Jelen* (May 1971) (Krekovics 1971a)

Slika 24. Ferenc Krekovič, karikatura, *Jelen* (maj 1971) (Krekovics 1971b)
Figure 24. Ferenc Krekovics, caricature, *Jelen* (May 1971) (Krekovics 1971b)

Ištvan Hulo*

Gradski muzej Subotica
 Trg sinagoge 3.
 24000 Subotica, Srbija
 istvanhullo@gmail.com

Slađana Aleksić**

Gradski muzej Subotica
 Trg sinagoge 3.
 24000 Subotica, Srbija
 prirodnjacko.odelenje2@gmail.com

Gabrijela Lovas***

Gradski muzej Subotica
 Trg sinagoge 3.
 24000 Subotica, Srbija
 lovaszgabi@gmail.com

UDC: 595.733(497.113 Bačka)

Primljeno: 4. novembar 2020.
 Prihvaćeno: 3. decembar 2020.

REZULTATI PRELIMINARNOG FAUNISTIČKOG ISTRAŽIVANJA VILINIH KONJICA (*INSECTA: ODONATA*) SEVERNE BAČKE

Originalni naučni rad

RESULTS OF THE PRELIMINARY FAUNISTIC RESEARCH OF DRAGONFLIES (*INSECTA: ODONATA*) OF NORTHERN BAČKA

Original research article

* mr Ištvan Hulo, biolog, direktor
 mgr. Hulló István, biológus, igazgató
 mr István Hulló, biologist, director

** Slađana Aleksić, biolog, kustos
 Aleksić Slađana, biológus, kurátor
 Slađana Aleksić, biologist, curator

*** dr Gabrijela Kajdoči Lovas, biolog-antropolog, viši kustos
 dr. Kajdocsi Lovász Gabriella, biológus-antropológus, főmuzeológus
 Gabriella Kajdocsi Lovász PhD, biologist-anthropologist, senior curator

Apstrakt: Prikazani su rezultati preliminarnog istraživanja faune *Odonata* sprovedenog u periodu od 2016. do 2020. godine. Istraživanje ima za cilj da izvrši mapiranje mogućih staništa na teritoriji severne Bačke pogodnih za život i razmnožavanje ovih insekata, kao i detekciju prisutnosti ili odsutnosti vrsta vilinih konjica na pojedinim lokalitetima. Tokom istraživanja odrasle jedinke (imago) vilinih konjica su popisivane i determinisane metodama posmatranja i fotografisanja, a zatim analizom digitalnih fotografija. Mapirano je 26 lokaliteta sa mogućim staništima od čega 20 lokaliteta kod stajaćih i 6 lokaliteta kod tekućih voda. Na ovim staništima je registrovano ukupno 38 vrsta, pritom je kod stajaćih voda uočeno 37 vrsta, a kod tekućih voda 22 vrste. Među zabeleženim vrstama na teritoriji severne Bačke po retkosti se ističu *Lestes macrostigma*, *Coenagrion scitulum* i *Sympetrum depressiusculum*. Među lokalitetima sa zapaženim diverzitetom vilinih konjica izdvajaju se Kelebijsko jezero, Bački Vinogradi-Ruža majur i Palić-Tresetište, gde je registrovano više od 20 vrsta. Međutim, kod mnogih lokaliteta primećena je znatna degradacija staništa dejstvom antropogenog uticaja. Osim terenskih istraživanja, na osnovu pregledanog materijala u zbirkama, po prvi put je ustanovljeno prisustvo vrste *Sympetrum pedemontanum* u Vojvodini. Ovim istraživanjem potvrđena je i važnost veštačkih vodenih staništa koja postepeno preuzimaju ulogu nestalih ili degradiranih prirodnih biotopa i pružaju mogućnost opstanka pojedinim vrstama vilinih konjica. Rezultati ovog istraživanja pružaju osnovu i podsticaj za dalja proučavanja i preduzimanja aktivnih mera zaštite faune vilinih konjica ovih prostora.

Ključne reči: Srbija, Vojvodina, *Sympetrum pedemontanum*, vodena staništa

Abstract: Results of a preliminary survey of *Odonata* fauna conducted from 2016 to 2020 are presented. The aim of the research was to map possible habitats in the territory of Northern Bačka suitable for the life and reproduction of these insects, as well as to detect the presence or absence of dragonfly species at certain localities. During the research, adult (imago) dragonflies were detected and identified by methods of observation and taking and then analysing of digital photographs. 26 sites with potential dragonfly habits were mapped, out of which 20 sites at standing and 6 sites at flowing waters. A total of 38 species were registered in these habitats, with 37 species observed at standing waters and 22 species at flowing waters. Among the recorded species on the territory of Northern Bačka, the following stand out as rare: *Lestes macrostigma*, *Coenagrion scitulum* and *Sympetrum depressiusculum*. The localities with

a noticeable diversity of dragonflies are Lake Kelebija, Bački Vinogradi-Ruža majur and Palić-Tresetište, where more than 20 species were registered. However, in many localities significant habitat degradation has been observed due to anthropogenic influence. Besides field surveys, based on examined material in collections, the presence of *Sympetrum pedemontanum* in Vojvodina has been established for the first time. This research also confirmed the importance of artificial aquatic habitats that gradually take over the role of extinct or degraded natural biotopes and provide the possibility of survival for certain species of dragonflies. The results of this research provide a basis and an encouragement for further studies and protection activities to save the fauna of dragonflies in this area.

Keywords: Serbia, Vojvodina, *Sympetrum pedemontanum*, aquatic habitats

UVOD

Vilini konjici spadaju u grupu najstarijih poznatih insekata na Zemlji. Fosilni ostaci vilinih konjica datiraju još od pre 300 miliona godina (Tillyard 1917: 1, Corbet 2013). Ovi insekti su razmnožavanjem i larvenim stadijumom vezani za vodene ekosisteme, a odrasle jedinke su tokom svog života vezane za priobalno rastinje i akvatičnu makrofitnu vegetaciju (Corbet 2013). Značaj vilinih konjica se ogleda, pre svega, u tome što su pouzdani bioindikatori površinskih voda (Santovac 2007: 85, May 2019: 10) i predatori mnogih štetnih insekata, kao što su poljoprivredne štetočine i komarci (Santovac 2007: 85, May 2019: 8–9).

Dosadašnja istraživanja vilinih konjica na prostoru severne Vojvodine, odnosno predela severne Bačke, pokazala su da je ovaj region bogat veoma raznovrsnom faunom iz reda *Odonata*. Mnogi ugledni istraživači su proučavali ovo područje i neki od njih su: Kohaut (1896), Mocsáry (1900), Pongrácz (1914), Adamović (1949), Anđus (1992), Ivan Matović (njegovi podaci su publikovani u Gergely & Hulló 1995: 16–17) i Santovac (2007). Premda, sistematična istraživanja svih tipova vodenih staništa u severnoj Bačkoj nisu sprovedena i samo nekoliko lokaliteta je proučavano. Štaviše, kod nalaza su često dati samo nazivi naselja (npr.: Palić, Hajdukovo, Bački Vinogradi, Kanjiža, itd.), a ne imena ili lokalni toponimi konkretnih vodenih staništa na kojima su izvršena istraživanja.

Bačka predstavlja istorijsko-geografsku teritoriju, čija je istočna granica glavni tok reke Tise, južna granica je tok reke Dunav od ušća Tise do ušća Drave, dok zapadna granica počinje na ušću reke Drave u Dunav i nastavlja se Dunavom

na sever sve do državne granice sa Mađarskom. Severna granica ove oblasti je državna granica sa Mađarskom koja spada u veštačke granice i posmatrana sa geomorfološkog, hidrografskog i klimatološkog konteksta je gotovo neupadljiva. Naime, na severu se region Bačke prostire sve do Kiškunhalaša u Mađarskoj (Быкыпов 1975: 3–4). Severna Bačka, kao administrativni okrug, nalazi se u srpskom delu Bačke na severu Srbije. Geološka građa, ovog ravničarskog predela, predstavljena kvartarnim naslagama fluvijalnog i eolskog porekla (pesak i les), koje sačinjavaju Subotičko-horgošku peščaru (najjužniji deo peskovitih predela između Dunava i Tise) kao i Bačku lesnu zaravan. Tokom holocena na lesnoj zaravni se razvila stabilna klimozonalna stepska vegetacija koja se može smatrati reliktom zadnjeg glacijala. Na peščanim predelima zahvaljujući jakim vetrovima u početku holocena nastali su specifični reljefi na kojima su se mozaično razvile otvorene i zatvorene peščarske livade i peščarske šume (Šturc 2014: 20–21, Hulo & Kajdoči Lovas 2018: 31–41, 55–91). Na istočnim delovima severne Bačke u plitkim depresijama između krakova peščanih nanosa stvarale su se slatine (Šturc 2014: 25). Duž kontaktne zone peščarskih i lesnih pedoloških podloga u severnoj Bačkoj formirale su se stajaće vode (npr. Kelebijsko, Paličko, Slano i Ludaško jezero) pri kraju zadnjeg glacijala (Šturc 2014: 21). Istovremeno su se pojavili i veći vodotoci severne Bačke, kao što su Kireš, Krivaja i Čiker (Bukurov 1983: 38–39, Hovány 2002).

Na današnji izgled predela pored klimatskih i geoloških faktora najveći uticaj je imalo antropogeno dejstvo. Prenamena predela, to jest oblikovanje biljnog pokrivača započelo je u neolitu, sa pojavom poljoprivrede. Od rimskog perioda seča šuma je postala sve obimnija, a nastavila se i u periodu seobe naroda i u poznom srednjem veku sve do 18. veka, prevashodno zbog potrebe za pašnjacima i obradivim zemljištem. Međutim, u 18. veku počinje i proces pošumljavanja, koji se nastavlja i u 19. veku sa planskim pošumljavanjem peska u okolini Subotice (Šturc 2014: 27–29). Istovremeno, od 18. veka počinje i vodoregulacija zemljišta, isušivanje i kanalisanje nadzemnih voda koje je najintenzivnije bilo u periodu između 19. veka i 80-tih godina 20. veka (Быкыпов 1975: 29, 99–101, 120–128, Bukurov 1983: 37–48, 199–202, Hovány 2002). U drugoj polovini 20. veka antropogeni uticaj je kulminirao zahvaljujući tehnološkim i privrednim promenama u društvu. Čovek je potpuno preobrazio okolinu Subotice i zanačajan deo severne Bačke preoravanjem preostalih stepskih livada, sađenjem novih šuma (plantaža) i novih voćnjaka, melioracijom zemljišta, regulisanjem obala jezera, uvođenjem monokultura i pesticida u poljoprivredu, istraživanjem i eksploatacijom nafte i naftnih polja, industrijalizacijom i urbanizacijom (Šturc 2014: 29).

Nepovoljne posledice nekontrolisanih ljudskih aktivnosti su evidentne i kod vodenih staništa u regionu severne Bačke. Zagađivanje vodenih ekosistema otpadnim vodama i poljoprivrednim hemikalijama je započelo u drugoj polovini 20. veka i još uvek traje. Pored toga, posebno je zanačajna intenzivna eksploatacija površinskih i podzemnih vodenih resursa za potrebe privrede, komunalnih infrastruktura i poljoprivrede. Štaviše, u zadnjih par decenija su sve izražniji i uticaji klimatskih promena. Prekomerna eksploatacija i klimatske promene su dovele od smanjenja nivoa podzemnih voda, do degradacije, a često i do potpunog nestanka prirodnih vodenih staništa u regionu severne Bačke (Polomčić et al. 2010, Rakonczai 2013, Kovács et al. 2017), te su vilini konjici u ovoj oblasti sve ugroženiji (Santovac 2007: 85). Ove činjenice ukazuju da postoji potreba za permanentnim praćenjem stanja i ugroženosti ukupnog biodiverziteta, i zbog toga su sprovedena ova istraživanja faune *Odonata*.

Preliminarno istraživanje je imalo sledeće ciljeve: 1. mapiranje mogućih staništa na teritoriji severne Bačke pogodnih za život i razmnožavanje ovih insekata; 2. detektovanje prisutnosti ili odsutnosti vrsta vilinih konjica na pojedinim lokalitetima. Namera ovog rada je da rezultati koji su nastali tokom sprovedenih terenskih istraživanja budu osnova i podsticaj za dalja proučavanja i preduzimanja aktivnih mera zaštite faune vilinih konjica na ovim prostorima.

ISTRAŽIVANO PODRUČJE I METODE RADA

Istraživano područje je severna Bačka, što obuhvata područje koje se prostire na zapadu do doline reke Krivaje, na istoku do doline reke Tise, južno na potezu između Starog Žednika i kanala Tisa-Palić, a na severu do državne granice sa Mađarskom (Slika 1). Tokom ovog istraživanja, tendencija je bila da se obezbede podaci o fauni vilinih konjica na svim tipovima vodenih staništa koje obuhvata istraživano područje. Tipovi staništa koji su obuhvaćeni istraživanjem su: prirodna i veštačka vodena staništa, i to stajaće vode (jezera, močvare, tresave, slatine, akumulacije, ribnjaci, meanderi, majdani) i tekuće vode (reke, potoci, kanali). Istraživana staništa su u različitim fazama sukcesije, što uključuje: majdane peska na kojima se nalaze pionirske životne zajednice, jezera, bare, močvare, lokve u različitim prelaznim fazama i tresave u završnoj fazi vodene sukcesije. Neki od ovih ekosistema su pod uticajem intenzivnog antropogenog faktora, poput zagađivanja otpadnim vodama i pesticidima sa poljoprivrednih površina, čišćenja kanala za odvodnjavanje i kopanja majdana peska, a neki su u većinski očuvanom prirodnom stanju.

Odrasle jedinke (imago) vilinih konjica su praćene i determinisane metodama posmatranja i fotografisanja, a zatim analizom digitalnih fotografija. Poseban fokus je bio na vrstama koje su već detektovane tokom prethodnih istraživanja ovog područja (Gergely & Hulló 1995: 16–17, Santovac 2007) i na susednim regijama severne Bačke (Guelmino 1996: 35, Santovac 2007, Аранђеловић 2012, Rajkov 2014, Rajkov et al. 2015), kao i na vrstama koje po literaturi imaju tendenciju da žive na istraživanim tipovima staništa severne Bačke i na pograničnom području teritorije Mađarske države (Ambrus et al. 2018). Tokom analize podataka uzete su u obzir samo one vrste čije je prisustvo dokazano fotografijom. Istraživanje je trajalo pet godina u periodu od 2016. do 2020. godine, za vreme pojavljivanja odraslih jedinki vilinih konjica na istraživanom području, odnosno od aprila do oktobra.

REZULTATI

Tokom istraživanja, mapirano je 26 lokaliteta sa mogućim staništima vilinih konjica, od čega 20 lokaliteta kod stajaćih i 6 lokaliteta kod tekućih voda (Tabela 1, Slika 1). Na ovim staništima ukupno je registrovano 38 vrsta, pritom je kod stajaćih voda uočeno 37 vrsta, a kod tekućih voda 22 vrste. Dvadeset šest vrsta je primećeno isključivo kod stajaćih voda, jedna vrsta je isključivo kod tekućih, a 21 vrsta se pojavljuje i na jednom i na drugim biotopima.

Rezultati istraživanja su predstavljeni po porodicama na osnovu taksonomskog rasporeda po Paulson & Schorr (2020). Srpski nazivi vrsta su navedeni po Joviću (2013) uz izuzetak vrste *Erythromma viridulum*, za koju navodimo naziv mala, umesto velika biostrooka devica, kako je reč o manjem predstavniku roda u odnosu na *Erythromma najas* (Ambrus et al. 2018: 162, 164) i nedvosmislenoj grešci. Mađarski nazivi su napisani po Ambrusu i njegovim saradnicima (2018). Dat je opis staništa i ekologije vrsta sa vremenom pojavljivanja imaga u Evropi, kao i susednoj Mađarskoj prema Ambrusu i saradnicima (2018).

Sumirani rezultati su prikazani grafikonima, to jest ukupan broj lokaliteta na kojima je zabeležena svaka od vrsta (Grafikon 1) i broj vrsta registrovanih na svakom od lokaliteta (Grafikon 2).

Lestidae

Chalcolestes parvidens (belorepa zelena devica / keleti zöld-rablószitakötő)

Ova vrsta najčešće se registruje od juna do oktobra u blizini stajaćih voda na čijim je obalama bogata drvenasta vegetacija (Ambrus et al. 2018: 38, 122–124). U severnoj Bačkoj je registrovana na lokalitetima: Bački Vinogradi-Ruža Majur, Horgoš-Kamaraš, Kelebijsko jezero, Palić-Tresetište, Paličko jezero, Subotica-Bukvač, Subotička peščara-majdani peska i Tisa kod Martonoša.

Lestes barbarus (divlja zelena devica / foltosszárnnyjegyű rablószitakötő)

Najčešće se uočava od maja do septembra u blizini plitkih i toplih stajaćih voda koje se često presušuju (Ambrus et al. 2018: 38, 128). U našoj regiji registrovana je kod lokaliteta: Horgoš-Kamaraš, Horgoš-slano jezero, Kapetanski rit-slano jezero, Kelebijsko jezero, Male Pijace-majdan peska, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar.

Lestes macrostigma (tamna zelena devica / nagyfoltos rablószitakötő)

Tipična staništa ove vrste su plitka, topla, slatinska jezera koja tokom leta presušuju i na kojima je prisutna visoka zuka (*Bolbochoenus maritimus*), inače biljka domaćin jajima ovog insekta. Javlja se u periodu između maja i septembra (Ambrus et al. 2018: 38, 132). Na području severne Bačke je tokom ovog istraživanja registrovana samo na lokalitetu Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, u letnjem periodu, tokom 2018. godine (Slika 2).

Lestes sponsa (mala dugorepa zelena devica / lomha rablószitakötő)

Mada je ova vrsta tipična i prilično frekventna, od juna do septembra, na skoro svim tipovima stajaćih voda u srednjoj zoni Evrope (Ambrus et al. 2018: 38, 134), u ovoj regiji je registrovana samo na lokalitetu Palić-Tresetište.

Lestes virens (mala zelena devica / kis rablószitakötő)

Ova vrsta najčešće živi kod stalnih stajaćih voda, preferira tresave i močvare, kao i veća jezera sa gustom vegetacijom. Viđa se od juna do polovine oktobra (Ambrus et al. 2018: 38, 136). Na području severne Bačke primećena je samo na lokalitetima Bački Vinogradi-Ruža Majur i Bački Vinogradi-slatinska akumulacija.

Sympecma fusca (zimski devica / téli rablósztatötő)

Ova vrsta preferira stalne stajaće i sporotekuće vode, gde je obalna vegetacija bogata, a da je u okolini prisutna drvenasto-žbunasta vegetacija i uočava se tokom cele godine (Ambrus et al. 2018: 38, 138). U severnoj Bačkoj je registrovana u blizini stajaćih voda (lokaliteti: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-Kamaraš, Horgoš-slano jezero, Kelebijsko jezero, Male Pijace-majdan peska, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar) i sporotekućih voda (Krivaja kod Starog Žednika i Tisa kod Martonoša).

Calopterygidae

Calopteryx splendens (pegava sjajna devica / sávós szitatötő)

Tipična vrsta tekućih voda sa bogatom obalnom vegetacijom, odrasli primerci retko se javljaju kod stajaćih voda. Vreme letenja traje od kraja aprila do polovine oktobra (Ambrus et al. 2018: 38, 140). U ovoj regiji uglavnom je registrovana u blizini tekućih voda (lokaliteti: Čiker kod Male Bosne, Kelebija-kanal, Tisa kod Martonoša), ali ponekad se uočava i kod stajaćih voda (Kelebijsko jezero i Palić-Tresetište).

Platycnemididae

Platycnemis pennipes (peronoga devica / széleslábú szitatötő)

Često se uočava kod prirodnih i veštačkih tekućih voda (reke, potoci i kanali) od aprila do septembra (Ambrus et al. 2018: 38, 144), kao što su lokaliteti: Čiker kod Male Bosne, Kanal Tisa-Palić kod Kapetanskog rita, Krivaja kod Starog Žednika, Tisa kod Martonoša. Međutim, ponekad ali izuzetno retko se sreće kod čistih stajaćih voda, poput lokaliteta Bački Vinogradi-Ruža Majur, gde je prisutna veća populacija.

Coenagrionidae

Coenagrion puella (potkovičasta plava devica / azúrkék légivadász)

Česta vrsta u srednjoj Evropi, registruje se tokom celog leta, najčešće u prirodnim i veštačkim stajaćim ali i sporotekućim vodama, gde je istovremeno prisutna otvorena vodena površina, bogata obalna vegetacija i submerzna vegetacija. Viđa se od maja do avgusta (Ambrus et al. 2018: 38, 152). U severnoj Bačkoj registrovana je u blizini sledećih stajaćih voda: akumulacija Skenderevo,

Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-Kamaraš, Horgoš-meander, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Male Pijace-Majdan peska, Paličko jezero, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar. Uočena je i na lokalitetu Krivaja kod Starog Žednika, koji je tekuća voda.

Coenagrion pulchellum (peharasta plava devica / karcsú légivadász)

Česta vrsta u srednjoj Evropi, koja se uočava od maja do avgusta u blizini stajaćih voda koje imaju bogatu močvarnu vegetaciju (Ambrus et al. 2018: 38, 154), kao što su: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-Kamaraš, Horgoš-meander, Horgoš-slano jezero, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Palić-Tresetište. Primećena je i kod tekućih voda kao što je lokalitet Krivaja kod Starog Žednika.

Coenagrion scitulum (mala plava devica / mediterrán légivadász)

Ova vrsta preferira male, plitke, tople stajaće vode, sa razvijenom submerznom vegetacijom i otvorenom vodenom površinom. Registruje se od maja do avgusta (Ambrus et al. 2018: 38, 156). U severnoj Bačkoj uočena je u manjem broju na lokalitetima: Kelebija-Majdan, Male Pijace-majdan peska, Subotička peščara-majdani peska. Zbog toga je posebno značajna obimnija populacija zabeležena na lokalitetu Bački Vinogradi-Ruža Majur (Slika 3).

Enallagma cyathigerum (plavetna devica / kéksávós légivadász)

Retka vrsta na prostorima između Dunava i Tise koja najčešće naseljava veće stajaće vode sa otvorenom površinom, a naročito se opredeljuje za staništa u početnoj fazi sukcesije. Uočava se od kraja aprila do septembra (Ambrus et al. 2018: 38, 158). U severnoj Bačkoj je registrovana samo na lokalitetima Kapetanski rit-slano jezero, Male Pijace-majdan peska i Zimonjić-Stari arteški bunar.

Erythromma viridulum (velika bistrooka devica / kis pirosszeműlégivadász)

Ova vrsta se uočava najčešće u blizini stajaćih voda sa bogatom submerznom vegetacijom od kraja maja do septembra (Ambrus et al. 2018: 38, 164), takvi lokaliteti su: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-Kamaraš, Horgoš-meander, Kapetanski rit-ribnjak, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Male Pijace-majdan peska, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar, Tisa kod Martonoša.

Ischnura elegans (velika crnotrba devica / kéköves légivadász)

Česta vrsta u srednjoj Evropi koja naseljava najširi spektar vodenih staništa od svih vilinih konjica i viđa se od kraja aprila do oktobra (Ambrus et al. 2018: 38, 166). U severnoj Bačkoj uočena je na svim istraživanim lokalitetima, odnosno kod većih jezera, močvara, tresava, slatina, akumulacija, ribnjaka, majdana, meandara, kao i tekućih voda.

Ischnura pumilio (mala crnotrba devica / apró légivadász)

Ova vrsta preferira čiste, plitke, tople, privremene stajaće vode sa retkom vegetacijom, uključujući slatinska jezera i močvare ali i stalne stajaće vode u početnoj fazi sukcesije. Uočava se od kraja aprila do oktobra (Ambrus et al. 2018: 38, 168). U severno-Bačkoj regiji je registrovana od proleća do jeseni na lokalitetima: Horgoš-slano jezero, Kapetanski rit-ribnjak, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Male Pijace-majdan peska, Zimonjić-Stari arteški bunar.

Aeshnidae

Aeshna affinis (prolećni kraljević / nyári karcsúacsa)

Tokom leta, od kraja maja do avgusta, se masovno pojavljuje kod plitkih, toplih stajaćih voda sa bogatom močvarnom vegetacijom (Ambrus et al. 2018: 38, 172), u koje spadaju lokaliteti: Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Horgoš-Kamaraš, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Paličko jezero. Primećena je i kod slatinskih jezera poput: Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-slano jezero, Kapetanski rit-slano jezero, Zimonjić-Stari arteški bunar. Primećeno je da polaže jaja na vlažne sprudove i u muljevite basene isušenih slanih jezera.

Aeshna isosceles (riđi kraljević / zöldszeű karcsúacsa)

Česta vrsta u srednjoj Evropi koja se masovno viđa od maja do polovine jula pored toplih stajaćih voda sa bogatom močvarnom vegetacijom (Ambrus et al. 2018: 38, 178). Registrovana je na sledećim lokalitetima: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Horgoš-Kamaraš, Horgoš-meander, Horgoš-slano jezero, Kapetanski rit-ribnjak, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Male pijace-majdan peska, Palić-Tresetište.

Aeshna mixta (jesenji kraljević / kései karcsúacsa)

Primerici ove vrste se često javljaju od juna do novembra u blizini gotovo svih značajnijih, stalnih, stajaćih voda sa bogatom močvarnom vegetacijom i kod

sporotekućih voda i kanala (Ambrus et al. 2018: 38, 178). U severnoj Bačkoj primećena je kod stajaćih voda, poput lokaliteta: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-Kamaraš, Kapetanski rit-ribnjak, Kapetanski rit-slano jezero, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Male Pijace-majdan peska, Paličko jezero, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar. Registrovana je i kod tekućih voda, u koje spadaju lokaliteti: Čiker kod Višnjevca, kanal Tisa-Palić kod Kapetanskog rita, Krivaja kod Starog Žednika i Tisa kod Martonoša.

Anax ephippiger (*Hemianax ephippiger*) (lutajući carević / vándor óriásacsa)

Tipična mediteranska vrsta, koja se tokom svoje seobe i lutanja redovno sreće i u srednjoj Evropi gde se čak uspešno i razmnožava. Preferira plitke, tople, stalne, mada i privremene stajaće vode i viđa se od aprila do septembra (Ambrus et al. 2018: 38, 184). Kao najraniji predstavnik familije *Aeshnidae*, u severnoj Bačkoj, ova vrsta se pojavljuje početkom aprila, u severnim plitkim delovima Kelebijskog jezera i na lokalitetu Male Pijace-majdan peska.

Anax imperator (veliki carević / zöld óriásacsa)

Adultni primerici uočavaju se od maja do septembra kod različitih tipova vodenih staništa kao što su stajaće i sporotekuće vode sa bogatom močvarnom i submerznom vegetacijom (Ambrus et al. 2018: 38, 186). Registrovana je na sledećim lokalitetima: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Horgoš-majdan peska, Horgoš-meander, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Male Pijace-majdan peska, Palić-Tresetište, Subotička peščara-majdani peska, Čiker kod Male Bosne.

Anax parthenope (mali carević / barna óriásacsa)

Mali carević živi kod stajaćih voda sa velikom otvorenom površinom i uočava se od maja do septembra (Ambrus et al. 2018: 39, 188). Prisustvo ove vrste je zebeleženo na područjima: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-Kamaraš, Horgoš-slano jezero, Kapetanski rit-ribnjak, Kapetanski rit-slano jezero, Kelebija-Majdan, Ludaško jezero, Male Pijace-majdan peska, Paličko jezero, Palić-Tresetište.

Brachytron pratense (prolećni knežević / szörös karcsúacsa)

Ova ranoprolećna vrsta, koja se viđa od aprila do juna, preferira stajaće vode

u dobrom ekološkom stanju, sa razvijenom bogatom močvarnom vegetacijom (Ambrus et al. 2018: 39, 190). U ovakve lokalitete se ubrajaju: Horgoš-Kamaraš, Horgoš-Selevenjska močvara, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Palić-Tresetište, Subotica-Bukvač. Registrovana je i kod jednog kanala, kod lokaliteta Kelebija-kanal (Slika 4).

Gomphidae

Gomphus flavipes (žutonogi razroki konjic / sárgalábú folyami-szítakötő)

Prisustvo ove vrste je zabeleženo u dolinama većih reka od juna do avgusta (Ambrus et al. 2018: 39, 192). Na teritoriji severne Bačke je uočena jedino u području Tise kod Martonoša (Slika 5).

Corduliidae

Cordulia aenea (barski zeleni konjic / bronzos smaragdszítakötő)

Na području između Dunava i Tise je prilično retko primećena vrsta, preferira hladnije stajace vode sa bogatom vegetacijom u kojima su prisutne organske naslage na dnu, sa otvorenim vodenim površinama. Uočava se od kraja aprila do polovine juna (Ambrus et al. 2018: 39, 204). Registrovana je samo na lokalitetima Bački Vinogradi-Ruža Majur, Kelebijsko jezero i Palić-Tresetište.

Libellulidae

Crocothemis erythraea (vatreni konjic / skarlát szítakötő)

Ova vrsta se uočava najčešće kod toplih stajacih i sporotekućih voda sa bogatom submerznom vegetacijom od maja do početka septembra (Ambrus et al. 2018: 39, 214). U severnoj Bačkoj je registrovana na više lokaliteta: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-majdan peska, Horgoš-meander, Horgoš-slano jezero, Kapetanski rit-ribnjak, Kapetanski rit-slano jezero, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Male Pijace-majdan peska, Paličko jezero, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar, Čiker kod Male Bosne i kod Višnjevca, kanal Tisa-Palić kod Kapetanskog rita.

Libellula depressa (vilin konjic / széles laposacsa)

Vilin konjic naseljava širok spektar tipova vodenih staništa, kao što su stalne i privremene, stajace i sporotekuće vode. Viđa se i u vodama u početnoj fazi

sukcesije i na staništima gde je močvarana vegetacija već razvijena. Registruje se od kraja aprila do kraja jula (Ambrus et al. 2018: 39, 220). U severnoj Bačkoj imago primerci se primećuju u stajacim vodama kod lokaliteta akumulacija Skenderevo, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Paličko jezero, Subotička peščara-majdani peska i u tekućim vodama Čiker kod Male Bosne i Kelebija-kanal.

Libellula fulva (plavooki vilin konjic / kistoltos laposacsa)

Retka vrsta na području između Dunava i Tise koja preferira sporotekuće vode sa bogatom obalnom vegetacijom i hladnije, stalne stajace vode. Uočava se od maja do jula (Ambrus et al. 2018: 39, 222). U severnoj Bačkoj je registrovana jedino na lokalitetima Horgoš-Kamaraš i Kelebija-Majdan (Slika 6).

Libellula quadrimaculata (četropegi vilin konjic / négyfoltos laposacsa)

Uočava se najčešće kod stajacih voda gde je istovremeno prisutna otvorena vodena površina i bogata obalna vegetacija iz reda *Magnocaricetalia*. Uočava se od maja do početka avgusta (Ambrus et al. 2018: 39, 224). U severnoj Bačkoj je prilično retka, primećena je samo na lokalitetima Bački Vinogradi-Ruža Majur, Kelebijsko jezero i Palić-Tresetište (Slika 7).

Orthetrum albistylum (belorepi hitri konjic / fehérfarkú pásztorszítakötő)

Naseljava širok spektar vodenih staništa, najfrekvencija je kod toplih i plitkih stajacih voda i kod sporotekućih voda. Viđa se od maja do avgusta (Ambrus et al. 2018: 39, 226). Registrovana je kod lokaliteta Bački Vinogradi-Ruža Majur, Kapetanski rit-ribnjak, Kapetanski rit-slano jezero, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Male Pijace-Majdan peska, Paličko jezero, Tisa kod Martonoša.

Orthetrum brunneum (plavetni hitri konjic / pataki pásztorszítakötő)

Ova vrsta živi isključivo pored tekućih voda sa siromašnom vegetacijom i uočava se od druge polovine maja do početka septembra (Ambrus et al. 2018: 39, 228). U severnoj Bačkoj je registrovana kod lokaliteta Kapetanski rit-ribnjak (u jednom kanalu između dva bazena), Kelebija-kanal i Zimonjić-Stari arteški bunar (gde se izliva voda iz bunara). Imago jedinke se takođe registruje kod veštačkih kanala za navodnjavanje, koji su obloženi izolacijom, kakav je Bikovački kanal.

Orthetrum cancellatum (hitri konjic / feketefarkú pásztorszítakötő)

Česta vrsta u srednjoj Evropi koja naseljava širok spektar vodenih staništa,

najfrekvencija je kod topljih i plitkih, stajaćih i sporotekućih voda. Prisutna je i kod staništa u početnoj fazi sukcesije, kao i kod degradiranih, hipertrofičnih staništa. Vreme letenja je u periodu između maja i početka septembra (Ambrus et al. 2018: 39, 230). Registrovana je na sledećim lokalitetima: Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-slano jezero, Kapetanski rit-ribnjak, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Male Pijace-majdan peska, Paličko jezero, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar, Kelebija-kanal, Krivaja kod Starog Žednika.

Orthetrum coerulescens (plavi hitri konjic / karcsú pásztorszítakötő)

Ova vrsta nastanjuje male i srednje vodotokove sa bogatom obalnom vegetacijom iz reda *Magnocaricetalia*, ali je prisutna i kod čistih stajaćih voda. Uočava se od sredine maja do početka septembra (Ambrus et al. 2018: 39, 232). U severnoj Bačkoj je registrovana kod stajaćih voda na lokalitetima Bački Vinogradi-Ruža Majur, Horgoš-Kamaraš, Horgoš-meander i kod lokaliteta Kanal Tisa-Palić kod Kapetanskog rita.

Sympetrum depressiusculum (mali crnonogi poljski konjic / ékfoltos katona-szítakötő)

Retka vrsta u srednjoj Evropi, koja se najčešće registruje u plitkim, toplim, privremenim vodama, koje presušuju u kasnu jesen i imaju bogatu vegetaciju. Prema literaturi ponekad se registruje i kod stalnih stajaćih i kod sporotekućih voda. Vreme letenja traje od juna do sredine oktobra. (Ambrus et al. 2018: 39, 236). U ovoj regiji je uočena kod lokaliteta Kapetanski rit-slano jezero i Zimonjić-Stari arteški bunar gde dominira vrsta *Bolbochoenus maritimus* (Slika 8).

Sympetrum fonscolombii (plavooki poljski konjic / vándor katona-szítakötő)

Migratorna vrsta koja se u Karpatskom bazenu pojavljuje od druge polovine aprila i viđa se do oktobra. Razmnožava se u toplim, plitkim, stajaćim vodama. Prezimljavanje ove vrste nije dokazano na ovim područjima (Ambrus et al. 2018: 39, 240). Obitava na lokalitetima: Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-majdan peska, Horgoš-slano jezero, Kapetanski rit-ribnjak, Kapetanski rit-slano jezero, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Male Pijace-majdan peska, Paličko jezero, Subotička peščara-majdani peska, Zimonjić-Stari arteški bunar. Uočena je i pored Čikera kod Višnjevca i pored Tise kod Martonoša, u blizini kopova zemljišta.

Sympetrum meridionale (obični poljski konjic / fakó katona-szítakötő)

Tipična staništa običnog poljskog konjica su plitke, tople stajaće vode sa bogatom vegetacijom, koje povremeno presušuju. Luta na veće udaljenosti, pritom se viđa čak i u ljudskim naseljima. Uočava se od kraja maja do oktobra (Ambrus et al. 2018: 39, 242). U severnoj Bačkoj je registrovana kod većine vodenih staništa, kao što su: Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, Horgoš-majdan peska, Kapetanski rit-ribnjak, Kapetanski rit-slano jezero, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Male Pijace-majdan peska, Palić-Tresetište, Subotica-Bukvač, Zimonjić-Stari arteški bunar, zatim pored Čikera kod Višnjevca, Tise kod Martonoša.

Sympetrum sanguineum (veliki crnonogi poljski konjic / vörös katona-szítakötő)

Jedan od najčešćih vilinih konjica u srednjoj Evropi. Naseljava širok spektar vodenih staništa od stajaćih do sporotekućih ekosistema sa razvijenom vodenom i obalnom vegetacijom i viđa se od juna do septembra (Ambrus et al. 2018: 39, 246). U severnoj Bačkoj je uočen kod stajaćih voda na lokalitetima: akumulacija Skenderevo, Bački Vinogradi-majdan peska pored autoputa, Bački Vinogradi-Ruža Majur, Horgoš-Kamaraš, Horgoš-meander, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Male Pijace-majdan peska, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar, pored Tise kod Martonoša i Čikera kod Višnjevca.

Sympetrum striolatum (jesenji poljski konjic / harántsávós katona-szítakötő)

Jesenji poljski konjic naseljava širok spektar vodenih staništa, a u ovom regionu preferira plitke stajaće vode sa većim otvorenim površinama, kao i staništa u početnoj fazi sukcesije. Vreme letenja traje od juna sve do polovine novembra (Ambrus et al. 2018: 39, 248). Registrovan je na lokalitetima: Bački Vinogradi-Ruža Majur, Horgoš-majdan peska, Kelebija-Majdan, Kelebijsko jezero, Ludaško jezero, Paličko jezero, Palić-Tresetište, Zimonjić-Stari arteški bunar i Tisa kod Martonoša.

Sympetrum vulgatum (brkati poljski konjic / barkós katona-szítakötő)

Kao i ostali predstavnici roda *Sympetrum*, ova vrsta naseljava širok spektar vodenih staništa, ali daje prednost hladnijim, stajaćim i sporotekućim vodama sa razvijenom vegetacijom. U srednjoj Evropi je prilično česta vrsta i registruje se od juna do početka novembra (Ambrus et al. 2018: 39, 250). Međutim, u severnoj Bačkoj uočena je jedino kod lokaliteta Kelebijsko jezero i Zimonjić-Stari arteški bunar (Slika 9).

DISKUSIJA

Prema podacima ovog istraživanja kao staništa sa najvećim biodiverzitetom vilinih konjica ističu se Kelebijsko jezero, Bački Vinogradi-Ruža Majur i Palić-Tresetište.

Kelebijsko jezero se nalazi 7 kilometara severoistočno od Subotice gde je zabeleženo prisustvo 26 vrsta (Slika 10). Ovo jezero je plitko i puni se jedino izdanskim vodom, a predstavlja jedno od najmanje zagađenih vodenih staništa severne Bačke jer u blizini nema nikakvih industrijskih, ni komunalnih postrojenja. Voda Kelebijskog jezera je naočigled prozirna, čista i braonkaste boje, a na obalama je zastupljena postupno struktuirana vegetacija koju čine trska, ježinac, šaš, rogoz itd. Južni delovi su ostali u potpunosti suvi jer je 60-ih godina XX veka iskopan kanal, koji je imao namenu da odvodi vodu iz jezera (Hulo & Lovas 2018: 97–99). Vremenom je, zbog uticaja različitih faktora, nivo podzemne vode dodatno opao (Polomčić et al. 2010), te se u poslednjim godinama istraživanja ovo jezero većinski isušilo, što se negativno odrazilo na diverzitet faune vilinih konjica.

Lokalitet Bački Vinogradi-Ruža Majur je sledeće stanište po bogatstvu faune vilinih konjica sa 22 vrste (Slika 11). Naime, Ruža Majur se nalazi 2 kilometra istočno od Bačkih Vinograda i predstavlja vodeno stanište veštačkog porekla, ali je savremeni antropogeni uticaj minimalan. Ima čistu, prozirnu vodu braonkaste boje, na obalama se nalazi uski pojas trske i rogoza, a na jednom delu je prisutna i priobalna drvenasta vegetacija koja je sačinjena od sastojina vrbe, bele topole, barske ive i panonskog jasena, što čini ovo stanište optimalnim za razvoj raznovrsnih vilinih konjica.

Lokalitet Palić-Tresetište je takođe prilično bogat faunom *Odonata* sa 21 registrovanom vrstom (Slika 12). Tresetište se nalazi oko 4 kilometra severno od naselja Palić, sastavljeno je od više manjih celina koje se protežu par kilometara duž državne granice sa Mađarskom. Ovaj lokalitet je nekada bio plavno područje potoka Kireš i zbog nakupljanja treseta ima karakteristike takozvane ravničarske tresave. Međutim, regulacijom površinskih voda i kanalisanjem Kireša započela je degradacija ovog staništa i njegovo pretvaranje u vlažne livade sklone isušivanju, na kojima je dominantna biljna zajednica *Succiso-Molinietum*. Na južnom delu, tamo gde je vršen iskop treseta, napravljen je ribnjak, a time je uništen jedan deo staništa sa autohtonim vrstama ravničarskih tresava (Hulo & Lovas 2018: 99).

Ova tri najbogatija staništa se izdvajaju po ograničenom dejstvu ljudskih aktivnosti, odnosno izostaje ulivanje otpadnih voda, samim tim nije prisutna eutrofizacija, nema eksploatacije, niti korišćenja vodenih površina za rekreaciju.

Ovim područjima u prilog ide i to što u blizini nije prisutna intenzivna poljoprivreda, dakle nema spiranja hemikalija (veštačkog đubriva i pesticida) sa poljoprivrednog zemljišta u vodeni ekosistem. Biodiverzitetu ova tri lokaliteta svakako doprinosi veoma razvijena vegetacija akvatičnih makrofita, a posebno drezge (*Ceratophyllum demersum*), koja je esencijalna za razvoj mnogih vrsta vilinih konjica. Međutim, ova staništa su ipak u opasnosti zbog regulacije vodnog režima, kao jedinog faktora ugrožavanja ovih područja. Te je kod Kelebijskog jezera i Tresetišta u zadnjim decenijama primećeno snižavanje nivoa podzemnih voda, čemu doprinosi i intenzivno navodnjavanje voćnjaka na Subotičko-Horgoškoj peščari i Selevenjskim pustarama (Polomčić et al. 2010). Zbog ovakvih manipulacija vodenim staništima, postoji opasnost da ona zauvek nestanu sa ovog područja.

Pored ovih biotopa, po bogatstvu se izdvajaju još tri lokaliteta: Kelebija-majdan (Slika 13), Male Pijace-majdan peska (Slika 14), Zimonjić-Stari arteški bunar (Slika 15), gde je zabeleženo 18–19 vrsta vilinih konjica. Ovim rezultatima je dokazano, da osim prirodnih staništa sve veći značaj za viline konjice imaju napušteni majdani peska i drugi iskopi sa velikom količinom nagomilanih podzemnih i nadzemnih voda. Do sada se pokazalo da su ove stajaće vode prilično čiste sa razvijenom obalskom vegetacijom, što ih čini povoljnim mestima za kolonizaciju i opstanak mnogih vrsta. Ovi tipovi voda su jedina zabeležena staništa vrsta *Enallagma cyathigerum* i *Coenagrion scitulum*.

Za ovaj predeo, tipična slatinska staništa, odnosno slana jezera severne Bačke nalaze se na lokalitetima Bački Vinogradi-slatinska akumulacija (Slika 16), Kapetanski rit-slano jezero (Slika 17), Horgoš-slano jezero i Zimonjić-Stari arteški bunar. Slana jezera su veoma pogođena snižavanjem nivoa podzemnih voda (Polomčić et al. 2010, Rakonczai 2013: 132–134) i promenom vodenih režima, čemu doprinose ekstremne krajnosti u količinama padavina i izražena sezonska varijabilnost, praćena povećanjem temperatura tokom letnjeg perioda (Kovács et al. 2017: 40). Ugroženost slatinskih vlažnih staništa potvrđuje i činjenica, da od četiri istraživana lokaliteta nijedan nije prirodnog porekla. Od postojećih slanih jezera u severnoj Bačkoj, Bački Vinogradi-slatinska akumulacija se izdvaja po prisustvu vrste *Lestes macrostigma*, inače veoma retke u Srbiji, do sada registrovane samo na dva lokaliteta (Gergely & Hulló 1995: 17, Santovac 2007: 41), mada Rajkov i njegovi saradnici spominju nekoliko nepublikovanih nalaza (Rajkov et al. 2015: 74). Ova vrsta je na IUCN-ovoj listi procenjena kao ranjivi takson u Evropi (Vulnerable) (Kalkman et al. 2010: 10). Na globalnom nivou svrstana je u kategoriju sa malim rizikom od izumiranja (Least Concern), ali je populacija u opadanju (Kalkman 2014). U toku istraživanja

ova vrsta je registrovana samo 2018. godine, kada je na lokalitetu Bački Vinogradi-slatinska akumulacija bilo dovoljno vode za razvoj larvi na proleće. Međutim, u poslednjim godinama vodni režim već nije bio pogodan za ovu vrstu, to jest nije bilo vode na lokalitetu u prolećnom periodu.

Negativne primere upravljanja vodenim ekosistemima predstavljaju Paličko i Ludaško jezero. Nekada su ova jezera bila slana, međutim od 1969. godine se koriste kao recipijent za nedovoljno prečišćene otpadne vode grada Subotice i netretirane otpadne vode naselja Palić i Ludaš. Posledice toga su permanentno zagađenje i stalno visok nivo vode, koji su uzrokovali eutrofizaciju i nestanak saliniteta. Zbog nekontrolisanog obrastanja trske i uređenja obale za potrebe turizma u potpunosti je nestao obalni pojas sa plitkom vodom i sprudovima. Istovremeno su se na dnu jezerskog korita nataložile debele naslage mulja (Hovanj 2008, Plan za unapređenje ekološkog stanja Paličkog jezera 2014: 3–6, 21, Grabić et al. 2018). Zbog ovakvih okolnosti, mnoge vrste vilinih konjica izbegavaju ova staništa i fauna ove grupe insekata je relativno siromašna.

Tokom istraživanja kod tekućih voda proučavano je 6 lokaliteta. Jedan od njih je Tisa kod Martonoša (Slika 18), gde je registrovano 13 vrsta, među kojima je i *Gomphus flavipes*, zaštićena vrsta u Srbiji (Правилник о проглашењу и заштити 2016), rasprostranjena samo duž tokova velikih ravničarskih reka (Rajkov 2014: 48, Rajkov et al. 2015: 73, Đurđević & Rajkov 2020c). Ostali lokaliteti predstavljaju potoke i kanale. Međutim, potrebno je istaći da su regulacijom vodnog režima i svi potoci kanalisani. Zbog održavanja tih kanala i potoka njihova korita se stalno pročišćavaju (tj. kopaju), što nepovoljno utiče na biodiverzitet ovih staništa. Na ovim tipovima staništa uočeno je samo 5–7 vrsta vilinih konjica, stim što je potrebno napomenuti da tek manji broj vrsta odonata u Evropi naseljava isključivo tekuće vode (Kalkman et al. 2018: 271). Međutim, obilaženi su samo pojedini potezi kod ovih tekućih voda, istraživanja nisu vršena celom dužinom, što otvara mogućnost da se na drugim delovima, gde antropogeni faktori ne deluju u tolikoj meri, može očekivati veći diverzitet vrsta. Posebno treba naglasiti, da su na pojedinim delovima Krivaje i Čikera izgrađene brane i time stvorene vodene akumulacije koje imaju karakter stajaćih voda, a zbog ovakvih ljudskih delatnosti ovi ekosistemi gube osobine tekućih voda.

Tokom istraživanja najčešće uočena vrsta je bila *Ischnura elegans*, koja je registrovana na svim istraživanim lokalitetima bez obzira na stepen eutrofizacije vodenog staništa. Ova vrsta svakako spada među najrasprostranjenije i najbrojnije vrste u Vojvodini (Santovac 2007: 45–46, Rajkov 2014: 37; Rajkov et al. 2015: 72) i centralnoj Evropi (Ambrus et al. 2018: 166, 266). Jedna od najčešće primećenih

vrsta je i *Aeshna mixta*, izrazito mobilna vrsta, koja se može pojaviti u rojevima i uočena je na 18 lokacija. Do sada nema mnogo publikovanih podataka o ovoj vrsti sa teritorije severne Bačke (Gergely & Hulló 1995: 17, Santovac 2007: 56), međutim, po podacima rasprostranjenja u Mađarskoj (Ambrus et al. 2018: 180, 270), rezultati ovog istraživanja nisu iznenađujući. Vrsta *Crocothemis erythraea* je takođe često uočena i to na 17 lokaliteta. Ova vrsta je inače prilično česta u Srbiji (Santovac 2007: 64–65, Rajkov et al. 2015: 72) i u centralnoj Evropi (Ambrus et al. 2018: 214, 278), dok se areal širi dalje ka severu usled klimatskih promena (Kalkman et al. 2010: 8).

Trend širenja areala prema severu uočen je i kod vrste *Anax parthenope* (Ambrus et al. 2018: 188), koja je na ovom području donedavno bila predstavljena srazmerno malim brojem nalaza (Santovac 2007: 58, Jović et al. 2009: 100). Po našim podacima javlja se na 13 lokacija.

Na osnovu dobijenih podataka po maloj zastupljenosti se iz roda *Lestes* izdvajaju *Lestes macrostigma*, *Lestes sponsa* i *Lestes virens*. Iako *Lestes sponsa* važi za jednu od najčešćih vrsta iz roda *Lestes* u Evropi (Ambrus et al. 2018: 134), prema dobijenim rezultatima, na području severne Bačke je primećena samo na lokalitetu Palić-Tresetište. Za ovu vrstu nema puno podataka iz ovog regiona, Santovac ju je zabeležio u Bačkim Vinogradima i Hajdukovu (Santovac 2007: 44), a u Mađarskoj je registrovana u pograničnom području sa Srbijom, kod Bačkih Vinograda (Ambrus et al. 2018: 258). Analizom podataka ovog istraživanja u severnoj Bačkoj vrsta *Lestes virens* je zastupljena samo na staništima Bački Vinogradi-slatinska akumulacija i Bački Vinogradi-Ruža Majur. Ovu vrstu su na području Hajdukova prethodno registrovali Gergelj i Hulo (Gergely & Hulló 1995: 17) i Santovac (Santovac 2007: 43).

Iz rezultata istraživanja ističe se vrsta *Coenagrion scitulum*, koja je nedavno registrovana kao nova vrsta u Bačkoj, mada su primerici nađeni samo u larvenom stadijumu (Аранђеловић 2012: 14, 17). Ova vrsta je nađena u severnoj Bačkoj na četiri lokacije i to isključivo na majdanima peska, u adultnom stadijumu, te su ovo prvi objavljeni podaci o adultima ove vrste u Bačkoj. Štaviše, podaci o prisutnosti ove vrste su zabeleženi u pograničnom području Mađarska–Srbija, kod Bačkih Vinograda, gde su nađeni svi stadijumi razvoja ovog insekta (Ambrus et al. 2018: 264).

Prve podatke o vrsti *Anax ephippiger*, u Srbiji, su publikovali Jović i njegovi saradnici (Jović et al. 2009: 100–101). Razmnožavanje ove vrste je nedavno prvi put utvrđeno u Bačkoj (Rajkov et al. 2015: 72). Ovim istraživanjem je vrsta registrovana u severnoj Bačkoj na još dva lokaliteta, u čijoj je blizini registrovana i u Mađarskoj (Ambrus et al. 2018: 271).

Za vrstu *Brachytron pratense* se verovalo da je retka u Srbiji, međutim neka novija istraživanja ukazuju da nije tako (Jović et al. 2009: 98–99; Аранђеловић 2012: 20, Rajkov 2014: 30), čak postoji verovatnoća da je ova vrsta rasprostranjenija u severnim, nizijskim područjima Srbije (Rajkov 2014: 45). Međutim, za severnu Bačku do sada je bio poznat samo jedan nalaz sa Hajdukova (Santovac 2007: 54). Podaci ovog istraživanja potkrepljuju ovu pretpostavku, naime ova vrsta je registrovana čak na 7 novih staništa u severnoj Bačkoj. Na lokalitetu Horgoš-Selevenjska močvara uočeno je i masovno izvaljivanje odraslih jedinki 2015. godine, međutim ovo stanište se zadnjih godina isušilo.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja, nameće se činjenica da je vrsta *Cordulia aenea* zabeležena na nekoliko područja u Vojvodini, odnosno u severnoj Bačkoj samo u Hajdukovu (Santovac 2007: 59, Rajkov 2014: 30, 45–46, Rajkov et al. 2015: 71). Dobijeni rezultati ukazuju da se ova vrsta u severnoj Bačkoj pojavljuje na još tri lokaliteta. Štaviše, u ovoj regiji je prisutna i na teritoriji Mađarske, u pograničnom području, u čijoj neposrednoj blizini su dva od tri zabeležena staništa u severnoj Bačkoj (Ambrus et al. 2018: 276).

Iz roda *Libellula*, na osnovu dosadašnjih proučavanja, po retkosti se izdvajaju vrste *Libellula fulva* i *Libellula quadrimaculata*. U Bačkoj je, prema publikovanim podacima, *Libellula fulva* zabeležena samo u južnim delovima (Rajkov 2014: 30, 50), izuzev jedne lokacije u centralnoj Bačkoj (Đurđević & Rajkov 2020e). Tokom ovog istraživanja, ova vrsta je prvi put registrovana na dva staništa u severnoj Bačkoj. Podatke za *Libellula quadrimaculata*, na području Vojvodine je prvenstveno publikovao Santovac i ovu vrstu je registrovao u severnoj Bačkoj, odnosno u Aleksandrovu i Hajdukovu (Santovac 2007: 61). Prema dobijenim podacima, ova vrsta se na severu Bačke pojavljuje na još tri lokaliteta. U prilog ovome ide i činjenica da je ovaj predstavnik vilinih konjica prisutan i na teritoriji Mađarske, u pograničnom području koje je blizu istraživanih biotopa (Ambrus et al. 2018: 281).

Iz roda *Sympetrum* se takođe ističu dve vrste po retkosti. U Bačkoj je do sada vrsta *Sympetrum depressiusculum* registrovana samo u Hajdukovu, kod Ludaškog jezera (Santovac et al. 2005). Međutim, rezultati ovih istraživanja su utvrdili masovnu pojavu adultnih jedinki na još dva lokaliteta tokom 2020. godine. Inače, ova vrsta je na crvenoj listi IUCN-a kao ranjivi takson (Vulnerable) u Evropi (Kalkman et al. 2010: 10). *Sympetrum vulgatum* se takođe smatra retkom vrstom u Srbiji (Jović et al. 2009: 104). Naime, tokom dosadašnjih istraživanja, na teritoriji severne Bačke, je primećena u Bačkim Vinogradima i Hajdukovu (Santovac 2007: 69), a u susednom regionu se javlja na više lokaliteta, u području Gornjeg Podunavlja (Rajkov et al. 2015: 71). Analizom rezultata ovog

istraživanja ova vrsta je zabeležena na još dva staništa na severu Bačke.

Razmotreno je i potencijalno prisustvo još pet vrsta koje su po literaturi već prethodno evidentirane na području severne Bačke, ali tokom petogodišnjih intenzivnih istraživanja ove vrste nisu registrovane, a to su: *Lestes dryas* (Santovac 2007: 43, Ambrus et al. 2018: 257, Đurđević & Rajkov 2020d), *Erythromma najas* (Đurđević & Rajkov 2020b), *Aeshna viridis* (Santovac 2007: 56–57), *Somatochlora flavomaculata* (Đurđević & Rajkov 2020f) i *Leucorrhinia pectoralis* (Santovac 2007: 70, Ambrus et al. 2018: 279). Posebna pažnja je posvećena vrsti *Aeshna viridis* za koju se smatralo da će se pojaviti na lokalitetu Horgoš-Kamaraš (Slika 19), zbog masovnog prisustva testerice (*Stratiotes aloides*), jer je ova akvatična makrofita neophodna za razvoj larvi zelenog kraljevića. Takođe je obraćena pažnja i na vrstu *Leucorrhinia pectoralis*, koja preferira tresetna-močvarna vodena staništa i koja je detektovana na tresetnim iskopinama Atokhaza (Átokháza) pored lokaliteta Palić-Tresetište na teritoriji Mađarske (Ambrus et al. 2018: 279). Obe vrste se nalaze u Prilogu II Direktive o staništima Evropske Unije za koje postoji obaveza nominacije područja za Natura 2000 mrežu u procesu pristupanja Srbije Evropskoj Uniji (Council Directive 92/43/EEC 1992: 42).

Značajno je spomenuti nalaz iz severnog Banata, koji do sada još nije publikovan. Naime, u junu 1990. godine, u opštini Čoka je prikupljen primerak vrste *Sympetrum pedemontanum* pored kanala u blizini tiskog mosta između Sente i Čoke (Slika 20). Primerak mužjaka je sakupio, preprarirao i determinisao Ivan Matović, koji je iz njegove zbirke insekata 2020. godine pristigao u entomološku zbirku Gradskog muzeja Subotica (Slika 21). Ovaj nalaz je od velike važnosti, pošto predstavlja prvi podatak za ovu vrstu u fauni vilinih konjica Vojvodine, a drugi za celu Srbiju (Adamović 1949, citira Đurđević & Rajkov 2020g).

ZAKLJUČAK

Proučavanjem literature ostalih autora, koji su se bavili ovom temom, nameće se zaključak da severna Bačka po samom broju vrsta ima izuzetan diverzitet vilinih konjica na regionalnom nivou. Baziranjem na prethodno publikovane podatke (Santovac 2007; Jović et al. 2007; Jović et al. 2009, Rajkov & Šćiban 2012, Rajkov 2014, Rajkov et al. 2015, Đurđević & Rajkov 2020a), do sada je registrovano ukupno 59 vrsta vilinih konjica na području cele Vojvodine. Tokom ovog istraživanja, u severnoj Bačkoj, zabeleženo je 38 vrsta, u stadijumu imaga, među kojima nema novih vrsta za faunu vilinih konjica Vojvodine.

Međutim, publikovanjem nalaza vrste *Sympetrum pedemontanum* iz 1990. godine, kao prvim dokumentovanim podatkom o prisustvu ove vrste na teritoriji Vojvodine, ipak se dodaje nova vrsta fauni vilinih konjica ove pokrajine.

Među lokalitetima sa zapaženim diverzitetom vilinih konjica izdvajaju se Kelebijsko jezero, Bački Vinogradi-Ruža majur i Palić-Tresetište, kao i još tri staništa (Kelebija-Majdan, Male Pijace-majdan peska, Zimonjić-Stari arteški bunar) na kojima je takođe registrovan veći broj vrsta. Međutim, u toku petogodišnjeg istraživanja, kod pojedinih staništa su uočene velike promene zbog snižavanja nivoa podzemnih voda i promena u distribuciji padavina, što je dovelo do isušivanja određenih lokaliteta. To je naglašeno na južnom delu Kelebijskog jezera, kao i na lokalitetima Subotica-Bukvač i Horgoš-Selevenjska močvara. Sem isušivanja, popriličan problem je eutrofizacija, naročito na južnim delovima istraživnog područja (npr. Paličko i Ludaško jezero). Intenzivno održavanje vodnog režima takođe nepovoljno utiče na opstanak živog sveta u određenim staništima. Zbog ovakvih okolnosti, kod pojedinih lokaliteta, došlo je do promene izgleda celokupnog biotopa u roku od par godina.

Degradacija staništa je najizraženija kod slatina, specifičnih staništa za ovo područje, koje su zadnjih decenija skoro potpuno iščezle. U ovim okolnostima, za vrste vilinih konjica ugrožene na evropskom nivou (*Lestes macrostigma*, *Sympetrum depressiusculum*), mogućnost za opstanak u severnoj Bačkoj pružaju samo veštačka slana jezera.

Ovim istraživanjem je potvrđena bitnost veštačkih vodenih staništa, naime od šest staništa sa najvećim diverzitetom vilinih konjica, pet su veštačkog porekla. Dakle, uopšteno se može zaključiti da neka veštačka staništa, koja su pod minimalnim antropogenim uticajem (npr. Ruža majur i slatinska akumulacija kod Bačkih Vinograda), postepeno preuzimaju ulogu nestalih ili degradiranih prirodnih staništa i pružaju mogućnost opstanaka pojedinim vrstama vilinih konjica.

Prilikom evaluacije rezultata potrebno je uzeti u obzir da je ovo istraživanje imalo preliminarni karakter, istraživani su samo adultni oblici, registrovani isključivo digitalnom fotografijom, kao pouzdanim dokazom. Odrasle jedinke

koje obitavaju na nekoj vodenoj površini nisu uvek relevantne kao znak efikasne realizacije čitavog životnog procesa na tom prostoru. Za dobijanje šire slike diverziteta faune vilinih konjica istraživnog područja neophodno je izvršiti uzorkovanje larvi i potragu za egzuvijama, pak adultne oblike nekih vrsta poželjno je uloviti. U tom cilju treba nastojati za dokazivanjem odvijanja različitih faza životnog ciklusa registrovanih vrsta poput: razmnožavanja, polaganja jaja, razvika i presvlačenja larvi. Ovakve metode istraživanja pružile bi obuhvatniji pregled organizacije zajednice Odonata na ovom području (Rajkov 2014: 24–25, Ambrus et al. 2018: 40–47).

LITERATURA

- Adamović, Ž.R. (1949). Spisak vilinskih konjica (Odonata Fabr.) u Prirodnačkom muzeju srpske zemlje. *Glasnik Prirodnačkog muzeja srpske zemlje*, 1/2, 275–293.
- Ambrus, A., Danyik, T., Kovács, T., Olajos, P. (2018). *Magyarország szitakötőinek kézikönyve*. Budapest: Magyar Természettudományi Múzeum, Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.
- Andus Lj. (1992). New data on the distribution of Odonata in Serbia. *Bulletin of the Natural History Museum in Belgrade*, Ser. B, 47, 149–170.
- Аранђеловић, А. (2012). Фауна вилиних коњица (ред Одоната) одабраних антропогенних хидроекосистема на територији Срема и Бачке [мастер рад]. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за биологију и екологију.
- Букуров, Б. (1975). Физичко-географски проблеми Бачке. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење природно-математичких наука.
- Букuroв, В. (1983). *Subotica i njena okolina*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje društvenih nauka i umetnosti.
- Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora. (22. jul 1992). *Official Journal of the European Communities*, L206. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0043>.
- Ђурђевић, А., Rajkov, S. (2020a). Podaci o rasprostranjenju vrste *Cercion lindenii* (Selys, 1840) u Srbiji. Portal za kartiranje biološke raznovrsnosti Srbije – BioRas. <http://bioras.petnica.rs/rasprostranjenost.php?id=30>.
- Ђурђевић, А., Rajkov, S. (2020b). Podaci o rasprostranjenju vrste *Erythromma najas* (Hansemann, 1823) u Srbiji. Portal za kartiranje biološke raznovrsnosti Srbije – BioRas. BioRas. <http://www.bioras.petnica.rs/rasprostranjenost.php?id=40>.
- Ђурђевић, А., Rajkov, S. (2020c). Podaci o rasprostranjenju vrste *Gomphus flavipes* (Charpentier, 1825) u Srbiji. Portal za kartiranje biološke raznovrsnosti Srbije – BioRas. <http://www.bioras.petnica.rs/rasprostranjenost.php?id=72>.
- Ђурђевић, А., Rajkov, S. (2020d). Podaci o rasprostranjenju vrste *Lestes dryas* Kirby, 1890 u Srbiji. Portal za kartiranje biološke raznovrsnosti Srbije – BioRas. <http://www.bioras.petnica.rs/rasprostranjenost.php?id=17>.

- Đurđević, A., Rajkov, S. (2020e). Podaci o rasprostranjenju vrste *Libellula fulva* Muller, 1764 u Srbiji. Portal za kartiranje biološke raznovrsnosti Srbije – BioRas. <http://www.bioras.petnica.rs/rasprostranjenost.php?id=105>.
- Đurđević, A., Rajkov, S. (2020f). Podaci o rasprostranjenju vrste *Somatochlora flavomaculata* (Vander Linden, 1825) u Srbiji. Portal za kartiranje biološke raznovrsnosti Srbije – BioRas <http://www.bioras.petnica.rs/rasprostranjenost.php?id=94>.
- Đurđević, A., Rajkov, S. (2020g). Podaci o rasprostranjenju vrste *Sympetrum pedemontanum* (Allioni, 1766) u Srbiji. Portal za kartiranje biološke raznovrsnosti Srbije – BioRas. <http://www.bioras.petnica.rs/rasprostranjenost.php?id=117>.
- Corbet, Ph.S (2013). *Odonata*. Encyclopædia Britannica. <https://www.britannica.com/animal/Odonata>.
- Gergely, J., Hulló, I. (1995). *Panurus. A Csornai Richárd Ökológusok Egyesületének Közlönye. Ludas '94. / Panurus. Bilten društva ekologa „Rihard Čornai”. Ludoš '94.* Szabadka / Subotica: Csornai Richárd Ökológusok Egyesülete / Društvo ekologa „Rihard Čornai”.
- Grabić, J., Đurić, S., Čirić, V., Benka, P. (2018). Water quality at three special nature reserves in Vojvodina, Serbia: Preliminary Research. *Croatian journal of food science and technology*, 10 (2), 179–184.
- Guelmino, J. (1996). *Zenta környékének állatvilága II. Gerinctelen állatok. Zentai monográfia füzetek*, 42. Zenta: Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre.
- Hovány, L. (2002). *Vizeink nyomában. Különös tekintettel Északkelet-Bácskára.* Szabadka: Grafoprodukt.
- Hovanj, L. (2008). Merenje debljine i nivoa mulja Paličkog i Krvavog jezera. *Zbornik radova Građevinskog fakulteta*, 17, 61–66.
- Hulo, I., Lovas, G. (2018). *Prirodne vrednosti severne Bačke / Észak-Bácska természeti értékei.* Subotica / Szabadka: Gradski muzej Subotica / Szabadkai Városi Múzeum, Grafoprodukt.
- Jović, M. (2013). A Proposal of Serbian Names for Dragonfly Species (Insecta: Odonata) of the Balkan Peninsula, with the Checklist of Odonata of Serbia. *Acta entomologica serbica*, 18 (1/2): 1–10.
- Jović, M., Stanković, M., Santovac, S. (2007). Prvi prilog poznavanju Odonata Specijalnog rezervata prirode Zasavica. In: Simić, S. (Ed), *Zbornik, Naučno-stručni skup „Zasavica 2007” sa međunarodnim učešćem.* Sremska Mitrovica: Pokret gorana Sremska Mitrovica, 59–66.
- Jović, M., Anđus, Lj., Santovac, S. (2009). New data on some rare and poorly known Odonata species in Serbia. *Bulletin of the Natural History Museum in Belgrade*, 2, 95–108.
- Kalkman, V.J. (2014). *Lestes macrostigma*. The IUCN Red List of Threatened Species 2014: e.T165480A19164635. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2014-1.RLTS.T165480A19164635.en>.
- Kalkman, V. J., Boudot, J.-P., Bernard, R., Conze, K.-J., De Knijf, G., Dyatlova, E., Ferreira, S., Jović, M., Ott, J., Riservato, E., Sahlén G. (2010). *European Red List of Dragonflies*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Kalkman, V. J., Boudot, J.-P., Bernard, R., De Knijf, G., Suhling, F., Termaat, T. (2018). Diversity and conservation of European dragonflies and damselflies (Odonata). *Hydrobiologia*, 811(1), 269–282. <https://doi.org/10.1007/s10750-017-3495-6>.
- Kohaut, R. (1896). *A magyarországi szitakötőfélék természetrajza (Libellulidae Auct., Odonata Fabr.)*. Budapest: K. M. Természettudományi Társulat.

- Kovács A.D., Hoyk, E., Farkas J.Zs. (2017). Homokhátság – a special rural area affected by aridification in the Carpathian basin, Hungary. *European Countryside*, 1, 29–50. <https://doi.org/10.1515/euco-2017-0003>.
- May M.L. (2019). Odonata: Who They Are and What They Have Done for Us Lately: Classification and Ecosystem Services of Dragonflies. *Insects*, 10(3), 62. <https://doi.org/10.3390/insects10030062>.
- Mocsáry, S. (1918). Ordo. Pseudo-Neuroptera. In: Paszlavszky, J. (Ed), *A Magyar Birodalom Állatvilága/Fauna Regni Hungariae*. Budapest: K. M. Természettudományi Társulat, 23–32.
- Paulson, P., Schorr, M. (2020). *World Odonata List*. Slater Museum of Natural History, University of Puget Sound. <http://www.pugetsound.edu/academics/academic-resources/slater-museum/biodiversity-resources/dragonflies/world-odonata-list/>.
- Plan za unapređenje ekološkog stanja Paličkog jezera i njegove okoline. (2014). http://www.palic-ludas.rs/documents/pages/100_plan_za_unapredjenje_ekoloskog_stanja_jezera_palic.pdf.
- Polomčić, D., Stevanović, Z., Milanović, S., Sorajić, S., Hajdin, B., Kljajić, Ž. (2010). Održivo korišćenje mađarsko-srpskih međugraničnih vodnih tela. *Vodoprivreda*, 42, 223–235.
- Pongrácz, S. (1914). Magyarország Neuropteroidái. Enumeratio Neuropteroidum Regni Hungariae. *Rovartani Lapok*, 21(9–12), 109–145.
- Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива: 5/2010-46, 47/2011-134, 32/2016-59, 98/2016-97. (2016). Službeni Glasnik. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2010/5/3/reg>.
- Rajkov, S. (2014). *Fauna Odonata urbanog područja Novog Sada* [završni rad]. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za biologiju i ekologiju.
- Rajkov, S., Šćiban, M. (2012). Contribution to knowledge on Odonata of „Zasavica” SNR. In: Simić, S. (Ed), *Zbornik naučno-stručnog skupa „Zasavica 2012”*. Sremska Mitrovica: Pokret Gorana Sremska Mitrovica, 154–161.
- Rajkov, S., Vinko, D., Arandelović, A. (2015). Faunistic results from the 2nd Balkan Odonatological Meeting – BOOM 2012, Serbia. *Natura Sloveniae*, 17(2), 67–76.
- Rakonczai, J. (2013). *A klímaváltozás következményei a dél-alföldi tájon: A természeti földrajz változó szerepe és lehetőségei* [akademska doktorska disertacija]. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. http://real-d.mtak.hu/612/7/RakonczaiJános_doktori_mu.pdf.
- Santovac, S.B. (2007). *Fauna Odonata (Insecta) Vojvodine* [magistarska teza]. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za biologiju i ekologiju.
- Santovac, S., Jović, M., Anđus, Lj. (2005). *Sympetrum depressiusculum* (Sélys, 1841) new species in the Odonata fauna of Serbia. *Archives of Biological Sciences*, 57(3), 255–256. <https://doi.org/10.2298/ABS0503255S>.
- Tillyard, R.J. (1917). *The Biology of Dragonflies (Odonata or Paraneuroptera)*. Cambridge: University Press.

ÉSZAK-BÁCSKA SZITAKÖTŐINEK (INSECTA: ODONATA) ELŐZETES FAUNISZTIKAI VIZSGÁLATA

Összefoglaló

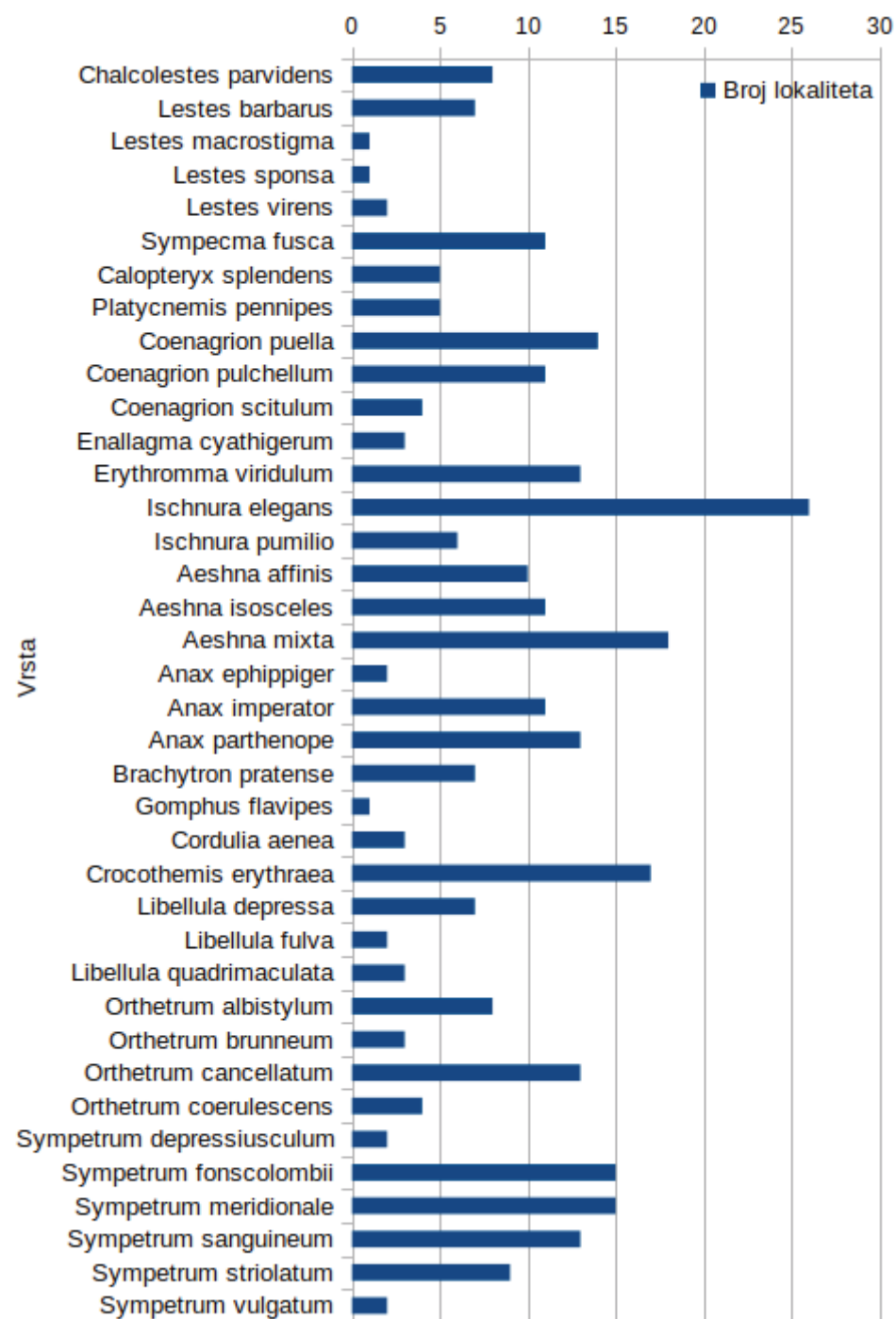
Jelen tanulmány az Észak-bácskai szitakötőfauna 2016 és 2020 közötti időszakban végzett előzetes vizsgálatának eredményeit mutatja be. A kutatás egyik célja, hogy feltérképezze Észak-Bácska területén azokat a lehetséges élőhelyeket, melyek megfelelő életkörülményeket és szaporodási feltételeket biztosítanak a szitakötők számára. A vizsgálat másik célkitűzése a különböző szitakötőfajok jelenlétének detektálása volt. Az adatgyűjtés a felnőtt (imágó) egyedek megfigyelésével és fényképezésével történt, az egyes fajokat a digitális fényképek elemzésével határoztuk meg. A vizsgálatokat 26 helyszínen végeztük, vízforma alapján 20 élőhely állóvizekhez, 6 pedig vízfolyásokhoz tartozik. Ezeken az élőhelyeken összesen 38 fajt regisztráltunk, állóvizeknél 37 fajt, vízfolyásoknál pedig 22 fajt. A leggyakrabban megfigyelt fajok a kéköves légivadász (*Ischnura elegans*), a kései karcsúacsa (*Aeshna mixta*) és a skarlát szitakötő (*Crocothemis erythraea*). A vizsgálatok során több, Szerbiában, illetve Vajdaságban ritkának számító fajt is sikerült regisztrálni, közülük a nagyfoltos rablószitakötőt (*Lestes macrostigma*), a mediterrán légivadászt (*Coenagrion scitulum*) valamint az ékfoltos katona-szitakötőt (*Sympetrum depressiusculum*) érdemes kiemelni. A megfigyelt élőhelyek közül a Kelebiai-tó (Kelebijsko jezero), a királyhalmi Rózsa major (Bački Vinogradi-Ruža majur), valamint a palicsi Tőzegbánya (Palić-Tresetište) a legjelentősebbek a szitakötők fajgazdagságát illetően, ezeken a helyszíneken több mint 20 fajt regisztráltunk. A kutatás során azonban számos élőhelyen figyeltünk meg állapotromlást (pl. szárazodást, eutrofizációt), melyek minden esetben antropogén hatások miatt következtek be. A terepi megfigyelések mellett Matović Iván rovargyűjteményének áttekintésével első alkalommal igazoltuk a szalagos katona-szitakötő (*Sympetrum pedemontanum*) vajdasági jelenlétét. Eredményeink rámutattak azoknak a mesterséges eredetű, de természetközeli állapotú vízi élőhelyeknek a jelentőségére is, melyek fokozatosan átveszik az eltűnő, vagy leromló természetes élőhelyek szerepét, és biztosítják a túlélés lehetőségét bizonyos szitakötőfajok számára. Kutatásunk eredményei reményeink szerint alapot és ösztönzést jelentenek az észak-bácskai szitakötőfauna további vizsgálatához és a védelmükre irányuló intézkedések meghozatalához.

Tabela 1. Mapirani lokaliteti sa potencijalnim staništima vilinih konjica sa približnim WGS84 koordinatama
Table 1. Mapped sites with potential dragonfly habitats with approximate WGS84 coordinates

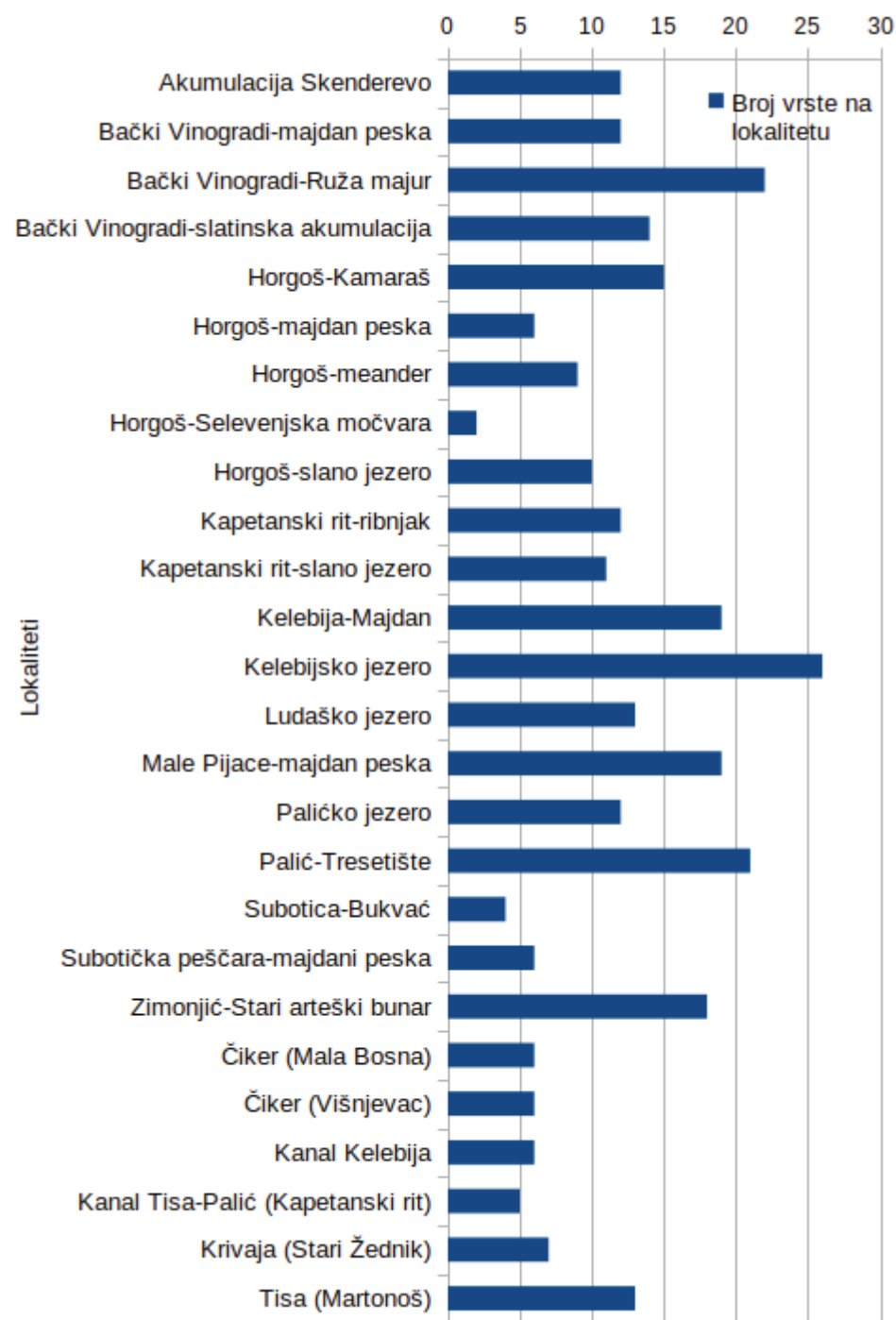
Redni broj	Ime lokaliteta	Koordinati lokaliteta (WGS84) [Lat., Long.]	Datumi terenskih istraživanja
Stajaće vode			
1	Akumulacija Skenderevo	46.0068278°, 19.5012806°	2016: 27.07. 2017: 12.05. 2018: 15.05., 16.07. 2019: 20.05., 25.05., 03.06. 2020: 16.09.
2	Bački Vinogradi-majdan peska	46.1269194°, 19.8353778°	2016: 23.08. 2017: 17.04. 2018: 05.07. 2019: 05.05., 30.07., 01.08., 09.08., 21.08. 2020: 18.05., 21.05., 04.06.
3	Bački Vinogradi-Ruža majur	46.1235639°, 19.8941000°	2020: 21.05., 25.05., 30.05., 04.06., 09.06., 26.06., 07.08., 23.08. 28.08., 17.09., 21.09.
4	Bački Vinogradi-slatinska akumulacija	46.1350417°, 19.8661750°	2016: 23.08. 2017: 17.04. 2018: 05.07. 2019: 05.05., 30.07., 01.08., 09.08., 21.08. 2020: 18.05., 21.05., 04.06.
5	Horgoš-Kamaraš	46.1620444°, 19.9865667°	2016: 07.06., 11.07., 04.08., 02.09., 08.09., 17.09., 27.09., 04.10., 10.10. 2017: 18.04., 17.05., 08.06., 07.07., 10.07., 12.07., 22.08., 14.09. 2018: 20.05., 01.06., 04.08. 2019: 25.05., 27.06., 21.08. 2020: 07.05., 21.05., 04.06., 14.09., 22.09.
6	Horgoš-majdan peska	46.1468278°, 19.9191028°	2016: 07.06., 11.07., 04.08., 02.09., 08.09., 17.09., 27.09., 04.10., 10.10. 2017: 18.04., 17.05., 08.06., 07.07., 10.07., 12.07., 22.08. 2018: 20.05., 01.06., 04.08. 2019: 05.08. 2020: 08.09.
7	Horgoš-meander	46.1680556°, 19.9744194°	2018: 20.05., 01.06., 04.08. 2019: 25.05., 27.06., 21.08. 2020: 07.05., 21.05., 04.06., 14.09., 22.09.
8	Horgoš-Selevenjska močvara	46.1408222°, 19.8885389°	2016: 23.04., 07.06., 11.07. 2017: 18.04., 17.05., 08.06., 07.07.

9	Horgoš-slano jezero	46.1422472°, 19.9497639°	2016: 05.14., 18.07. 2017: 17.04. 2018: 07.06., 21.06., 03.07. 2019: 09.06., 02.08., 07.08., 10.08. 2020: 04.06., 09.06.
10	Kapetanski rit-ribnjak	46.0361417°, 19.9329056°	2016: 06.08., 2017: 10.06., 18.10. 2018: 12.06. 2019: 01.08., 07.08. 2020: 08.07., 15.07., 15.08., 24.08., 14.09., 22.09.
11	Kapetanski rit-slano jezero	46.0271722°, 19.9472500°	2016: 06.08. 2017: 10.06., 18.10. 2018: 12.06. 2019: 01.08., 07.08. 2020: 08.07., 15.07., 15.08., 24.08., 14.09., 22.09.
12	Kelebija-Majdan	46.1579444°, 19.6071111°	2016: 08.04., 12.04., 05.05., 13.05., 23.05., 30.06., 06.07., 18.08., 23.08., 29.08., 31.10. 2017: 12.05., 31.05., 09.06., 16.06. 2018: 26.04., 30.04., 06.05., 15.05., 31.05., 07.06., 12.06. 2019: 17.04., 09.06., 19.08., 29.08., 21.11. 2020: 27.04., 18.05., 14.09., 05.10.
13	Kelebijsko jezero	46.1418278°, 19.5783722°	2016: 08.04., 12.04., 05.05., 13.05., 23.05., 30.06., 06.07., 18.08., 23.08., 29.08., 31.10. 2017: 12.05., 31.05., 09.06., 16.06. 2018: 26.04., 30.04., 06.05., 15.05., 31.05., 07.06., 12.06. 2019: 17.04., 09.06., 19.08., 29.08., 21.11. 2020: 27.04., 18.05., 14.09., 05.10.
14	Ludaško jezero	46.1051250°, 19.8336861°	2016: 08.05., 25.05., 31.05., 21.07., 24.07., 03.08., 03.10. 2017: 09.08., 18.09. 2018: 04.08. 2019: 28.05., 29.07., 01.08., 07.08. 2020: 08.05., 18.05., 28.08.
15	Male Pijace-majdan peska	46.0800417°, 19.9147639°	2016: 27.06., 14.09., 17.09. 2017: 10.06., 18.10. 2018: 18.04. 2019: 27.06., 01.08., 25.09. 2020: 18.05., 30.05., 17.06.
16	Palić-Tresetište	46.1623417°, 19.7430444°	2018: 22.05., 07.06., 26.06. 2019: 21.05., 08.06. 2020: 25.04., 09.05., 15.05., 17.07., 10.08., 21.09.

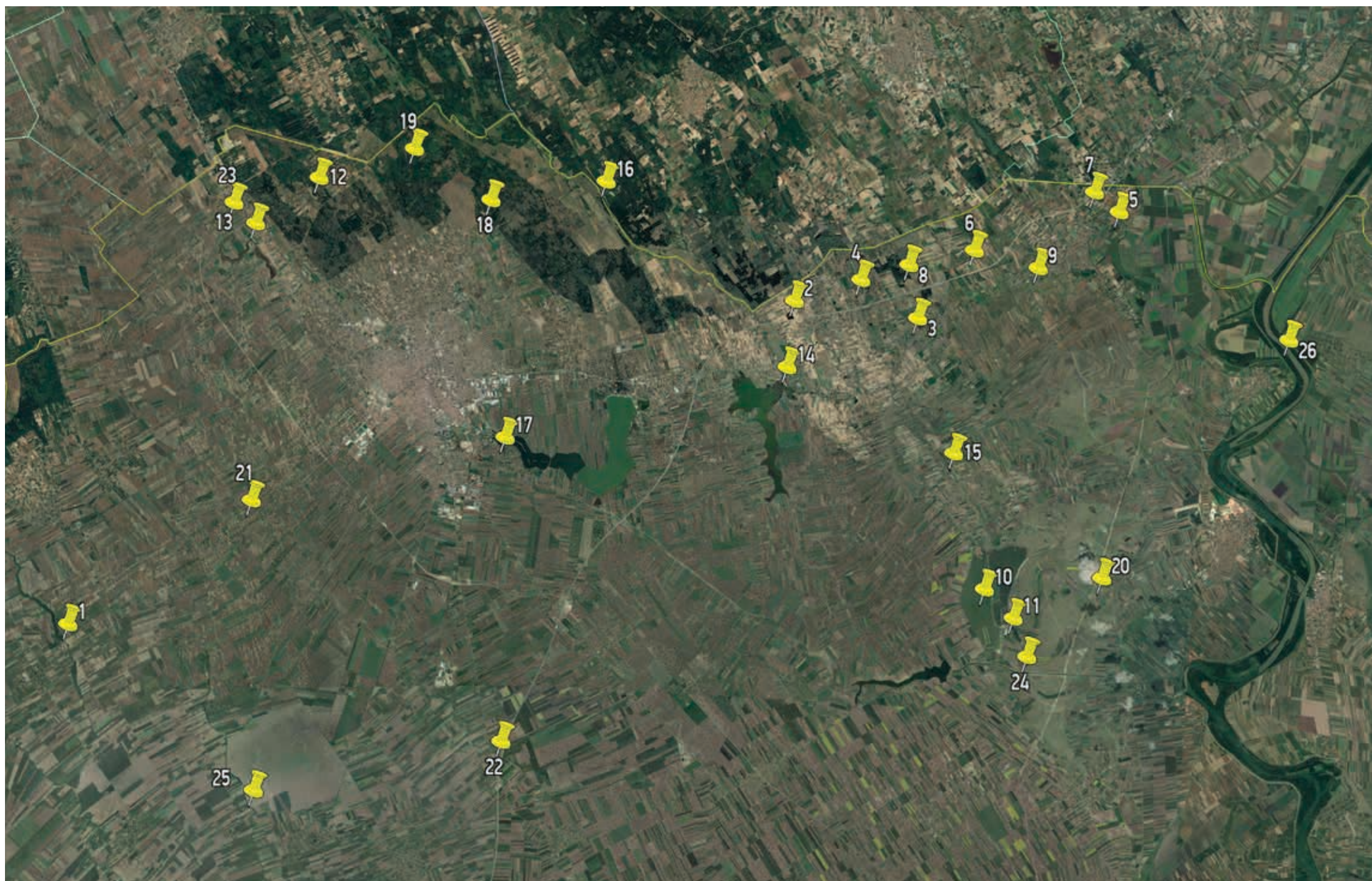
17	Paličko jezero	46.0767111°, 19.7024139°	2016: 12.07. 2020: 22.05., 27.05., 08.06., 02.07., 08.09.
18	Subotica-Bukvać	46.1540944°, 19.6890611°	2016: 30.05., 27.07. 2017: 16.06. 2018: 07.06. 2019: 09.06., 19.08., 29.08. 2020: 18.05.
19	Subotička peščara- majdani peska	46.1693778°, 19.6513889°	2016: 30.05., 27.07. 2017: 16.06. 2018: 07.06. 2019: 09.06., 19.08., 29.08. 2020: 18.05.
20	Zimonjić-Stari arteški bunar	46.0418833°, 19.9880639°	2018: 21.08. 2019: 22.08., 30.08., 21.11. 2020: 17.06., 28.08., 14.09., 22.09.
Tekuće vode			
21	Čiker (Mala Bosna)	46.0511028°, 19.5843444°	2017: 12.05. 2019: 20.05., 25.05., 03.06., 29.07. 2020: 22.09.
22	Čiker (Višnjevac)	45.9770861°, 19.7090056°	2017: 12.05. 2019: 20.05., 25.05., 03.06., 29.07. 2020: 22.09.
23	Kanal Kelebija	46.1481611°, 19.5675222°	2016: 08.04., 12.04., 05.05., 13.05., 23.05., 30.06., 06.07., 18.08., 23.08., 29.08., 31.10. 2017: 12.05., 31.05., 09.06., 16.06. 2018: 26.04., 30.04., 06.05., 15.05., 31.05., 07.06., 12.06. 2019: 17.04., 09.06., 19.08., 29.08., 21.11. 2020: 27.04., 18.05., 14.09., 05.10.
24	Kanal Tisa-Palić (Kapetanski rit)	46.0147972°, 19.9546944°	2016: 06.08. 2017: 10.06., 18.10. 2018: 12.06. 2019: 01.08., 07.08. 2020: 08.07., 15.07., 15.08., 24.08., 14.09., 22.09.
25	Krivaja (Stari Žednik)	45.9561778°, 019.5936389°	2016: 27.07. 2017: 12.05. 2018: 15.05., 16.07. 2019: 20.05., 25.05., 03.06. 2020: 16.09.
26	Tisa (Martonoš)	46.1231611°, 20.0702889°	2018: 21.06. 2019: 22.08. 2020: 04.06., 04.08., 25.08., 08.09., 24.09.

Grafikon 1. Ukupan broj lokaliteta za svaku od zabeleženih vrsta vilinskih konjica u severnoj Bačkoj
Chart 1. Total number of localities per each recorded dragonfly species

Grafikon 2. Ukupan broj vrsta vilinskih konjica registrovanih na svakom od 26 lokaliteta
Chart 2. Total number of dragonfly species registered at each of the 26 localities

Slika 1. Geografski položaj proučavanih lokaliteta
Figure 1. Geographical position of the investigated localities

foto: Hulló István

Slika 2. Tamna zelena devica (*Lestes macrostigma*), Bački Vinogradi-slatinska akumulacija, 2018
Figure 2. *Lestes macrostigma*, Bački Vinogradi-saltwater reservoir, 2018

Slika 3. Mala plava devica (*Coenagrion scitulum*), Bački Vinogradi-Ruža Majur, 2020
Figure 3. Dainty blue damselfly (*Coenagrion scitulum*), Bački Vinogradi-Ruža Majur, 2020

foto: Hulló István

foto: Hulló István

Slika 4. Prolećni knežević (*Brachytron pratense*), Horgoš-Selevenjska močvara, 2016
Figure 4. Hairy dragonfly (*Brachytron pratense*), Horgoš-Selevenj marsh, 2016

Slika 5. Žutonogi razroki konjic (*Gomphus flavipes*), Tisa kod Martonoša, 2020
Figure 5. Yellow-legged club-tail (*Gomphus flavipes*), the Tisa river near Martonoš, 2020

foto: Hulló István

foto: Hulló István

Slika 6. Plavooki vilin konjic (*Libellula fulva*), Horgoš-Kamaraš, 2017
Figure 6. Blue chaser (*Libellula fulva*), Horgoš-Kamaraš, 2017

Slika 7. Četvoropegi vilin konjic (*Libellula quadrimaculata*), Bački Vinogradi-Ruža Majur, 2020
Figure 7. Four-spotted chaser (*Libellula quadrimaculata*), Bački Vinogradi-Ruža Majur, 2020

foto: Hulló István

foto: Hulló István

Slika 8. Mali crnonogi poljski konjic (*Sympetrum depressiusculum*), Zimonjić-Stari arteški bunar, 2020
Figure 8. Spotted darter (*Sympetrum depressiusculum*), Zimonjić-The old artesian well, 2020

Slika 9. Brkati poljski konjic (*Sympetrum vulgatum*), Kelebijsko jezero, 2020
Figure 9. Moustached darter (*Sympetrum vulgatum*), Lake Kelebija, 2020

foto: Hulló István

foto: Hulló István

Slika 10. Kelebijsko jezero
Figure 10. Lake Kelebijsko

foto: Hulló István

Slika 11. Bački Vinogradi-Ruža majur
Figure 11. Bački Vinogradi-Ruža majur

foto: Hulló István

Slika 12. Palić-Tresetište
Figure 12. Palić-Tresetište

foto: Hulló István

Slika 13. Kelebijsko-Majdan
Figure 13. Kelebijsko-Majdan

foto: Hulló István

Slika 14. Male Pijace-majdan peska
Figure 14. Male Pijace-sand mine

foto: Hulló István

Slika 15. Zimonjić-Stari arteški bunar
Figure 15. Zimonjić-The old artesian well

foto: Hulló István

Slika 16. Bački Vinogradi-slatinska akumulacija
Figure 16. Bački Vinogradi-saltwater reservoir

foto: Hulló István

Slika 17. Kapetanski rit-slano jezero
Figure 17. Kapetanski rit-salt lake

foto: Hulló István

Slika 18. Tisa kod Martonoša
Figure 18. The Tisa river near Martonoš

foto: Hulló István

Slika 19. Horgoš-Kamaraš
Figure 19. Horgoš-Kamaraš

foto: Hulló István

Slika 20. Čoka-kanal kod tiskog mosta
Figure 20. Čoka-canal near the bridge across the Tisa river

foto: Kolović Svetlana

Slika 21. *Sympetrum pedemontanum* iz zbirke Ivana Matovića
Figure 21. *Sympetrum pedemontanum* from the collection of Ivan Matović

Olga K. Ninkov*

Gradski muzej Subotica
Trg sinagoge 3
24 000 Subotica, Srbija
olga.k.ninkov@gmail.com

O STRUČNOM SKUPU *KAKO JE LINIJA SECESIJE PROGOTORILA*

Stručni rad

U suorganizaciji Predškolske ustanove „Naša radost” iz Subotice i Gradskog muzeja Subotica, 13. juna 2019. je u tematskoj sali Gradskog muzeja Subotica održan stručni skup *Kako je linija secesije progovorila*. Skup se bazirao na prezentaciji iskustava stečenih kroz projekat *Secesija i linija*, koji je započeo leta 2018. godine, a koji je bio podeljen na tri etape. Ovaj događaj je zaokružio i krunisao jedan uspešno sprovedeni edukacioni proces, čiji su učesnici bili s jedne strane vaspitačice i pedagog, te deca i roditelji Predškolske ustanove „Naša radost”, s druge strane umetničko i pedagoško odeljenje, kao i kadar za rad sa publikom Gradskog muzeja Subotica. U ovom tekstu ćemo pružiti kratak uvid u sadržaj stručnog skupa, te ukazati na etape projekta, kao i na faze koje su mu prethodile.

Jednogodišnji, permanentno sproveden projekat *Secesija i linija* je plod višegodišnje saradnje dve ustanove na temu secesije, koja je započeta 2012. muzejskom postavkom *Secesija u subotičkim javnim zbirkama*, a intenzivnije nastavljena izložbom *Priroda i secesija* 2015. godine, kada su održane prve radionice za decu i roditelje pod nazivom *U srcu mog doma secesija kuca*. Pripreme za ovu radionicu su izvršene stručnim vođenjem od strane dve istoričarke umetnosti Gradskog muzeja Subotica kroz zgradu muzeja, koja je sagrađena u stilu secesije i poseduje predmete iz oblasti slikarstva, primenjene umetnosti i industrijskog dizajna u ovom stilu, kao i vođenje kroz istaknute primere secesijske arhitekture u Subotici: Gradsku kuću i sinagogu. Učesnice edukativno-kreativnih susreta, Biljana Pilipović, vaspitačica i Violeta Vrcelj Odri, pedagog PU „Naša radost” su potom izradile koncepciju i bile animatori radionice za roditelje i decu. Radionica je započinjala u prostoru Gradske kuće

* dr Ninkov K. Olga, istoričar umetnosti, muzejski savetnik
dr. Ninkov K. Olga, művészettörténész, múzeumi tanácsos
Olga K. Ninkov PhD, art historian, museum counsellor

pomoću radnih listića, imajući istraživački karakter, a prelaskom u muzej, gde su decu i roditelje dočekali radni pribor i postavljeni stolovi, usledio je praktičan rad u vidu izrade secesijskih kućica. Svaku podjednaku kuću su osmišljavali i izrađivali u paru roditelj (baka, deda ili tetka) i dete, isecajući osnovnu formu i ukrašavajući je motivima u raznim tehnikama (kolaž, crtanje, perforacija), nalik onima u Gradskoj kući. Od tih kućica bi se na kraju radionice formirala čitava ulica. Bile su to prve muzejske radionice za roditelje i decu, a u realizaciji je učestvovao i stručni tim umetničkog odeljenja, te muzejski pedagog Aniko Baba Mihajlović. Radionice sa ovom koncepcijom su sa uspehom održane više puta – dva puta vezane za Gradsku kuću: *U Srcu Mog Doma Secesija Kuca* (2015), *Zajedno tragom ukrasa iz prošlosti* (2016) i dva puta vezane za sinagogu: *Osvetli secesiju* (2017), *MOTIV-iši se!* (2018).^[1] Tempiranje navedenih radionica se prvenstveno vezivalo za Svetski dan secesije, 10. jun, koji se od 2013. obeležava širom Evrope i kao takav je od samog početka bio zastupljen i u Gradskom muzeju Subotica, a potom i u drugim subotičkim ustanovama kulture, ali se zbog karaktera radionica i termina održavanja vezivalo i za Svetski dan porodice (15. maj), te Svetski dan muzeja (18. maj).

Na ovim radionicama su se stekla prva značajna iskustva i inspiracija za dalji rad sa decom predškolskog uzrasta na temu secesije, stila po kome je Subotica poznata, a koji svojom razigranošću, bogatstvom poznatih i deci bliskih motiva i boja, kao i autentičnim, originalnim rešenjima, nudi bezbroj pristupa za upoznavanje, igru, druženje, učenje i rad. Tim radionicama je muzej na primeren način otvorio vrata najmlađoj populaciji na temu *art nouveau*. Jedan od rezultata ovakve saradnje je i rađanje muzejsko-edukativne radne sveske za učenike nižih razreda osnovnih škola *Upoznajmo secesiju u muzeju* 2015. godine, čiji autor je istoričarka umetnosti Ljubica Vuković Dulić, recenzent Violeta Vrcelj Odri, a izdavač Gradski muzej Subotica.

Do projekta većeg obima *Secesija i linija* je došlo 2018. godine, na inicijativu pedagoga Violete Vrcelj Odri. Koncepcija ovog jednogodišnjeg projekta, čija izrada je tekla u saradnji Violete Vrcelj Odri sa istoričarkom umetnosti muzeja Olgom K. Ninkov, obuhvatala je tri zasebna, vremenski razdvojena dela: 1. edukaciju vaspitačica na temu secesije, 2. rad vaspitačica sa decom i roditeljima, kroz pokretanje malih projekata, 3. prezentaciju rezultata u vidu izložbe i stručnog savetovanja. Kako bi bilo uključeno što više vaspitača/čica, bio je organizovan sastanak na kojem je zainteresovanim vaspitačicama

predstavljena ideja projekta, nakon čega se prijavilo njih 30-ak koje vode decu od 3 do 7 godina. Pri tome je PU „Naša radost” obezbedila autobuse za dolazak dece iz udaljenih vrtića, pa i za one u prigradskim naseljima, tako da su već na prvim susretima učestvovala i vaspitačice npr. iz Starog Žednika. Edukacija vaspitačica je obavljena od druge polovine maja do kraja juna 2018. Uvodno predavanje o secesiji u svetu uopšteno, sa prezentacijom nacionalnih varijanti i kapitalnim primerima u oblasti arhitekture, slikarstva, primenjene umetnosti i industrijskog dizajna, održano je u Gradskom muzeju Subotica. Drugi susret je održan u okviru stručnog vođenja gradskom rutom i davanjem osnovnih informacija o projektantu, vremenu izgradnje, stilu, karakterističnim elementima, uz potenciranje individualnog beleženja, skiciranja motiva i snimanja fotoparatima od strane vaspitačica. Tokom kratke putanje, koja se prešla u roku od 2,5 sata, uočavala se bečka, darmštatska i mađarska secesija i dela projekatana kao što su Šandor Molcer, Titus Mačković, Imre Mađar, Pal Vadas, Marcel Komor i Deže Jakab, Alfred Hajoš-Gutman, Geza Kocka, Ferenc Rajhl, Jožef i Laslo Vago. Objekti koji su sagledani sa fonalne strane, a u nekim slučajevima i u unutrašnjem prostoru, su: kuća Šandora Molcera (Prvomajska 9), najamna palata Jožefa Roznofskog (Štrosmajerova 22), najamna palata Imrea Mađara (Štrosmajerova 3), Gradska najamna palata (Branislava Nušića 2), palata Štedionice i trgovačke banke Subotice i okoline (Korzo 4), Hotel „Zlatno jagnje” (Korzo 3), palata Opšte kreditne banke (Trg Republike 2), kuća Jakova Lončarevića (Trg republike 10), palata Austrougarske banke (Dimitrija Tucovića 15), sinagoga (Trg Sinagoge 2), najamna kuća Mikše Demetera (Trg sinagoge 3). Na zadnjoj destinaciji, u muzeju je prikazana radna sveska *Upoznajmo secesiju u muzeju*. Treći susret je posvećen Gradskoj kući i demonstraciji iskustava sa ranijih radionica sa decom i roditeljima. U okviru poslednjeg, četvrtog susreta, održanog u muzeju, realizovala se radionica na temu pedagoško-metodološkog pristupa, gde su vaspitačice, po grupama, rešavale zadate teme kao pripremu za rad sa decom. Predavači četiri edukativna susreta su bili Olga K. Ninkov – uvodno predavanje i obilazak grada na temu secesije, Ljubica Vuković Dulić – prikaz muzejsko-pedagoške radne sveske i Violeta Vrcelj Odri – radionica na temu pedagoško-metodološkog pristupa. Trideset vaspitačica iz šesnaest subotičkih i prigradskih vrtića su ostale verne susretima od početka do kraja, izražavajući veliko interesovanje i kreativnost u rešavanju zadataka, bez da je ovaj program bio akreditovan, pa se tako na radnom mestu ni bodovi nisu dobijali za učešće. No, intenzitet dolaska i pažnje je dao novi i snažan zamah za nastavak projekta, sa izgrađenom osnovom novih spoznaja i uspostavljanjem dobre komunikacije među učesnicima.

[1] Podaci i fotografije radionica objavljeni su u *Museion* 14, 2016, 106–107; *Museion* 15, 2017, 177; *Museion* 16, 2018, 220; *Museion* 17, 2019, 236.

Realizacija druge faze projekta je trajala od 10. oktobra 2018. do 30. aprila 2019, što je – ako uzmemo u obzir i pauze zimskih praznika – nešto manje od sedam meseci. U ovoj fazi je učestvovalo četrnaest subotičkih i prigradskih vrtića sa više svojih grupa.^[2] Predviđeni program se bazirao na radu vaspitačica sa decom, a u nekim slučajevima i sa roditeljima, bakama i dedama, starateljima. Prvo su se u dva različita dana odvijale posete Gradskom muzeju i Gradskoj kući, pri čemu se često dešavalo u istom terminu imamo rad sa grupama na oba mesta. Tu su sa strane muzeja, u prihvatanje grupa i njihovo animiranje, bili uključeni kustosi umetničkog odeljenja i muzejski pedagog, a dodatno za posete u Gradskoj kući Danijela Momčilović i Sonja Korponaić. Posete grupa je fotografisala Svetlana Kolović, fotograf muzeja, ali i poneka vaspitačica. Naglasak je bio na uočavanju tipičnih elemenata i motiva secesije na pročelju i u unutrašnjem prostoru navedene dve zgrade – npr. kod Gradske kuće lale gvozdene kapije svečanog ulaza, srce na podnim pločama u foajeu, veverice kraj kamenih klupa u dnu svečanog stepeništa, zanati na pločicama od Žolnai keramike, simboli subotičke privrede na vitražima u stepeništa, a kod Gradskog muzeja npr. metalne dekorativne loptice na rešetkama stepeništa i zatalasanim linijama vrata, niz perforiranih motiva srca na obodu drvenog stola, ples vila i dva dečaka na slikama Hanerika Acela. Uočavanje i upoznavanje je bilo prilagođeno deci predškolskog uzrasta, te se odvijalo u igri i razgovoru. Rad na terenu je pratio rad u vrtiću. Izrađivali su se različiti predmeti, rešavali različiti motorički i didaktički zadaci – individualno ili grupno. Na Facebook profilu, gde je od samog početka projekta osnovana zajednička grupa, postavljane su fotografije o svakoj poseti i radu u vrtiću, pa su učesnici projekta mogli da prate rad i ideje jedni od drugih. Tu su se pokazali i lični afiniteti vaspitačica. Usmeno izveštavanje o iskustvima rada, uz razgovor i projekciju fotografija, održano je u muzeju 10. januara 2019, što je ujedno bila priprema za izložbu i stručni skup. Najuspešniji radovi koji su nastali do kraja aprila, doneseni su u muzej i postavljeni u jednoj sali za izložbu. Priprema izložba je zadatake pedagogu, vaspitačicama i kostosima, jer je trebalo označiti svaki rad imenom i prezimenom deteta, godine starosti i imenom vrtića i vaspitačice – taj deo su odradile vaspitačice i pedagog PU „Naša radost”, a autori postavke su bile istoričarke umetnosti Umetničkog odeljenja uz pomoć saradnika muzeja Ferenc Horvata / Horváth Ferenc, Otilije Pisanić i Svetlane Kolović. Lista vaspitačica, vrtića i grupa: Kornelija Čorba / Csorba Kornélia, Tamara Rajnović (vrtić „Šumica”, grupa „Loptice”), Edina Đorović (vrtić „Šumica”, grupa „Bubamare”), Hajnalka Glimber / Glimber Hajnalka

[2] Vrtići učesnici i broj dece po grupama: Zvezdica (40 dece), Sanda Marjanović (30), Šumica (60), Ciciban (25), Mandarina (34), Poletarac (28), Lastavica (24+25+27), Zeka (30), Zvončica (21), Morska zvezda – Žednik (50), Kolibri (28+20+20), Maštatica (20), Neven (13), Pera Deltić (10).

(vrtić „Kolibri”, grupa „Pčelica”), Marta Gubi / Gubi Márta, Ildiko Šveller / Sveller Ildikó (vrtić „Neven”, grupa „Pečurkice”), Vera Jaramazović, Zorica Milašin (vrtić „Ciciban”, grupa „Loptice”), Snežana Jocić, Nedeljka Katić (vrtić „Zeka”, Gat, grupa „Balončići”), Jagoda Korać sa asistentom Sanjom Jovanović (vrtić „Zvončica”, grupa „Sunčići”), Vera Kujundžić, Ksenija Gabrić (vrtić „Morska zvezda”, Stari Žednik, grupa „Bubamare”), Marina Kuzman, Nataša Horvat (vrtić Pčelice, Poletarac), Sandra Milodanović Sarić, Biljana Mamužić (vrtić „Zeka”, grupa „Zečići”), Suzana Milovanović, Nataša Stojić (vrtić „Šumica”, grupa „Mačići”), Erika Nanaši / Nánási Erika (vrtić „Zvezdice”, grupa „Zečići”), Tatjana Palković, Dijana Mihajlović (vrtić „Lastavica”, grupa „Leptirići”), Biljana Pilipović, Natalija Eror (vrtić „Lastavica”, grupa „Cipelići”), Snežana Perušić, Vanja Dokic (vrtić „Kolibri”, grupa „Vrapčići”), Žužana Seke / Szőke Zsuzsanna (vrtić „Kolibri”, grupa „Veverice”), Klara Vidaković (vrtić „Leptirić”, grupa „Balončići”), Olivera Vinčić, Luča Radmanić (vrtić „Maštatica”, grupa „Balončići”, mali i srednji uzrast), Mirjana Višnić, Mirjana Matković (vrtić „Mandarina”, grupa „Ribice”), Gabriela Vuković, Bojana Terzin (vrtić „Lastavica”, grupa „Loptice”), Angela Zvekić (vrtić „Leptirić”, grupa „Medvedići”), Vesna Zekić Kaurin (vrtić „Sunca”, Novi Žednik, grupa „Cvetići”). U projektu je učestvovala i vaspitačica Emina Ličina.

Izložba *Kako je secesija progovorila*, otvorena je u najfrekventnijem terminu, za Noć muzeja, 18. maja. Ona je trajala u letnjoj sezoni i naravno nije moglo sve da se pokaže, izostala su npr. zapisana zapažanja dece i delovi izveštaja vaspitačica. Jedan od njih je sledeći: „Vrtić »Morska zvezda« iz Žednika sa svoje dve grupe »Pčelice« i »Bubamare« je učestvovao u projektu »Secesija i linija«. Deci se ukazala jedinstvena prilika da imaju organizovan besplatan prevoz do Subotice, a samim tim i posete značajne institucije grada: muzej, Gradsku kuću koje do sada nisu imali priliku da posete. Tokom posete muzeja deca su u pratnji vaspitača i kustosa Ljubice Vuković Dulić obišla muzej i kroz priču lako razumljivu za njih upoznala se sa secesijom, koju smo šetajući po muzeju tražili i pronalazili na lusterima, prozorima, ogradama, plafonima, zidovima, slikama. Tražili su boju, oblik srca koji im se najviše dopao. Kod slike »Ples vila« deca su uz asistenciju Ljubice Vuković Dulić otplesali vilinski ples, koji su posle još igrali u našoj radnoj sobi. Po dolasku u vrtić predškolci su crtali secesiju viđenu njihovim očima, čije crteže prilažemo. Tokom posete Gradskoj kući istoričar umetnosti Olga Ninkov nas je dočekala u holu i pričala nam o srcima i povezanosti srca i porodice, a potom smo šetajući stepeništem prema gore posmatrali zidove sa strane koji su ukrašeni raznim motivima zanata, životinja...

Deca su opipavala reljefne šare, istraživala prisutne boje i oblike i opet su im se najviše dopali motive srca koji su im ujedno i najbliži. Grupa »Pčelica« je našla svoj grb, košnicu sa pčelama. Po dolasku u vrtić smo pravili vitraž. ... Zahvalni smo na mogućnosti da i deca iz prigradskih sredina mogu da posete ustanove i uživaju u njima kao njihovi vršnjaci iz grada. Nadamo se da ćemo imati još prilika za ovakve divne posete. Razmišljamo da i dalje secesiju uvrstimo u naš rad putem novih poseta, ali i drugih oblika rada, putem vajanja i korišćenja drugih materijala. Hvala na saradnji, srdačan pozdrav od Verice Kujundžić i Ksenije Gabrić.” U izveštaju Edine Đorović, Tamare Ugrai, Tamare Rajnović, Kornelije Čorba, Suzane Milovanović i Nataše Stojić, između ostalog piše: „Nakon posete Gradskoj kući, deca su uz pomoć raznih konstruktora pokušavala izgraditi kulu Gradske kuće i njene motive dočarati bojama i oblicima. Deci je bila fascinantna činjenica kako su stari majstori uspeli oslikati plafon i visoke zidove Gradske kuće, pa smo gradili »skele« od konstruktora i izmišljali načine kako bi to oni uradili (ležeći ispod stola npr). Pokušali smo reprodukovati i prelepe vitraže koje smo videli, kao što smo pokušali i reprodukciju najupečatljivijih slika iz muzeja. Motivi secesije su nas nadahnuli da napravimo slagalice – puzzle i igre memorije sa secesijskim motivima.”

Stručni skup *Kako je linija secesije progovorila – prezentacija iskustava stečenih kroz projekat*, održan je 13. juna 2019. u Gradskom muzeju Subotica, sa pozdravnim rečima direktora dve ustanove, Nebojše Markeza i mr Ištvana Huloa. U sali gde je održan skup, otvorena je i izložba dokumentarnih fotografija nastalih za vreme projekta vaspitačice Tamare Rajnović i fotografa Svetlane Kolović.

Program stručnog skupa:

- Dr Olga K. Ninkov, istoričar umetnosti, Gradski muzej Subotica: *Zašto baš secesija?*
- Vid Lebović, vrtić „Lastavica”: *Priča o secesiji iz ugla jednog dečaka*
- Violeta Vrcelj Odri, pedagog, Predškolska ustanova „Naša radost”: *Od začudnosti ka zajedničkom učenju o secesiji*
- Snežana Jocić, vaspitač i Sandra Milodanović S., vaspitač, vrtić „Zeka”: *Istraživanje secesije iz perspektive vaspitača*
- Vera Jaramazović, vaspitač i Zora Milašin, vaspitač, vrtić „Ciciban”: *Secesija kao inspiracija za razvoj programa rada sa decom*
- Vaspitači: Nataša Stojić, Suzana Milovanović, Edina Đorović, Kornelija Čorba, Tamara Rajnović, vrtić „Šumica”: *Secesija kao motiv u dečjim igrama*

- Jagoda Korać, vaspitač, vrtić „Zvončica”: *Secesija kao linija koja povezuje članove porodice*
- Szőke Zsuzsanna / Žužana Seke, vaspitač, vrtić „Kolibri”: *Kako nas je secesija učila da volimo svoj grad*
- Ljubica Vuković Dulić, istoričar umetnosti, Gradski muzej Subotica: *Deca kao muzejska publika*
- Aniko Mihajlović, muzejski pedagog, Gradski muzej Subotica: *Muzejska pedagogija u Gradskom muzeju Subotica*
- Mirjana Višnić, vaspitač, vrtić „Mandarina”: *Secesija i linija viđena očima dece*

Zbornik radova stručnog skupa nije publikovan, ali je planirano da se nastavi rad na prezentaciji izloženog materijala, kako u domenu vizualizacije, tako i na teoretskoj ravni. Pandemija virusa korone koja je izbila početkom tekuće godine, omela je grupu entuzijasta da i ove godine načini korak dalje, a ovaj tekst će bar malo sumirati i podsetiti na aktivnosti. Da li je ovo bio pilot projekat koji će uroditi primenom praktičnih i teoretskih saznanja i metodologije u svakodnevnoj nastavi i kreativnom pristupu zavičajnoj kulturnoj baštini, u kome muzej i vaspitne ustanove čine kompatibilnu celinu, pokazaće budućnost. Rezultati su nas doveli do zaključka da je projekat „Secesija i linija“ bio veoma uspešan, ne samo zbog pozitivnih rezultata, nego i problema koji su se uočili tokom rada, a koji bi vremenom mogli da se promene na bolje. Jedan od takvih je i teška pristupačnost Gradske kuće predškolskim ustanovama, jer su one u mogućnosti da izvrše posetu jedino tokom radnog vremena, i to između doručka i ručka dece, što je ujedno i radno vreme Gradske uprave. Projekat je utabao put sličnim drugim aktivnostima, gde je edukacija dece ravnopravna sa edukacijom odraslih, te da se povoljni rezultati postižu upravo istovremenim uključivanjem obe strane u didaktički proces, pri čemu dolazak u Muzej može da postane nezaobilazan faktor u razvijanju znanja i veština. Takođe treba istaći da je značajan rezultat dobiven uključivanjem različitih profesija stručnjaka u rad. I na kraju ovog kratkog prikaza citirajmo redove pedagoga Violete Vrcelj Odri, koje je napisala za uvod gore navedene izložbe dečijih radova: „[...] Verujemo da će ovo prijateljstvo sa Secesijom uticati na stvaranje unutrašnjeg prostora Deteta u duhu slobode, istrajnosti, uključenosti, odgovornosti i kreativnosti. Nadamo se da će takav unutrašnji prostor biti Detetov izvor snage za oblikovanje spoljašnjeg prostora, ovog našeg zajedničkog u istom takvom duhu. Prostora koji i dalje inspiriše, uvažava različitosti, podržava zapitanost, čuva ono što nam je važno.”

Radionice za decu i roditelje od 2015. do 2018.

Početak projekta *Secesija i linija* – radionice za vaspitačice, 2018

Deca iz vrtića, sa vaspitačicama, u poseti Gradskoj kući,
u okviru druge faze projekta *Secesija i linija*, 2018

Deca iz vrtića, sa vaspitačicama, u poseti Gradskom muzeju, sa fokusom na elemente građevine
i izložene umetničke predmete u stilu secesije – druga faza projekta *Secesija i linija*, 2018

Izložba *Kako je secesija progovorila*, Gradski muzej Subotica, 2019

Stručni skup *Kako je linija secesije progovorila* – *Prezentacija iskustava stečenih kroz projekat* i otvaranje izložbe fotografija Svetlane Kolović i Tamare Rajnović; Gradski muzej Subotica, 13. jun 2019.

Stručni skup *Kako je linija secesije progovorila* – *Prezentacija iskustava stečenih kroz projekat*, Gradski muzej Subotica, 13. jun 2019.

IN MEMORIAM SZEKERES ÁGNES (1968–2020)

Szekeres Ágnes, a Szabadkai Városi Múzeum régészét, gyűjteménykezelőjét ez év elején, március 24-én veszítettük el. Idő előtt távozott, szinte észrevétlenül hagyott itt bennünket.

Szekeres Ágnes 1968. szeptember 21-én született Szabadkán, itt végezte általános és középiskola tanulmányait. Édesapja, Szekeres László nyomdokait követve a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Szakán diplomázott 1995-ben és még ugyanabban az évben megkezdte doktori tanulmányait is. Akkor már intézményünkben is dolgozott, ahol az elkövetkező 24 évet is töltötte. Muzeológusi szakvizsgáját 1998-ban tette le, ekkor vette át az őskori és ókori régészeti gyűjteményt.

Munkája során a Szabadkai Városi Múzeum régészeti feltárásait vezette, így az őskortól középkorig minden régészeti időszakból származó lelőhely terepi kutatásában részt vett. Legjelentősebb ásatásai a Verusics-stub 148 szarmata telep, valamint a Tavankút-Kaponya és szabadkai Kameniti-hát középkori lelőhelyek feltárásai voltak.

Önálló, valamint kollégáival közösen megrendezett kiállításaira sokáig emlékezni fogunk, ilyenek voltak az *Egy letűnt nép nyomában – Szarmaták Észak-Bácskában, Kameniti hát – Egy XIV. századi templomrom és temető Szabadka határában* valamint *A kerámia évszázadai a kezdetektől a középkorig* című tárlatai. E kiállítások anyaga katalógusban is megjelent. Mint szakmunkatárs további kiállítások készítésében is részt vett, ugyanúgy ahogy különböző intézmények közös projektjeiben is.

Több tanulmányt jelentetett meg hazai és külföldi folyóiratokban. Tagja volt a Szerb Régészeti Társaságnak, valamint a szegedi Barbarikumi Régészeti Társaságnak. Számos régészeti konferencián vett részt, mint előadó.

Egy értékes és gondoskodó barátot veszítettünk el, aki tapasztalatát és tudását mindig megosztotta velünk. Ágnes a terepi kutatómunka szerelmese volt, fáradhatatlanul nyomozott, s akkor tűnt a legboldogabbnak, amikor a feltárások alkalmával a zabolátlan bácskai szél földdel hintette be. Őrizte és élte a vidámságot és a reményt. Hétköznapi emlékeinkben mosolygós arcát fogjuk megőrizni. Sok-sok megkezdett munka maradt félbe Ágicánk túl korai távozása miatt, de örökségül ránk hagyta a régészeti feladatokat illető iránymutatását. Kitartó és derűs lényének emléke kísérni fog bennünket a Szabadkai Városi Múzeum régészeti osztályának munkájában, de a helyi örökség ápolásában is, melyet ugyancsak szívügyének tekintett.

IN MEMORIAM AGNEŠ SEKEREŠ (1968–2020)

Početak godine, 24. marta, prerano nas je napustila naša koleginica, arheolog, kustos Gradskog muzeja Subotica Agneš Sekereš. Otišla je tiho i nenametljivo, kao što je i živela.

Agneš Sekereš je rođena 21. septembra 1968. godine u Subotici, gde je završila osnovnu i srednju školu. Prateći stope svoga oca od koga je nasledila i ljubav prema arheologiji, odlazi u Budimpeštu gde u junu 1995. godine stiče zvanje mastera arheologije na Fakultetu društvenih nauka, univerziteta „Etvös Loránd”. Iste godine upisuje i doktorske studije i počinje da radi u Gradskom muzeju Subotica gde je provela naredne 24 godine. Zvanje kustosa dobija u maju 1998. godine i preuzima zbirku za Praistoriju i antiku.

U svojoj matičnoj kući radila je na organizaciji i izvođenju istraživačkih projekata zaštite arheološkog nasleđa od praistorije do srednjeg veka. Najznačajnija višegodišnja arheološka istraživanja vodila je na sarmatskom lokalitetu Verušić-Stub 148, kao i na srednjovekovnim lokalitetima Kaponja-Tavankut i Kameniti hat-Subotica.

Realizovala je samostalno ili u saradnji sa kolegama izložbe koje ćemo uvek pamtiti: *Tragom jednog nestalog naroda, Sarmati u severnoj Bačkoj, Kameniti hat – crkva i nekropola iz XIV veka pored Subotice i Vekovi keramike od neolita do srednjeg veka*. Ove izložbe su pratile i kataloške publikacije. Kao stručni saradnik je učestvovala i u drugim brojnim izložbama, kao i u različitim međuinstitucionalnim projektima.

Napisala je veći broj članaka i priloga koje je objavljivala u domaćim i stranim časopisima. Bila je član Srpskog arheološkog društva i Barbarikumi Régészeti Társaság (Szeged) i aktivno je učestvovala na stručnim skupovima posvećenim arheologiji.

Iznad svega, bila je dragocen i brižan prijatelj koji deli bez zadržke iskustvo i znanje. Volela je terenska istraživanja, neumorno je tragala, i čini se da je bila najsrećnija prekrivena zemljom koju nekad nanosi nesnosan bački vetar. Čuvala je i negovala vedrinu u radu. Sačuvaćemo je u različitim svakodnevnim sećanjima koja se uvek završavaju njenim smehom. Mnogo započeto je ostalo nedovršeno Agikinim preranim odlaskom, ali nam je ostavila kao zaveštanje smernice za buduća delovanja na polju arheologije. Rad uporne i vedre, naše Agneš, ostaće protkan i u negovanju zavičajne baštine u širem smislu, a svakako i u svakodnevnom radu Arheološkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica koje joj je toliko bilo u srcu.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA / IZABRANA BIBLIOGRAFIJA

- *Szarmata és XI. századi temetők Verusicsón*. Szabadka; 1996 (koautor/társszerző: Szekeres László).
- Sarmatska nekropola Subotica-Verušić. *Rad muzeja Vojvodine*, 40; 1998.
- Sarmatian cemetery at Bácsstopolya-Bánkert. *Antaeus Comm Arch Hung*, 24; 1999.
- Megjegyzések az Alföld korai szarmata telepeinek kérdéséhez (a jazyg bevándorlás és a megtelepedés kérdésköre). *MFME StudArch*, 7; 1999 (koautor/társzerző: Vaday Andrea).
- Szarmata temető Topolya-Bánkerten. *Museion*, 1; 2001.
- Előzetes jelentés a Szabadka-Kameniti háton 2001-ben végzett ásatásról. *Museion*, 2; 2002.
- *Tragom jednog nestalog naroda. Sarmati u severnoj Bačkoj / Egy letűnt nép nyomában – Szarmaták Észak-Bácskában* [katalog izložbe / kiállítási katalógus]. Subotica; 2001 (koautor/társzerző: Ricz Péter).
- A Ludasi-tó környékének régészeti múltja. In: Amidžić, L., Miljković, D. (Eds), *Ludaš – Jezero na pustari / Ludas – Tó a pusztán*. Palić; 2002.
- Előzetes beszámoló a Szabadka-Kameniti háton 2003-ban végzett ásatásról. *Museion*, 4; 2004.
- *Kameniti hat – Crkva i nekropola iz XIV veka pored Subotice / Kameniti hát – Egy XIV. századi templomrom és temető Szabadka határában* [katalog izložbe / kiállítási katalógus]. Subotica; 2004.
- Előzetes jelentés a Kanizsa „Keramika” területén folyó régészeti munkálatokról. *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve*, 7; 2005.
- A kerámiaipar és a kerámia fejlődése az őskortól a középkorig. *Bácsország*, 52; 2010.
- Vekovi keramike od neolita do srednjeg veka / A kerámia évszázadai a kezdetektől a középkorig [katalog izložbe / kiállítási katalógus]. Subotica; 2011 (koautor/társzerző: Ricz Péter).
- Konjanički grob sa Hinge. *Museion*, 11; 2012 (koautor/társzerző: Neda Dimovski).
- Arheološka iskopavanja na nalazištu Kaponja-Tavankut. *Museion*, 14; 2016 (koautor/társzerző: Neda Dimovski).

Neda Dimovski

IN MEMORIAM MIRKO GRLICA (1956–2020)

Kada bi samo jednom rečju pokušali da okarakterišemo kolegu istoričara Mirka Grlicu, dovoljno bi bilo reći – bio je svestrana ličnost. Ta svestranost nije bila vidljiva samo u neverovatnom dijapazonu njegovog stručnog interesovanja koje je obuhvatalo takoreći svaki segment istorije Subotice, od arhitekture, političke istorije, građanskog života oličenog u časopisima, dnevnim listovima i prepiskama znamenitih sugrađana, kao i u odavanju počasti žrtavama pogubnih ratova, pa sve do sporta, filma, biciklizma i svakodnevnih sitnica koje život znače. Mirkova svestranost bila je utkana i u njegovu svakodnevnicu, kroz otmenost i eleganciju s kojom se posvećivao nauci, književnosti ili umetnosti, posećujući intelektualno najzahtevnije programe kako u gradu tako i u okruženju. Iako blage prirode, nije trpeo osrednjost, nekulturu, osionost i nadmenost i bez obzira što je imao jasno definisan politički stav, prezirao je svako plitko politikantstvo. Njegova nepokolebljiva etičnost u pristupu mnogostruko složenoj istoriji rodnog grada, zahtevala je stalno preispitivanje i ponovno uobličavanje raznih tematika, što je postizao pomnim istraživanjem svih relevantnih istorijskih izvora, godinama prelistavajući, beležeći i skenirajući arhivski materijal sačuvan u gradskim ustanovama kulture. Zahvaljujući svom moralnom integritetu, sačuvao se i tokom raspada Jugoslavije, koju je i dalje smatrao svojom domovinom, svake vrste pristrasnosti ili jednostrane osude. Nikada, ali nikada Mirko Grlica nije upao u zamku izricanja kolektivne odgovornosti, tako karakterističnog čak i za mnoge intelektualce njegove generacije. Zbog toga je pažljivo birao i prijatelje i kolege, želeći da svoja intimna i profesionalna saznanja deli sa ljudima širokih shvatanja i dubokog naučnog utemeljenja. Posebno je bio zabrinut za generacije mlađih istoričara koji su svoja viđenja istorije ponekad temeljili na nedovoljno objektivnim i naučno nepristrasnim izvorima. Časna čovečnost je bio i ostao njegov imperativ u svemu što je radio.

Jednom prilikom sam u šali rekla da bi prototip pravog muzealca trebalo kreirati po uzoru na Mirka. Ne samo zbog preciznosti, tačnosti i savesnosti s kojom je pristupao obradi ogromne zbirke za koju je kao jedini kustos istoričar u muzeju bio zadužen, nego i zbog stalne prisutnosti na naučnim skupovima, u redakcijama stručnih časopisa u Srbiji i u Hrvatskoj, kao i među sugrađanima koji su zbog poverenja u njega spremno poklanjali Gradskom muzeju svoje retke kolekcije. I meni se često dešavalo da sam na „laičku” zainteresovanost u vezi neke istorijske zanimljivosti koja bi privukla pažnju naših sugrađana, lakonski odgovarala: „Čekajte, da pitam Mirka.” Jednostavno, verovali smo mu dok smo uz čaj sedeli u njegovoj kancelariji prebirajući po novim stručnim knjigama ili

razgledajući materijale na kojima je upravo radio.

Iako je pišući svoju biografiju i dalje pokazivao skromnost i odsustvo bilo kakve pompeznosti, jednostavno taksativno nabranje izložbi koje je priredio, monografija i naučnih studija koje je napisao, ta raskošnost i brojnost dela ostavlja takoreći bez daha, jer se iza svih navedenih naslova kriju decenije neumornog kreativnog rada. Stoga nije ni malo čudno što je u „čaršiji” Mirko opravdano dobio epitet gradskog istoričara. Kulturnog arbitra koji nam nije dozvoljavao ni preveliku bolećivost ni odsustvo poštovanja prema gradu Subotici kome je posvetio ceo svoj život.

I na kraju, neka sam Mirko progovori o sebi, a nama ostaje da ga pamtimo onako visokog i naočitog kako užurbano hita da se uhvati ukoštac sa novim izazovima skrivenim u lavirintima prošlosti.

„Rođen sam u Subotici 6.8.1956. godine. U rodnom gradu sam završio osnovnu školu i gimnaziju. Po okončanju srednje škole, u Novom Sadu sam proveo dve godine na Pravnom fakultetu, da bih zatim prešao na Filozofski fakultet, na grupu za istoriju. Po okončanju studija kraće vreme sam radio u prosveti, a od novembra 1985. godine sam zasposlen kao kustos-istoričar u Gradskom muzeju u Subotici.

Pošto sam jedini istoričar u kompleksnom muzeju, kakav je subotički, spektar istraživanja mi je veoma širok, ali vezan za Suboticu i njenu okolinu.”

IN MEMORIAM MIRKO GRLICA (1956–2020)

Ha csak egyetlen szóval kellene jellemezni kollégánkat, történészünket, Mirko Grlicát, akkor az az egy szó a sokoldalúság lenne. Ez a tulajdonsága nemcsak akkor volt szembetűnő, amikor szívügyéről, a szakterületéről volt szó. Tudása magába foglalta a szülőváros, Szabadka történetének minden darabkáját: az építészettől kezdve a politikatörténeten át a polgári lét minden percéig, melyeket a napilapok és magazinok oldalairól, egykorvolt szabadkaiak leveleiből mentett ki. Tiszteletet adott az elvesztett háborúk áldozatainak, ugyanakkor érdekelte a sport, a film, a kerékpár és minden apróság is, ami a hétköznapi életről tanúskodik. Mirko sokoldalúsága a mindennapokban is látható volt, magatartásában, lelkesedésében, és abban, hogy teljes lélekkel szentelte magát a tudománynak, az irodalomnak és a művészetnek.

Nem tűrte a közepszerűséget, a kulturálatlanságot, az arroganciát. Függetlenül attól, hogy határozott politikai nézetei voltak, megvetett minden sekélyes politikai gondolatot.

Szülővárosa történelme iránt érzett rendíthetetlen rajongása Szabadka történelmének folytonos vizsgálatát igényelte, új összefüggések feltárását, régi dokumentumok újraolvasását, az adatok rögzítését, megismertetését, megjelentetését.

Szellemi szabadságának köszönhetően Jugoszlávia felbomlása nem okozott törést számára, az egykori ország hazája maradt, elfogultság és részrehajlás nélkül. Korosztályából sokan estek az egyeseket kollektív bűnösöknek tekintő nézetek csapdájába, de Mirko Grlica soha nem esett ebbe a hibába. Barátait, kollégáit gondosan megválogatta, gondolatait és tudását azokkal osztotta meg, akiket erre méltónak talált, akik ugyanolyan érzékkel közeledtek a közös téma felé, mint ő.

Aggasztotta egyes fiatal történészek nézőpontja, akik nem elég tájékozottan, objektíven és tudományosan álltak a történelmi eseményekhez. Az ember iránti tisztelet volt és maradt tetteinek mozgatórugója.

Egyszer viccelődve meséltem, hogy róla kellene mintázni az igazi muzeológust. Azt, aki pontosan és lelkiismeretesen dolgozza fel a rábízott hatalmas gyűjteményt, mint a múzeum egyedüli történésze, emellett pedig folyamatosan konferenciára jár, publikál Szerbiában és Horvátországban. A szabadkaiak bíztak benne, ezért is került oly sok ritka családi ereklye neki köszönhetően a Szabadkai Városi Múzeum gyűjteményébe. Előfordult, hogy laikusok hozzám fordultak kérdéseikkel egy-egy történelmi esemény kapcsán, ilyenkor mindig azt válaszoltam: „Várjatok, megkérdezem Mirkót.” Bízunk benne, a tudásában. Ültünk egy-egy tea mellett az irodájában, böngészünk a legújabb könyveit vagy a képeslapokat, melyekkel épp akkor dolgozott.

Noha életrajzából is a szerénysége, egyszerűsége sugárzik, az általa életre hívott kiállításoknak, megírt köteteinek, tudományos munkáinak sora lélegzetelállító, hiszen ezek mögött évtizedes fáradhatatlan kutatómunka áll. Nem volt meglepő, hogy őt nevezték a város történészének. Kulturális döntőbíró volt, aki nem engedte, hogy valaha is elfeledkezzünk arról a tiszteletről, amelyet szeretett városunk, Szabadka érdemel.

Végezetül hagyjuk Mirkót beszélni, mi pedig emlékezzünk rá olyannak, amilyennek ismertük: magasnak, jóképűnek, aki a múlt labirintusaiban küzd az eléje tornyosuló kihívásokkal.

„Szabadkán születtem 1956. augusztus 6-án. Szülővárosomban végeztem az általános iskolát és a gimnáziumot, majd az Újvidéki Egyetem Jogi Karán tanultam tovább. Két év után átiratkoztam a bölcsészkarra, a történelem tanszékre. Rövid tanári pályafutásom után 1985-ben kerültem a Szabadkai

Városi Múzeumba, mint történész. Mivel egyedüli történészként dolgozom ebben a különleges intézményben, kutatási területem széleskörű, de minden részlete kapcsolódik Szabadkához és környékéhez.”

IZLOŽBE / KIÁLLÍTÁSOK

- *Hladno oružje u zbirkama Gradskog muzeja / Szálfegyverek a szabadkai Városi Múzeum gyűjteményéből*; 1991.
- *Stalna postavka Gradskog muzeja u Subotici – istorijski deo / A Szabadkai Városi Múzeum állandó kiállítása – történelmi rész*; 1991.
- *Aleksandar Lifka, čarobnjak pokretnih slika – o pioniru jugoslovenske kinematografije / Lifka Sándor, a mozgókép varázslója – a jugoszláviai kinematográfia úttörőjéről*; 1992.
- *Slika i događaj – povodom 75 godina od otcepljenja Vojvodine od Austro-Ugarske / Kép és esemény – Az Osztrák–Magyar Monarchiától való elszakadás 75. évfordulójára*; 1993.
- *Sećanje na subotičke Jevreje – povodom 50 godina holokausta / A szabadkai zsidóság emlékére – a holokauszt 50. évfordulója alkalmából*; 1994.
- *Prvih sto godina istorijskog plakata u Subotici 1848–1948 / A szabadkai történelmi plakátok első száz éve 1848–1948*; 1994.
- *Vek loptanja kod Somborske kapije – povodom 100 godina od osnivanja FK „Bačka” iz Subotice / A labdázás évszázada a zombori kapunál – a szabadkai Bácska futballcsapat megalapításának 100 éves évfordulója alkalmából*; 2001.
- *Istorijski segment Stalne postavke u muzejskoj depandansi u Bačkoj Topoli / A topolyai múzeum állandó kiállításának történelmi szegmense*; 2002.
- *Kolekcija razglednica Prokeš / A Prokes-képeslapgyűjtemény*; 2004.
- *Živeti zajedno (koautor) / Együtt élni (társszerző)*; 2006.
- *Ivan Sarić – povodom 100 godina od njegovog prvog leta avionom iznad Subotice / Ivan Sarić – Szabadka első sikeres repülési kísérletének századik évfordulójának alkalmából*; 2010.
- *Grad biciklista: istorijski, etnološki i umetnički aspekti bicikla u Subotici (koautor) / A biciklisek városa: a kerékpár történeti, néprajzi és művészeti aspektusai Szabadkán (társszerző)*; 2011.
- *Svetlo u tami – povodom 100. godina biskopa „Lifka” u Subotici / Fény a sötéttségben – a Lifka mozi 100 éve Szabadkán*; 2011.

- *Sve je samo reklama: segmenti iz istorije reklame u Vojvodini do 1941. (koautor) / Minden csak reklám: részletek a reklámok történetéből Vajdaságban 1944-ig (társszerző)*; 2013.
- *Subotička kraljica sportova 1878–1941. godine / A sportok királynője Szabadkán 1878–1941 között*; 2019.

IZABRANA BIBLIOGRAFIJA / VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Knjige / Könyvek

- *Subotica-Trans: 1897–1997: Sto godina javnog prevoza u Subotici / Subotica-Trans: 1897–1997: a szabadkai tömegközlekedés 100 éve*. Subotica; 1997.
- *Gradjanstvo i arhitektura u Subotici 1867–1914*. Subotica; 1997 (koautori/társszerzők: Viktorija Aladžić, Gordana Vujnović; neobjavljena studija, finansirana i prihvaćena od Centralnoevropskog univerziteta u Budimpešti / kéziratban maradt munka, készült a Közép-Európai Egyetem támogatásával)
- *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine / Szabadka község II. világháborús áldozatainak a névsora*. Subotica; 2000 (koautori/társszerzők: Hegedűs Antal, Milan Dubajić, Lazar Merković).
- *Vojnići od Bajše. Plemička priča / A bajsai Vojnich család nemesi világa*. Subotica; 2003.
- *Gradotvorci I: subotički stambeni objekti od baroka do moderne / Városteremtők I.: szabadkai lakóépületek barokktól modernizmusig*. Subotica; 2004 (koautori/társszerzők: Gordana Prčić Vujnović, Viktorija Aladžić).
- *Gradotvorci II: subotički stambeni objekti od baroka do moderne / Városteremtők II.: szabadkai lakóépületek barokktól modernizmusig*. Subotica; 2006 (koautori/társszerzők: Gordana Prčić Vujnović, Viktorija Aladžić).
- *Kuća koja pamti / Egy ház emlékei*. Subotica; 2007 (koautor/társszerző: Lovas Ildikó).
- *Subotica koje nema / Az elbontott Szabadka*. Subotica; 2010.
- *Galenovi sledbenici: subotičke apoteke i apotekari kroz istoriju / Galénosz követői: a szabadkai gyógyszertárak és gyógyszerészek történeti áttekintése*. Subotica; 2010.

Članci, studije / Cikkek, tanulmányok

- Subotica u Jugoslaviji 1918. godine. *Pro memoria*, 6; 1989.
- Subotičko višestranacje. *Pro memoria*, 8; 1990.
- Zarad već dostignutog. *Rukovet*, 37(7–8); 1991.
- Zbirka hladnog oružja Gradskog muzeja u Subotici. *Rad vojvođanskih muzeja* 34; 1992.
- Sećanje na Lovački muzej na Paliću. *Rukovet* 39(3–4); 1993.
- Dogđaji u Subotici oktobra-decembra 1918, In: Smiljanić, M. (Ed), *Prisajedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918 – zbornik radova sa naučnog skupa*. Novi Sad; 1993.
- Promena jevrejskih prezimena u mađarska. *Rukovet*, 40(4–5); 1994.
- Premudri lovci – prilog za društvenu istoriju Subotice. *Rukovet*, 40(6–7); 1994.
- Tri pisma Ambrozija Šarčevića Antoniju Hadžiću. *Rukovet*, 41(7–9); 1995.
- Aleksandar Kuzmanović – subotički general i džentlmen. *Rukovet* 41(1–3); 1995.
- Posmrtnice kao istorijski izvor / A gyászjelentések, mint történelmi források. *Úzenet*, 1996/7–8.
- Proslava milenijuma u Subotici 1896. godine / A millennium megünneplése Szabadkán. In: Bordás, Gy. et al. (Eds), *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság: egy tudományos tanácskozás anyaga / 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina: zbornik radova naučnog skupa*. Novi Sad; 1997.
- Zašto nam treba „nova istorija” / Az új történelemszemlélet szükségességéről. *Úzenet*, 1998/3.
- Istorija jednog porodičnog albuma. Ratni dnevnik Lajoša Šarai Saboa / Egy családi album története. Sárany Szabó Lajos harctéri naplója elé. *Úzenet*, 1998/7–8.
- Hermész sáros saruja sem kellett. *Úzenet* 1999/9–12.
- Poraz kod bare Krivaje i čarde Kaponje / A kaponyai és a krivajai vereség. In: Szabó, J. (Ed), *Kaponyai ütközet: 1849. március 5*. Subotica; 2000.
- Stanovništvo Subotice, 1867–1914. godine. *Museion*, 1; 2001.
- Znamenja prošlosti. Četrnaest subotičkih zastava. *Museion*, 2; 2002.
- Secesijska Subotica – grad kontrasta. In: Krstić, B (Ed), *Secesija u Subotici / A szecesszió Szabadkán*. Subotica; 2002.
- Egy tér története. *Úzenet*, 2002/1.
- Lazar Mamužić i Karolj Biro između slave i zaborava. *Rukovet*, 48(4–7); 2003.
- Zbirka građanskih portreta iz 19. veka na fotografijama iz albuma porodice

- Vojnić od Bajše. *Museion*, 4; 2004.
- Izranjanje iz zaborava. Članovi Pučke kasine sa fotografije iz 1903. godine. *Museion*, 5; 2006.
- Nesavršeni muškarci? Nikako! / Félresikerült férfi? Semmiképpen! *Úzenet*, 2006/1.
- Mamužić kao Vlašić, Vojnić kao Vojnić. Šta su Subotičani s kraja 19. veka znali o izgledu grada 1779. godine. *Museion*, 6; 2007.
- Istorijski segment Stalne postavke Gradskog muzeja iz Subotice 1991. godine. *Museion*, 7; 2008.
- Svetloplismom među činovnike. *Museion*, 8; 2009.
- „Krivci” za „srdačne pozdrave”. Izdavački topografskih razglednica Subotice do 1945. godine. *Museion*, 9; 2010.
- Alex úr szabadkai napjai. *Museion*, 10; 2011.
- Dijapozitivni iz elektro-bioskopa. Nedostajući segment u biografiji Aleksandra Lifke. *Museion*, 11; 2012.
- Tragom nepažljivog istraživača. Prilozi za istoriju subotičke štampe. *Museion*, 12; 2014.
- Bunjevačka školska zadruha. Poslednji pokušaj otvaranja škole na maternjem jeziku bunjevačku decu u austrougarskoj Subotici. *Museion*, 13; 2015.
- „Leglo đavolovo” – Počeci slobodnozidarskog pokreta u Subotici. *Museion*, 14, 2016.
- „Rajsko vreme duha” – Subotička kulturna scena pred izbijanje prvog svetskog rata. *Museion*, 15; 2017.
- „Stožer ovostranog srpstva” – Srpska čitaonica u Subotici 1899–1914. godine. *Museion*, 16; 2018.
- Subotica u poslednjoj godini urušavanja Austrougarske monarhije. *Museion*, 17; 2019.

Viktorija Šimon Vuletić

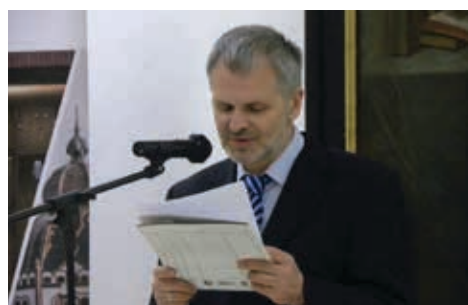
ИЗЛОЖБЕНА ДЕЛАТНОСТ KIÁLLÍTÁSOK IZLOŽBENA DELATNOST EXHIBITIONS

АУТОРСКЕ ИЗЛОЖБЕ SZERZŐI TÁRLATOK AUTORSKE IZLOŽBE EXHIBITIONS

Dorđe Bošan (1918–1984) – slikar i profesor –
izložba povodom 100 godina od rođenja umetnika
Gradski muzej Subotica
Autori izložbe: dr Olga K. Ninkov i
Ljubica Vuković Dulić
13. 12. 2018 – 6. 9. 2019.

Boschan György (1918–1984) – festő és tanár
– kiállítás a művész születésének századik
évfordulója alkalmából
Szabadkai Városi Múzeum
A kiállítás szerzői: dr. Ninkov K. Olga és Ljubica
Vuković Dulić
2018. 12. 13. – 2019. 9. 6.

Franciscus Falkoner pictor Budensis
Gradska galerija, Kaloča
Autor izložbe: dr Žužana Korhec Pap
22. 3. 2019 – 16. 4. 2019.
U okviru Interreg–IPA projekta *CommonHeritage*
– *Zajedno za zajedničku budućnost i zajedničko*
kulturno nasleđe

Franciscus Falkoner pictor Budensis
Városi Galéria, Kalocsa
A kiállítás szerzője: dr. Korhecz Papp Zsuzsanna
2019. 3. 22. – 2019. 4. 16.
A *CommonHeritage* – *Együtt a közös jövőért,*
közös kulturális örökségünkért című Interreg–IPA
projekt keretében

Franciscus Falkoner pictor Budensis
Crkva Presvetog Srca Isusova, Futog
Autor izložbe: dr Žužana Korhec Pap
4. 5. 2019 – 15. 8. 2019.
U okviru Interreg–IPA projekta *CommonHeritage*
– *Zajedno za zajedničku budućnost i zajedničko*
kulturno nasleđe

Franciscus Falkoner pictor Budensis
Jézus Szt. Szíve-templom, Futak
A kiállítás szerzője: dr. Korhecz Papp Zsuzsanna
2019. 5. 4. – 2019. 8. 15.
A *CommonHeritage* – *Együtt a közös jövőért,*
közös kulturális örökségünkért című Interreg–IPA
projekt keretében

Priroda i čovek – otvaranje stalne postavke
Prirodnjačkog odeljenja
Gradski muzej Subotica
Autori izložbe: mr Istvan Hulo i dr Gabrijela
Kajdoči Lovas
16. 5. 2019.
U okviru manifestacije *Muzeji za 10*

A természet és az ember – a Természettudományi
Osztály állandó tárlatának megnyitója
Szabadkai Városi Múzeum
A kiállítás szerzői: mgr. Hulló István és dr. Kajdocsi
Lovász Gabriella
2019. 5. 16.
A *Múzeumok hete* rendezvény keretében

Grupa Bosch+Bosch i Subotica – 50 godina od osnivanja
 Gradski muzej Subotica
 Autori izložbe: Ljubica Vuković Dulić i dr Olga K. Ninkov
 29. 11. 2019 – 6. 9. 2020.

Bosch+Bosch csoport és Szabadka – A csoport megalakulásának 50 éve
 Szabadkai Városi Múzeum
 A kiállítás szerzői: Ljubica Vuković Dulić és dr Olga K. Ninkov
 2019. 11. 29. – 2020. 9. 6.

Izložba slika Šandora Olaha (1886–1966) i keramike Edite Nemeš Fekete (1944)
 Galerija Alföldi, Hodmezevárhely
 Autor izložbe: dr Olga K. Ninkov
 10. 12. 2019 – 31. 1. 2020.
 U okviru Interreg-IPA projekta *Art&Craft – Tragom zajedničke umetničke baštine*

Átívelés – Oláh Sándor (1886–1966) festőművész és Nemes Fekete Edit (1944) keramikusművész kiállítása
 Alföldi Galéria, Hódmezővásárhely
 A kiállítás szerzője: dr. Ninkov K. Olga
 2019. 12. 10. – 2020. 1. 31.
 Az *Art&Craft – Közös művészeti örökségünk nyomában* című Interreg-IPA projekt keretében

LP – Istorija gramofona i zlatno doba ploča
 Gradski muzej Subotica
 Autor izložbe: Viktorija Šimon Vuletić
 13. 12. 2019 – 19. 10. 2020.

LP – A gramofon története és a lemezek aranykora
 Szabadkai Városi Múzeum
 A kiállítás szerzője: Viktorija Šimon Vuletić
 2019. 12. 13. – 2020. 10. 19.

ГОСТУЈУЋЕ ИЗЛОЖБЕ VENDÉGKIÁLLÍTÁSOK GOSTUJUĆE IZLOŽBE GUEST EXHIBITIONS

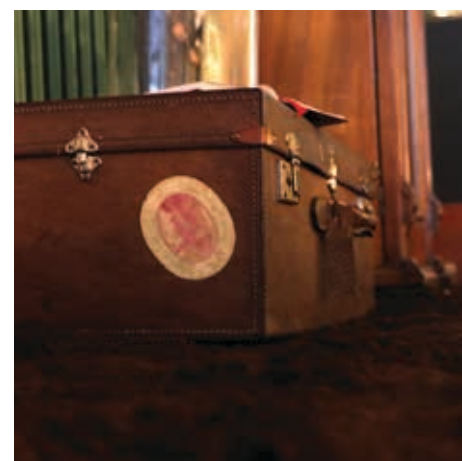
Unter anderen – Među drugima
 Autor izložbe: Dragoljub Zamurović
 Centralni muzej Podunavskih Švaba iz Ulma
 10. 5. 2019 – 15. 11. 2019.

Unter anderen – A többiek között
 A kiállítás szerzője: Dragoljub Zamurović
 A Dunai Svábok Központi Múzeuma, Ulm
 2019. 5. 10. – 2019. 11. 15.

Meteoriti, glasnici svemira
 Autor izložbe: Aleksandar Luković
 Prirodnjački muzej Beograd
 14. 5. 2019 – 28. 9. 2019.
 U okviru manifestacije *Muzeji za 10*

Meteoritok, a világűr hírnökei
 Belgrádi Természettudományi Múzeum
 A kiállítás szerzője: Aleksandar Luković
 2019. 5. 14. – 2019. 9. 28.
 A *Múzeumok hete* rendezvény keretében

Memento
 Autor izložbe: Lea Vidaković
 30.10. 2019 – 27. 11. 2019.

Memento
 A kiállítás szerzője: Lea Vidaković
 2019. 10. 30. – 2019. 11. 27.

ПРОМОЦИЈЕ, ПРЕДАВАЊА И ДРУГА ДОГАЂАЊА BEMUTATÓK, ELŐADÁSOK ÉS MÁS ESEMÉNYEK PROMOCIJE, PREDAVANJA I DRUGA DOGAĐANJA PROMOTIONS AND EVENTS

Slikarstvo kontinuiteta – Beogradska grupa – predavanje u sklopu izložbe *Đorđe Bošan*, koja je upriličena povodom 100 godina od rođenja umetnika
Predavač: Svetlana Mitić, Muzej savremene umetnosti u Beogradu
27. 2. 2019.

A kontinuitás festészete – a Belgrádi Csoport – a Boschan György centenáriumi tárlat keretében megtartott előadás
Előadó: Svetlana Mitić, belgrádi Kortárs Művészeti Múzeum
2019. 2. 27.

List Grimasz u prošlosti i danas – večer karikature i otvaranje kamernе izložbe reprodukcija karikatura Đorđa Bošana objavljenih 30-tih godina XX veka u subotičkom listu *Grimasz* i izbora karikatura Pala Lephafa
Predavači: Pal Lephaf i Dora Hičik
5. 3. 2019.

Terpeszállásban – Grimasz régen és ma – karikatúra-történeti est, melynek keretében megnyílt Boschan György és Léphaf Pál karikatúráinak kamara kiállítása
Előadók: Léphaf Pál és Hicsik Dóra
2019. 3. 5.

Bolesti Henrika VIII na njegovim portretima – predavanje, večer posvećeno dr Nadi Bošan
Predavač: spec. dr med. Marija P. Mandić
13. 3. 2019.

VIII. Henrik betegségei arcképeinek tükrében – előadás, Dr. Boschan Nada emlékest
Előadó: Dr. Marija P. Mandić spec. med.
2019. 3. 13.

Svečana primopredaja restaurirane oltarne slike kapele na Kalvariji u Subotici
Predavač: dr Žužana Korhec Pap
15. 3. 2019.

U okviru Interreg–IPA projekta *CommonHeritage* – *Zajedno za zajedničku budućnost i zajedničko kulturno nasleđe*

A szabadkai Kálvária-kápolna restaurált oltárképének ünnepélyes átadása
Előadó: dr. Korhecz Papp Zsuzsanna
2019. 3. 15.

A *CommonHeritage* – *Együtt a közös jövőért, közös kulturális örökségünkért* című Interreg–IPA projekt keretében

Museion – promocija 15. i 16. broja časopisa *Gradskog muzeja Subotica*
13. 5. 2019.
U okviru manifestacije *Muzeji za 10*

Museion – A Szabadkai Városi Múzeum évkönyvének 15. és 16. számának bemutatója
2019. 5. 13.
A *Múzeumok hete* rendezvény keretében

Barokna Bačka – promocija knjige
Autori knjige: dr Žužana Korhec Pap, Borbala Fabian, Žolt Podhoranji, Arpad Pap
15. 5. 2019.

U okviru manifestacije *Muzeji za 10*
U okviru Interreg–IPA projekta *CommonHeritage* – *Zajedno za zajedničku budućnost i zajedničko kulturno nasleđe*

Barokk Bácska – könyvbemutató
A könyv szerzői: dr. Korhecz Papp Zsuzsanna, Fábán Borbála, Podhorányi Zsolt, Papp Árpád
2019. 5. 15.
A *Múzeumok hete* rendezvény keretében
A *CommonHeritage* – *Együtt a közös jövőért, közös kulturális örökségünkért* című Interreg–IPA projekt keretében

Prirodne vrednosti severne Bačke – promocija knjige
 Autori knjige: mr Istvan Hulo i dr Gabrijela Kajdoči Lovas
 16. 5. 2019.
 U okviru manifestacije *Muzeji za 10*

Észak-Bácska természeti értékei – könyvbemutató
 A könyv szerzői: mgr. Hulló István és dr. Kajdocsi Lovász Gabriella
 2019. 5. 16.
 A *Múzeumok hete* rendezvény keretében

Muzeji: „Čuvari prošlosti” ili predmeta iz prošlosti? – predavanje
 Predavač: dr Ljiljana Gavrilović, Etnografski institut SANU Beograd
 17. 5. 2019.
 U okviru manifestacije *Muzeji za 10*

Múzeumok, a múlt vagy a múlt tárgyainak őrzői? – előadás
 Előadó: dr. Ljiljana Gavrilović – Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, Néprajzi Intézet
 2019. 5. 17.
 A *Múzeumok hete* rendezvény keretében

Evropska noć muzeja 2019
 Prateći programi:
 - *Kako je linija progovorila* – otvaranje izložbe dečjih radova P.U. „Naša radost” inspirisanih secesijom
 - Igraonica na temu *Priroda i čovek*
 - koncert Subotičkog duvačkog orkestra
 - koncert ženskog hora *Femina vox*
 18. 5. 2019.
 U okviru manifestacije *Muzeji za 10*

Európai Múzeumok éjszakája 2019
 Kísérőprogramok:
 - *Hogyan szólalt meg a vonal* – a Naša radost Iskoláskor Előtti Intézmény szecesszió ihlette gyermekrajz-kiállítása
 - Játszóház *A természet és az ember* témára
 - A Szabadkai Fúvószenekar koncertje
 - A *Femina vox* női kórus koncertje
 2019. 5. 18.
 A *Múzeumok hete* rendezvény keretében

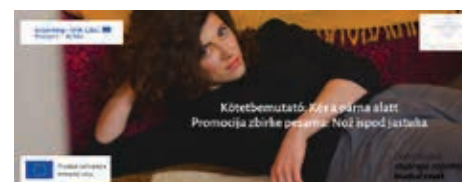
Kako je linija secesije progovorila – stručni skup
 Prezentacija iskustava stečenih kroz projekat Predškolske ustanove „Naša radost” i Gradskog muzeja Subotica
 13. 6. 2019.

Hogyan szólalt meg a szecessziós vonal – szakmai tanácskozás
 A Naša radost Iskoláskor Előtti Intézmény és a Szabadkai Városi Múzeum projektje során szerzett tapasztalatok bemutatása
 2019. 6. 13.

Izložba fotografija o projektu *Kako je linija secesije progovorila*
 Autori fotografija: Svetlana Kolović i Tamara Rajnović.
 13. 6. 2019 – 13. 8. 2019.

A *Hogyan szólalt meg a szecessziós vonal* című projektet bemutató fotókiállítás
 A fotók szerzői: Svetlana Kolovics és Tamara Rajnović.
 2019. 6. 13. – 2019. 8. 13.

Nož ispod jastuka – književno veče i promocija knjige
 Autor knjige: Katalin Pap
 21. 6. 2019.
 U okviru Interreg–IPA projekta *Colourful Cooperation*

Kés a párna alatt – irodalmi est és könyvbemutató
 A könyv szerzője: Papp Katalin
 2019. 6. 21.
 A *Colourful Cooperation* című Interreg–IPA projekt keretében

Barokna Bačka – promocija knjige
Gradska kuća, Baja
Autori knjige: dr. Žužana Korhec Pap, Borbala Fabian, Žolt Podhoranji, Arpad Pap
28. 6. 2019.
U okviru Interreg–IPA projekta *CommonHeritage* – *Zajedno za zajedničku budućnost i zajedničko kulturno nasleđe*

Barokk Bácska – könyvbemutató
Bajai Városháza
A könyv szerzői: dr. Korhecz Papp Zsuzsanna, Fábián Borbála, Podhorányi Zsolt, Papp Árpád
2019. 6. 28.
A *CommonHeritage* – *Együtt a közös jövőért, közös kulturális örökségünkért* című Interreg–IPA projekt keretében

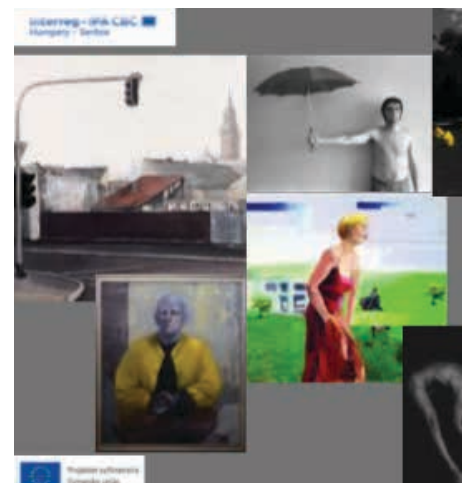
KunBaja – promocija knjige
Autor knjige: Tanja Pavišić
28. 6. 2019.

KunBaja – könyvbemutató
A könyv szerzője: Tanja Pavišić
2019. 6. 28.

O adanskoj porodici Bošan – predavanje
Biblioteka „Sarvaš Gabor”, Ada
Predavač: dr. Olga K. Ninkov
2. 7. 2019.

Az adai Boschan családról – előadás
Szarvas Gábor Könyvtár, Ada
Előadó: dr. Ninkov K. Olga
2019. 7. 2.

Híd (Most) – predstavljanje književnog časopisa na mađarskom jeziku
21. 8. 2019.
U okviru Interreg–IPA projekta *Colourful Cooperation*

Híd – a magyar nyelvű irodalmi folyóirat bemutatója
2019. 8. 21.
A *Colourful Cooperation* című Interreg–IPA projekt keretében

Grupa Bosch+Bosch i Subotica – predavanje
Muzej Ludwig, Budimpešta
Predavač: dr. Olga K. Ninkov
13. 9. 2019.

A Bosch+Bosch csoport és Szabadka – előadás
Ludwig Múzeum, Budapest
Előadó: dr. Ninkov K. Olga
2019. 9. 13.

Najamna palata Simeona Leovića u Subotici – promocija knjige
Autor knjige: Neda Džamić
Gradska najamna palata u Subotici – promocija knjige
Autor knjige: Gordane Prčić Vujnović
20. 9. 2019.
U okviru Interreg–IPA projekta *CommonHeritage* – *Zajedno za zajedničku budućnost i zajedničko kulturno nasleđe*

Leovics Simon bérpaltója – könyvbemutató
A könyv szerzője: Neda Džamić
A szabadkai Városi bérpalota – könyvbemutató
A könyv szerzője: Gordana Prčić Vujnović
2019. 9. 20.
A *CommonHeritage* – *Együtt a közös jövőért, közös kulturális örökségünkért* című Interreg–IPA projekt keretében

Prikazivanje i razumevanje jevrejske kulturne baštine – predavanje

Predavač: dr. Žužana Toronji, Jevrejski muzej i arhiva u Mađarskoj
30. 9. 2019.

U okviru Interreg Dunav projekta *Rediscover* – *Ponovo otkrijte*

A zsidó kulturális örökség bemutatása és értelmezése – előadás

Előadó: dr. Toronyi Zsuzsanna – Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár

A *Rediscover* – *Újrafelfedezés* Interreg Duna projekt keretében
2019. 9. 30.

Blaga iz ormara starih i retkih knjiga Vince Zomborčevića u Gradskom muzeju Subotica – predavanje

Kneževi Dvori, Hrvatska
Predavač: Dora Hičik
7. i 8. 11. 2019.

Kincsek a szekrényből Zomborčevics Vince intézményünkben őrzött régi és ritka könyveiről – előadás

Hercegszőlős, Horvátország
Előadó: Hicsik Dóra
2019. 11. 7. és 8.

Sisi u Subotici: Spomenici kraljice Elizabete – predavanje

Predavač: Tamara Kucor
14. 11. 2019.

Sisi Szabadkán: Erzsébet királyné szobrai – előadás

Az előadás szerzője: Tamara Kucor
2019. 11. 14.

Tranzit Zoon – prezentacija video rada

Autor video rada: Katalin Ladik

Na liniji – performans

Predavač: Balint Sombati

29. 11. 2019.

Tranzit Zoon – videomunka bemutatója

A videomunka szerzője: Ladik Katalin

A vonalon – performansz

Előadó: Szombathy Bálint

2019. 11. 29.

Koncert grupe *Femina Vox*

28. 12. 2019.

Femina Vox együttes koncertje

2019. 12. 28.

Titus – veče posvećeno subotičkom arhitekti Titusu Mačkoviću (Subotica, 1851 – Subotica, 1919.)

Predavač: Mirko Grlica, Gordana Prčić Vujnović

Vođenje kroz prigodnu postavku predmeta iz

zbirke Gradskog muzeja Subotica, vezanih za

Titusa Mačkovića i njegovu porodicu.

Kustos: dr. Olga K. Ninkov.

30. 12. 2019.

Titusz – Macskovits Titusz (Szabadka, 1851 – Szabadka, 1919) szabadkai építész munkásságnak szentelt est

Előadók: Mirko Grlica, Gordana Prčić Vujnović

Alkalmi kamarakiállítás Macskovits Titusz és

családjának a múzeumban őrzött tárgyaiból.

Kurátor: dr. Ninkov K. Olga

2019. 12. 30.

МУЗЕЈСКА ЕДУКАЦИЈА MÚZEUMPEDAGÓGIA MUZEJSKA EDUKACIJA MUSEUM EDUCATION

Tokom cele godine su bile održane sledeće radionice na izložbama muzeja

- *Džinovni ledenog doba* – 14 radionica na stalnoj postavci *Priroda i čovek*

Animatori: Aniko Mihajlović i Slađana Aleksić

- *Oskar Vojnić 1864 – 1914* – 16 radionica

Animator: Aniko Mihajlović

Az év folyamán a következő foglalkozásokat tartottuk a múzeum különböző kiállításain:

- *Jégkorszaki óriások* – 14 alkalom *A természet és az ember* című állandó tárlaton

Foglalkozásvezetők: Mihajlovity Anikó és Slađana Aleksić

- *Vojnich Oszkár 1864 – 1914* – 16 alkalom

Foglalkozásvezető: Mihajlovity Anikó

Vaskršnje tradicije – radionica sa učenicima

Osnovne škole „Jovan Mikić”

Animator: Aniko Mihajlović

20. 03. 2019.

Húsvéti hagyományok – műhelyfoglalkozás a

Jovan Mikić Általános Iskola diákjaival

Foglalkozásvezető: Mihajlovity Anikó

2019. 03. 20.

Magični svet instrumenata – radionica

Osnovna škola „Majšanski put”

15. 5. 2019.

U okviru manifestacije *Muzeji za 10*

A hangszerek varázslatos világa – játszóház

Majsai úti Általános Iskola

2019. 5. 15.

A *Múzeumok hete* rendezvény keretében

Kako je linija Progovorila – izložba dečijih radova subotičke Predškolske ustanove „Naša radost” inspirisanih secesijom, kao rezultat jednogodišnjeg projekta umetničkog i pedagoškog odeljenja Gradskog muzeja Subotica i P. U. „Naša radost”. 18. 5. 2019 – 8. 2019.

Hogyan szólalt meg a vonal – a szabadkai Naša radost Iskoláskor Előtti Intézmény óvodásainak szecessziós ihletésű alkotásainak kiállítása.

A kiállítás a Szabadkai Városi Múzeum művészeti és pedagógiai osztályának, valamint az említett intézmény egy éves programjának az eredményeit mutatta be.

2019. 5. 18. – 2019. 8.

Letnji kamp za srednjoškolce o zaštiti spomenika Franjevački samostan u Subotici

Animator: dr Žužana Korhec Pap

26. 8. 2019 – 28. 8. 2019.

U okviru Interreg–IPA projekta *CommonHeritage* – *Zajedno za zajedničku budućnost i zajedničko kulturno nasleđe*

Középiskolások műemlékvédelmi nyári tábora

Szabadkai Ferences Rendház

Foglalkozásvezető: dr. Korhecz Papp Zsuzsanna

2019. 8. 26. – 2019. 8. 28.

A *CommonHeritage* – *Együtt a közös jövőért, közös kulturális örökségünkért* című Interreg–IPA projekt keretében

Lišće – radionica Prirodnjačkog odeljenja povodom dečije nedelje

Animatori: Slađana Aleksić, dr Gabrijele Kajdoči

Lovas, Aniko Mihajlović

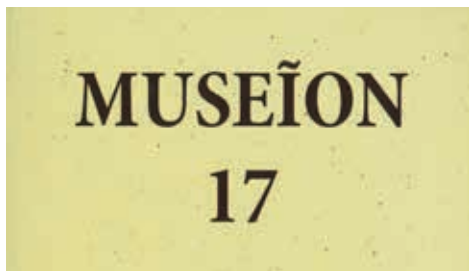
7. 10. 2019 – 11. 10. 2019.

Levelek – természettudományi műhelymunka a gyermekhet alkalmából

Foglalkozásvezetők: Slađana Aleksić, dr. Kajdocsi Lovász Gabriella, Mihajlovity Anikó

2019. 10. 7. – 2019. 10. 11.

ИЗДАЊА KIADVÁNYOK IZDANJA PUBLICATIONS

Hulló István (Ed) (2019). *Museion 17 – Годишњак Градског музеја Суботица / A Szabadkai Városi Múzeum évkönyve / Godišnjak Gradskog muzeja Subotica*. Суботица: Градски музеј / Szabadka: Szabadkai Városi Múzeum / Subotica: Gradski muzej.

Korhecz Papp Zsuzsanna, Fábíán Borbála, Podhorányi Zsolt, Papp Árpád (2019). *Barokna Bačka / Barokk Bácska / Baroque Bačka*. Subotica: Gradski muzej / Szabadka: Szabadkai Városi Múzeum.

U okviru Interreg–IPA projekta *CommonHeritage – Zajedno za zajedničku budućnost i zajedničko kulturno nasleđe / A CommonHeritage – Együtt a közös jövőért, közös kulturális örökségünkért* című Interreg–IPA projekt keretében

Ninkov K. Olga (2019). *Átívelés. Oláh Sándor (1886–1966) festőművész és Nemes Fekete Edit (1944) keramikusművész [katalógus]*. Szabadka: Szabadkai Városi Múzeum.

U okviru Interreg–IPA projekta *Art&Craft – Tragom zajedničke umetničke baštine / Az Art&Craft – Közös művészeti örökségünk nyomában* című Interreg–IPA projekt keretében

Ljubica Vuković Dulić, dr Olga K. Ninkov (Eds) (2019). *Bosch+Bosch 50. Reprint izabranih tekstova vezanih za rad grupe Bosch+Bosch, štampan uz izložbu povodom 50 godina od osnivanja grupe / Bosch+Bosch 50. A Bosch+Bosch csoport megjelent szövegeinek reprint kiadása – válogatás az 50 éve alakult csoport jubileumi tárlata alkalmából*. Subotica: Gradski muzej / Szabadka: Szabadkai Városi Múzeum.